

वि. सं. २७३१७

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૧૮૨ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ હિં ૬૨-૯૧૨૧૪

વિષય ૭: ૬૨: ૨૨૦૪.૧૦

હિન્દ સ્વરાજ

મહાત્મા ગાંધી

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

*

૧૧ આના

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
 ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંચાલક
 ૧૦૧૮૨

© 2022 BY ALL RIGHTS RESERVED

મુદ્રક અને પ્રકાશક
 રામદાસ મોહનદાસ ગાંધી, નવજીવન મુદ્રણાલય
 રામદાસ
 •
 સંવત ૧૯૭૮

કારાવાસના આ આડમા પ્રુદ્યદિને અમે પ્રવ્ત
આગળ આ પારાયણ-પુસ્તક રજૂ કરીએ છીએ.

મહાત્માજીના કારાવાસને સાત મહિના
નીતીને આડમે બેઠા છે; પણ જ્યાં સુધી
'હિન્દ સ્વરાજ'નું પારાયણ દેશમાં ભગૃત હરે
ત્યાં સુધી મહાત્માજી તેજ અળકવું રહીને
આપણા પન્થ હનનવું રહેશે. ભૂતી રામાચણની
આલવાની રીત વાપસીએ તે!, જે જે સ્થળે
'હિન્દ સ્વરાજ'નું પારાયણ થયે તે તે સ્થળે
મહાત્માજી હાજર રહેશે.

મહાત્માજી આફ્રિકામાં હતા ત્યારે 'ઇન્ડીયન
આપીનીયન' કરીને પત્ર કાઢતા. તેના અંકમાં
'હિન્દ સ્વરાજ' મૂળ પ્રસિદ્ધ થયું હતું. આ
આવૃત્તિ તે મૂળ અંકો સાથે સરખાવીને જાપી છે.

આ પુસ્તકને સ્વદેશી કાગળ પર જાપ્યું છે
અને ખાલીના પૂઠામાં બાંધ્યું છે.

વ્યવસ્થાપક

૧૮:૧૦:૨૨

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

મસ્તાવના

આ વિષય ઉપર મેં વીસ પ્રકરણ લખ્યાં છે, તે વાંચનાર આગળ મુકવાની હિમ્મત કરૂં છું.

ન્યારે મારાથી નથી રહેવાયું ત્યારે જ મેં લખ્યું છે. બહુ વાંચ્યું, બહુ વિચાર્યું. વળી વિલાયતમાં ટ્રાન્સવાલ ડેપ્યુટેશન સાફ ચાર માસ રહ્યો તે મુદતમાં મારાથી બન્યા તેટલા હિન્દીની સાથે વિચાર કર્યા, બન્યા તેટલા અંગ્રેજોને પણ મળ્યો. જે મારા વિચાર છેવટના લાગ્યા તે વાંચનારની પાસે મુકવા એ મારી ૫૨જ સમજ્યો.

‘ઇન્ડિયન ઓપીનીયન’ના ગુજરાતી ધરાક આઠસેને આશરે છે. ધરાક દીઠ દસ જણ ઓછામાં ઓછા તે છાપું રસપૂર્વક વાંચે છે, એમ મેં અનુભવ્યું છે. જેઓ ગુજરાતી નથી જાણતા તેઓ ખીજ પાસે વંચાવે છે. આવા બાધઓએ મારી પાસે હિન્દની દશા વિષે બહુ સવાલ કર્યા છે. એવા જ સવાલ મારી પાસે વિલાયતમાં

થયા. તેથી મને લાગ્યું કે જે વિચારો મેં
આમ ખાનગીમાં બતાવ્યા તે મારે જાહેરમાં
મુકવા એ દોષિત નહિ ગણાય.

જે વિચારો બતાવ્યા તે મારા છે,
ને મારા નથી તે મારા છે, કેમકે તે
વમાણે વર્તન કરવાં મારી ઉમેદ છે. તે
મારા આત્મામાં ઘડાઈ ગયા જેવા છે. મારા
નથી, કેમકે તે મેં જ વિચાર્યા છે એમ
નથી. તે કેટલાક પુસ્તકો વાંચ્યા પછી
બધાયેલા છે. મનમાં જે ઉંડું ઉંડું જોતા
હતો તેને પુસ્તકોએ ટેકો આપ્યો.

જે વિચારો વાંચનાર પાસે ગળુ કદ્દ
છું તે હિન્દુસ્તાનમાં સુધારાની ધુનમાં નહિ
આવેલા એવા ધણા હિન્દી ધરાવે છે એ
તો કંઈ સાબિત કરવા જેવું રહેતું નથી. પણ
તે જ વિચારો યુરોપના હજારો માણસો
ધરાવે છે એ હું વાંચનારના મનમાં મારા
પુનઃવાચી જ ઇસાવવા માગું છું. જેને તે શોધ
કરવી હોય, જેને તેવો અવકાશ હોય, તે
માણસ તે પુસ્તકો જોઈ શકશે. જ્યારે મને

અવકાશ મળશે ત્યારે તે પુસ્તકોમાંથી કંઈ કંઈ વાંચનાર આગળ રજુ કરવાની ઉમેદ છે.

‘ઈન્ડીયન ઓપીનીયન’ના વાંચનાર અથવા બીજાના મનમાં માફ લખાણ વાંચીને જે વિચારો આવે તે તેઓ જણાવશે તો આભારી થઈશ.

ઉદ્દેશ માત્ર દેશની સેવા કરવાનો, ને સત્ય શોધવાનો, ને તે પ્રમાણે વર્તવાનો છે. એટલે મને મારા વિચાર ખોટા નીવડે તો તેને પકડી રાખવાનો આગ્રહ નથી. બે તે સાચા નીવડે તો તે પ્રમાણે બીજાઓ કરે એમ દેશના હિતાર્થે સાધારણ રીતે લાગણી રહેશે.

સરળતાની ખાતર લખાણને વાચક અને અધિપતિ વચ્ચે સંવાદ હોય એવા રૂપમાં આપ્યું છે.

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

દિલ્હીડોનન હૈસલ,

૨૨ : ૧૧ : ૧૯૦૯

हिन्द

स्वराज

સાંકળીયું

૧	કાગ્રેસ અને તેના, કારભારીઓ	૧
૨	અંગાળાના ભાગલા	૧૫
૩	અસાન્તિ અને અસતોષ	૨૧
૪	સ્વરાજ તે શું ?	૨૪
૫	છ'ગ્લ'ડની સ્થિતિ	૩૧
૬	સુધારાનું દર્શન	૪૧
૭	હિન્દુસ્તાન કેમ ગયું ?	૫૧
૮	હિન્દુસ્તાનની દશા	૫૯
૯	હિન્દુસ્તાનની દશા-રેલ્વેઓ	૬૭
૧૦	„ -હિન્દુ-મુસલમાન	૭૬
૧૧	„ -વહીલ	૯૧
૧૨	„ -દાકતર	૧૦૦
૧૩	અરે! સુધારે શું ?	૧૦૭

૧૦

૧૪ હિન્દ કેમ છુટે ?	૧૧૬
૧૫ ઇલાહી અને હિન્દ	૧૨૪
૧૬ દારૂગોળા	૧૩૨
૧૭ સત્યાગ્રહ—આત્મયજ્ઞ	૧૪૮
૧૮ કેળવણી	૧૭૧
૧૯ સંચાકામ	૧૮૭
૨૦ છુટકારો	૧૯૭

કોંગ્રેસ અને તેના કારભારીઓ

વાચક :

હાલ હિન્દુસ્તાનમાં સ્વરાજનો પવન ચાલી રહ્યો છે. સહુ હિન્દી છુટા થવાની ઝંખના કરતાં જોવામાં આવે છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં પણ તેવી જ ગતનો જુસ્સો ચાલી રહ્યો છે. હિન્દીને હકો મેળવવાની બાંહેધાર થઈ જોવામાં આવે છે. આ બાબત તમારા વિચાર જણાવશો ?

અધિપતિ :

તમે સવાલ ઠીક પૂછ્યો છે. પણ જવાબ દેવો એ સહેલી વાત નથી. છાપાનું કામ લોકોની લાગણી જાણવી અને તેને પ્રગટ કરવી એ એક છે; બીજું કામ લોકોમાં અમુક લાગણીઓ જરૂરની હોય તે પેદા કરવી એ છે; ને ત્રીજું કામ લોકોમાં એળ હોય તો તે ગમે તેટલી મુશીબતો પડે તોપણ બેધડક ચઢી જતાવવી. તમારા સવાલનો જવાબ આપવામાં આ ત્રણે કામ સાથે આવી જાય છે. લોકલાગણી કેટલેક દરજ્જે જતાવવી પડશે, નહિ હોય તેવી પેદા કરવાનો પ્રયત્ન કરવો પડશે, ને ખામી હશે તે વખોડવી પડશે. છતાં તમે સવાલ પૂછ્યો એટલે તેનો જવાબ આપવાની મારી ફરજ છે એમ જણાય છે.

વાચક :

સ્વરાજની લાગણી હિન્દીમાં કૃત્યન થયેલી તમે જુઓ છો ખરા ?

અધિપતિ:

એ તો જ્યારે નેશનલ કોંગ્રેસ સ્થપાઈ ત્યારથી જોવામાં આવી છે. 'નેશનલ' નો અર્થ જ તે વિચાર જણાવે છે.

વાચક:

આ વાત તો તમે ઠીક કરી લાગતી નથી. કોંગ્રેસને તો અત્યારે જુવાનીયા હિન્દી બહુકારતા નથી, અને તેને તો શ્રીમદ્ રાજ્ય નિભાવવાનું હતીયાર તેઓ મહેલે છે.

અધિપતિ:

જુવાનીયાઓનો આવો વિચાર બરોબર નથી. હિન્દના દાદા દાદાભાઈએ જમીન તૈયાર ન કરી હોત તો જુવાનીયા આવો વાતો કરે છે તે પણ ન કરી શકતા. મિ. શુમે જે લખાણો લખ્યાં છે, જે માખખા આપણને માર્યાં છે, તે જે જુસ્સાથી આપણને જમાડ્યા છે તે કેમ જૂલાવે ? સર નીલીમમ વેડફર્ને પોતાનાં તન, મન અને ધન કોંગ્રેસના હેતુ પાર પાડવા આપેલાં.

તેમણે અંગ્રેજ રાજ્યને વિશે જે લખાણો લખ્યાં છે તે આજે પણ વાંચવાલાયક છે. પ્રોફેસર ગોખલેએ પ્રજાને તૈયાર કરવા ખાતર પોતાનાં ૨૦ વરસ બીખારી સ્થિતિમાં રહી આપ્યાં છે. હાલ પણ તેઓ સાહેબ ગરીબાદશી રહે છે. કૌંગ્રેસ મારફતે સ્વરાજનું બીજું રોપનાર મરહુમ જસ્ટીસ બદરદીન પણ હતા. આ પ્રમાણે બંગાળા, મદ્રાસ, પંજાબ વગેરેમાં કૌંગ્રેસના અને હિન્દનાં હિતચિન્તક હિન્દી તેમજ ગોરા થઈ ગયા છે એ યાદ રાખવાનું છે.

પાંચક :

થોભો, થોભો. તમે તો બહુ આગળ ચાલી ગયા. મારો સવાલ કંઈ છે, ને તમે જવાબ કંઈ આપો છો. હું સ્વરાજની વાત કંઈ છું ને તમે તો પરરાજ્યની વાત કરો છો. મારે અંગ્રેજનું નામ ન ખપે, ને તમે તો અંગ્રેજોનાં નામ આપવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે તો આપણું ગાંડું પાટે ચડે

તેમ જોતો નથી. મને તો સ્વરાજની જ વાતો કરો તો ગમે; બીજી ઢાહી વાતોથી સતોષ વળવાનો નથી.

અધિપતિ :

તમે અધીરા થયા છો. મારાથી અધીરા-પણું નહિ ચક્ષાવી લેવાય. તમે જરા ખામોશ પકડશો તો તમને જે જોઈએ છે તે જ મળશે. ‘ઉતાવળે આંખા ન પાકે,’ એ કહેવત યાદ રાખજો. તમે મને રોક્યો અને તમને હિન્દના ઉપકારીની વાત સાંભળવી નથી ગમતી તે બતાવે છે કે હજી તમારે સાર તો સ્વરાજ છેટે છે. તમારા જેવા ઘણા હિન્દી હોય તો આપણે આવા જઠ પાછા પડીએ. આ વાત જરા વિચારવા જેવી છે.

વાચક :

એમ જોળ જોળ વાત કરીને તમે મારે સવાલ છે તે કાઢવી દેવા માગો છો. એમ મને તો લાગે છે. તમે હિન્દુસ્તાનના

ઉપકારી જેને ગણો તેને હું ન ગણું;
પછી મારે કેના ઉપકારની વાત સાંભળવી
રહી ? હિન્દના દાદા તમે જેને કહો છો
તેણે શા ઉપકાર કર્યો ? એ તો કહે છે કે
અંગ્રેજ રાજ્યકર્તા ન્યાય આપશે ને તેની
સાથે મળીને રહેવું.

અધિપતિ :

મારે તમને વિનયપૂર્વક કહેવું જોઈએ કે
એ પુરુષને વિષે તમારે એઅદબીધી બોલવું
એ આપણને શરમાવા જેવું છે. તેમનાં કામ
તરફ નજર કરો. તેમણે પોતાની જાંઘળી
હિન્દને અર્પણ કરી છે. તેમની પાડે આપણે
શીખ્યા. હિન્દનું લોહી અંગ્રેજને ચુસી ગયા
એ શીખવનાર માનવંતા દાદાબાઈ છે. આજે
તેમને અંગ્રેજોની ઉપર વિશ્વાસ છે તેથી
શું થયું ? આપણે જીવાનીના આવેશમાં એક
પગલું આગળ ભરીએ તો તેથી શું દાદાબાઈ
બોલ્યા પૂજ્ય છે ? તેથી શું આપણે વધારે
માની લેવા ? જે પગથીયેથી આપણે

અકથા છીયે તે પગથીયાને પાઠુ ન મારતી
એ ડહાપણુ છે; જ્ને તે પગથીયું કાઢી
નાંખીયે તો આખી સીડી પડી જાય એ
યાદ રાખવાનું છે. આપણે બચપણમાંથી
જીવાનીમાં આવીયે છીયે ત્યારે બચપણનો
તિરસ્કાર નથી કરતા, પણુ તે દહાડા પ્યારથી
સંભારીયે છીયે. ધણું વરસ સુધી અભ્યાસ
કરી મને કોઈ શીખવે ને તે ઉપરથી હું
જરા વધારે જાણી લઉં તો કંઈ * મારા
શિક્ષક કરતાં હું વધારે જ્ઞાની નહિ ગણાઉં;
મારા શિક્ષકને તો મારે માન આપવું જ
પડશે. તેમજ હિન્દના દાદાને સારૂ સમજવું
વટે છે. તેમની પછાડી હિન્દી પ્રજા છે એમ
તો આપણે કહેવું જ પડશે.

વાચક :

આ તમે ઠીક કહ્યું. દાદાબાઈ સાહેબને
માન આપવું એ તો સમજી શકાય તેવું
છે. તેમનાં અને તેવા પુરુષોનાં કામ વિના
આપણે આજનો જીવસો ન ભોગવત એ

બરોબર જણાય છે. પણ તેવું પ્રોફેસર
ગોખલેનું કેમ જણાય ? તે તો અંગ્રેજના
બધા ભાષ્યધર્મ થઈ બેઠા છે; તે તો કહે છે કે
અંગ્રેજોની પાસે આપણે ઘણું શીખવાનું છે.
તેઓની રાજનીતિથી વાકેફ થઈને પછી
સ્વરાજની વાત કરાય. તેઓ દેસાદેવનાં
ભાષણોથી મને તો કંટાળો આવ્યો છે.

અધિપતિ :

તમને કંટાળો આવ્યો છે તે તમારી
ઉતાવળી પ્રકૃતિ બતાવે છે. પણ જે જીવવાનીયા
પોતાનાં માથાપની ઠંડી પ્રકૃતિથી કંટાળે ને
તેઓ પોતાની સાથે ન હોડે તો ગુસ્સે થાય,
તેઓ પોતાનાં માથાપનો અનાદર કરે છે
એમ આપણે માનીએ છીએ, તેમજ
પ્રોફેસર ગોખલેનું સમજવાનું છે. પ્રોફેસર
ગોખલે આપણી સાથે નહિ હોડે તથા
શું થયું ? સ્વરાજ જોગવવા ઇચ્છતી
પ્રજા પોતાના વડીલોનો તિરસ્કાર કરી શકતી

નથી. આપણામાંથી માન આપવાની ટેવ
જન્ય ત્યારે આપણે નકામા થઈ પડવાના.
સ્વરાજ એ પીઠ માણસો ભોગવી શકે છે,
નહિ કે કુચ્છાખત માણસો. વળી જુઓ,
પ્રેસિડર ગોખલેએ જે વેળા પોતાનો ભોગ
હિન્દી કેળવણી ખાતર આપ્યો ત્યારે એવા
કેટલા હિન્દી હતા? હું તો ખાસ માનું છું
કે પ્રેસિડર ગોખલે જે કંઈ કરે છે, તે શુદ્ધ
ભાવથી ને હિન્દુસ્તાનનું હિત માનીને કરે
છે. જે હિન્દને સાફ પોતાનો જન આપવો
પડે તો આપી કે એવી તેમનામાં હિન્દની
બક્તિ છે. તે જે કહે છે તે કાઢતી ખુશામત
કરવાને સાફ નહિ, પણ ખરૂં માનીને.
એટલે તેમના પ્રત્યે આપણાં મનમાં પૂજ્ય-
ભાવ હોવો જોઈએ.

વાચક:

ત્યારે શું તેઓ સાહેબ જે કહે
છે તે પ્રમાણે આપણે પણ કરવું?

અધિપતિ :

હું એવું કશું કહેતો નથી. આપણે શુદ્ધ બુદ્ધિથી જુદો વિચાર ધરાવીએ તો તે વિચાર પ્રમાણે ચાલવાની ઓફિસર સાહેબ પોતે જ આપણને સલાહ આપશે. આપણું મુખ્ય કામ તો એ છે કે આપણે તેમના કામને વખોડવું નહિ; તે આપણા કરતાં મહાન છે એમ માનવું, તેમના પ્રમાણમાં આપણે હિન્દને સાર કંઈ જ નથી કશું એવી ખાત્રી રાખવી, તેમને વિષે કેટલાંક છાપાં તેછડું લખે છે તે વખોડી કાઢવું. ને ઓફિસર ગોખલે જેવાને આપણે સ્વરાજના સ્તંભ ગણવા. તેમના વિચાર ખોટા ને આપણા ખરા જ છે, તથા આપણા વિચાર પ્રમાણે ન વર્તે તે દેશના દુશ્મન છે એમ ગણી લેવું એ ખરાબ વૃત્તિ છે.

વાચક :

મને હવે તમે કહો છો તે કંઈક સમજાય છે. છતાં મારે એ બાબત વિચાર કરવો

પડશે. પણ મિં હુમ, સર વીલીયમ
વેડરબર્ન વગેરેનું જે તમે કહ્યું એ તો હદ વળી.
અધિપતિ :

જે નિયમ હિન્દીને વિષે છે તે જ
અંગ્રેજીને વિષે બાજુવાનો છે. અંગ્રેજીમાત્ર
ખરાબ એમ તો હું માની શ નહિ. ઘણા
અંગ્રેજો હિન્દુસ્તાનને સ્વરાજ મળે એવું
છાછે છે. તે પ્રજામાં સ્વાર્થ વધારેપડતો
છે એ વાત ખરોખર છે, પણ તેથી દરેક
અંગ્રેજ ખરાબ છે એમ સાબીત થતું નથી.
જેઓ કક-ન્યાય-માગે છે તેમણે બધાની
તરફ ન્યાય કરવો પડશે. સર વીલીયમ
એ હિન્દુસ્તાનનું ખૂંદ છાજનાર નથી એટલું
આપણે સાર બસ છે. આગળ વધીશું
તેમ તેમ જોશો કે આપણે ન્યાયની વૃત્તિથી
કામ લાઇશું તો હિન્દુસ્તાનનો છુટકારો વહેલો
મશે. તમે એમ પણ જોશો કે અંગ્રેજીમાત્રનો
દેવ કરીશું તેથી સ્વરાજ છેલું જશે; પણ
જો તેઓને પણ ન્યાય કરીશું તો સ્વરાજમાં
તેઓની મદદ મળશે.

વાચક :

આ બધું મને હાલ તો ટાલું જણાય છે. અંગ્રેજની મદદ મળે ને સ્વરાજ મળે એ તો તમે વિરોધી વાત કરી. સ્વરાજને અને અંગ્રેજ ને શો સંબંધ ? છતાં એ સવાલનો શક્યો મારે હમણાં ન બેઠ્યો. તેમાં વખત ગાળવો એ નકામું છે. સ્વરાજ કેમ મળે એ જવાબ તમે બતાવશો ત્યારે, હું વખતે તમારા વિચાર સમજી શકું તો બલે. હાલ તો તમે અંગ્રેજની મદદની વાત કરી અને વહેમમાં નાખી દીધો છે, ને તમારા વિચારની સામે મને બરમાળ્યો છે. એટલે એ વાત ન લખાવો તો સાહે.

અધિપતિ :

હું અંગ્રેજની વાત લખાવવા નથી માગતો. તમે વહેમમાં પડ્યા તેની શીકર નહિ. મારે જે બારેપડતું કહેવાનું હોય તે આગળથી જ જણાવી દઉં તે હીક જણાય. તમારા વહેમને સમજી પકડી દૂર કરવો એ મારી ધરજ છે.

વાચક :

તમારું આ વાક્ય મને પસંદ પડ્યું છે. તથા મને જે દીક લાગે તે બોલવાની હિંમત આવી છે. હજી મારી એક શંકા રહી ગઈ છે. કૌંઝેસની શરૂઆતથી સ્વરાજનો પાયો, તે કેમ ? -

અધિપતિ :

જુઓ; કૌંઝેસે જુદા જુદા ભાગમાં હિન્દીઓને એકઠા કરી તેઓને ' એક પ્રજા છીયે ' એવો જુસ્સો આપ્યો. કૌંઝેસની ઉપર સરકારની કરડી નજર રહેતી હતી. કૌંઝેસે હમેશાં મહેસુલ સંગ્રહી હક પ્રજાને હોવો જોઈયે એવી માગણી કરી છે. જેવું કેનંડામાં સ્વરાજ છે તેવું કૌંઝેસે હમેશાં ધ્વિષ્ટ્યું છે. તેવું મળે કે ન મળે, તેવું જોઈયે કે ન જોઈયે, તેના કરતાં ખીજું વધારે સરસ છે કે નહિ, એ સવાલ જુદો છે. મારે બતાવવાનું તો એટલું જ કે કૌંઝેસે સ્વરાજનો રસ હિન્દને ચખાડ્યો. ખીજા

તેનું માન લેવાને માગે તે અઠીઠ ગણાય,
અને તેમ આપણે માનીએ તો આપણે
નમણા કહેવાઈએ; એટલું જ નહિ પણ તેથી
આપણો જે હેતુ છે તે પાર પાડવામાં
મુશ્કેલીઓ આવે છે. કૌંઝસને નોખી
મણવાથી ને સ્વરાજની વરેલી મણવાથી
આપણે તેનો ઉપયોગ નથી કરી શકતાં.

૨ બંગાળના ભાગલા

વાચક :

તમે કહો છો તે પ્રમાણે વિચારતાં
કૌંત્રિસથી સ્વરાજનો પાયો રોપાયો એ
મીઠું જણાય છે. છતાં તે ખરી જગૃતિ ન
કહેવાય, એમ તો તમારે કબુલ કરવું જોઈએ.
ખરી જગૃતિ આરે ને કેમ થઈ ?

અધિપતિ :

હાનેશાં બીજા જોવામાં આવતું નથી.
બીજા પોતાનું કામ માટીની નીચે દૂર છે

ને પોતે નામુદ થાય છે ત્યારે ઝાંડ જમીન ઉપર જોવામાં આવે છે, તેમ કૌંચેસને વિષે સમજાવે. જેને તમે ખરી જગતિ ગણો છો તે તો અંગાળાના ભાગલાથી થયે. તેને સાચા આપણે લૉર્ડ કર્જનનો આભાર માનવો પડશે. અંગાળાના ભાગલા વખતે અંગાળાઓએ કર્જન સાહેબને બહુ વિનવ્યા પણ તેઓ સાહેબ પોતાની સત્તાના અભિમાનથી જોદરકાર રહ્યા. તેમણે માની લીધું કે હિન્દીઓ માત્ર બકવાદ કરશે. આથી તેઓનાથી કંઈ જ થવાનું નથી. તેમણે અપમાનભરેલી બાપા વાપરી ને મરડી મચડીને અંગાળાના વિભાગ કર્યા. તે દહાડેથી અંગ્રેજી રાજ્યના વિભાગ થયા એમ ગણી શકાય છે. અંગાળાના ભાગલાથી જે ધક્કો અંગ્રેજી સત્તાને પહોંચ્યો છે તે ધક્કો બીજા કોઈ પણ કાર્યથી નથી પહોંચ્યો. આનો અર્થ એમ નથી કે બીજા ગેરધન્સાફે થયા છે તે કંઈ ભાગલાથી ઉતરતા હતા. નિમકવેરો એ

કંઈ ઓછો ગેરમનસાજ નથી. એવું બીજું તો આપણે આગળ ઉપર થાણું જોઈશું. પણ અંગાળાના ભાગલાની સામે થવાને પ્રજા તૈયાર હતી. પ્રજાની લાગણી તે વખતે તીવ્ર હતી. તે વેળા અંગાળામાં થાણું આગેવાનો પોતાનું અધું જતું કરવા તૈયાર હતા. પોતાની સત્તાનું તેમને બાન હતું. તેથી એકદમ બદકો થયો. તે હવે ઓલવાય તેવો નથી, ઓલવાવાની જરૂર પણ નથી. ભાગલા તૂટશે, અંગાળા પાછું જોડાશે, પણ અંગ્રેજી વહાણમાં જે તડ પડી છે તે તો રહેવાની જ. તે દહાડે દહાડે મોટી થશે. જાગેલું હિન્દ પાછું સુધી જાય એ બનવા જેવું નથી. ભાગલા રદ કરવા એ સ્વરાજની માગણી અરોઅર છે. અંગાળાના આગેવાન આ વાત અરોઅર સમજે છે. અંગ્રેજી સત્તાવાળા પણ એ વાત સમજે છે. તેથી જ ભાગલા ગયા નથી. જેમ દિવસ જાય છે તેમ પ્રજા થડાય છે. પ્રજા કંઈ એક દહાડામાં થતી નથી; તેને વરસો જોઈએ છે.

પાંચક :

ભાગલાનાં પરિણામો તમે શું જોયાં ?

અધિપતિ :

આજ લગી આપણે ધારતા આવ્યા છીએ કે બાદશાહની પાસે અરજી કરવી તે અરજી કરતાં દાદ ન મળે તો સહન કરવું; જો કે અરજી તો કર્યા જ કરવી. ભાગલા પડ્યા પછી લોકોએ જોયું કે અરજીની પાછળ બળ જોઈએ, લોકોમાં સહનશક્તિ જોઈએ. આ નવો જુસ્સો તે ભાગલાનું મુખ્ય પરિણામ ગણાય. તે જુસ્સો છાપાનાં લખાણોમાં જોવામાં આવ્યો. લખાણો કડક થવા લાગ્યાં. જે વાત લોકો ખીકમાં કે છાની કરતા, તે જાહેરમાં થવા—લખાવા લાગી. સ્વદેશી હીલચાલ ચાલી. અંગ્રેજને જોઈને નાના મોટા નાસતા તે હવે ખીતા બંધ થયા; મારામારીથી પણ ન ડર્યા; જેલ જવું તેમાં હરકત ન ગણી; અને હિન્દનાં પુત્રરત્ન હાલ દેશનિકાલ થઈ વિરાજે છે. આવી સામગ્રી

તે અરજના કરતાં બુદ્ધી જતની છે. આમ
મોઝેમાં કોલાહલ થઈ રહ્યો છે. બંગાળનો
પવન હિતરમાં પંજળ લગી અને મગસ
ધસાકામાં કન્યાકુમારી બૂચિર સુધી પહોંચી
વળ્યો છે.

વાચક :

આ સિવાય બીજું કંઈ જાણવા જેવું
પરિણામ તમને સુઝે છે ?

અધિપતિ :

બંગાળના ભાગલાથી અંગ્રેજ વહાણમાં
ભાગ્યો પડ્યો છે, તેમ આપણામાં
પણ ભાગ્યો પડ્યો છે. મોટા બનાવોનાં
પરિણામ એમ મોટાં જ આવે છે.
આપણા આગેવાનોમાં બે તડાં થયાં છે;
એક મોડરેટ ને બીજા એક્સ્ટ્રીમિસ્ટ. તેમને
આપણે 'ધીમા' અને 'હિતાવળા' એમ કહી
શકીએ છીએ. કોઈ મોડરેટને બીકણુ પક્ષ અને
એક્સ્ટ્રીમિસ્ટને હિંમતવાન પક્ષ, એમ પણ
કહે છે. સહુ પોતપોતાના વિચાર પ્રમાણે

તો બે શબ્દનો અર્થ કરે છે. એટલું તો ખરું છે કે આ પક્ષ પડ્યા છે તેની વચ્ચે ઝેર પણ પેદા થયું છે. એક પક્ષ બીજાના અવિશ્વાસ કરે છે તે એકબીજાને મહેણાં મારે છે. સુરતની કોંગ્રેસ વખતે લગભગ મારામારી પણ થઈ. આ બે પક્ષ પડ્યા છે તે નિશાની દેશને સાડાં દીક નથી એમ મને તો લાગે છે. પણ હું એમ પણ માનું છું કે એવા પક્ષ લાંબી મુદત સુધી ટકશે નહિ. કેટલી મુદત સુધી આમ તડાં રહેશે એ આગેવાનોની ઉપર આધાર રાખે છે.

૩

અશાન્તિ અને અસંતોષ

વાચક :

ત્યારે બંગબંગ એ તમે જનગૃતિનું કારણ માન્યું. તેથી ફેલાયલી અશાન્તિ તે હીક ગણાય કે અહીક ?

અધિયતિ :

માણસ ઉંઘમાંથી ઉઠે છે ત્યારે આગસ મરડે છે, આમતેમ ફરે છે ને અશાન્ત હોય છે. તેને પૂરું જ્ઞાન આવતાં વખત લાગે

છે. તેમજ જોકે બંગાળમાં જાગૃતિ થઈ છે તોપણ બેભાની નથી ગઈ. હજી આજસ મરડવાની સ્થિતિમાં આપણે છીએ. હજી સ્થિતિ અશાન્તિની છે. જેમ ઉંઘ અને જાગૃતિની વચ્ચેની અવસ્થા જરૂરની ગણવી જોઈએ ને તેથી તે ઠીક છે એમ કહેવાય, તેમ બંગાળમાં ને તેથી હિન્દુસ્તાનમાં અશાન્તિ એ પણ ઠીક કહેવાય. અશાન્તિ છે એમ આપણે જાણીએ છીએ તેથી શાન્તિને વખત આવવા સંભવ છે. ઉંઘમાંથી ઉઠતાં સદાય આજસ મરડવાની સ્થિતિમાં આપણે નથી રહેતા, પણ વહેલામોડા આપણી શક્તિ પ્રમાણે પૂરા જાગીએ છીએ. તેમ આ અશાન્તિમાંથી આપણે જરૂર છુટશું. અશાન્તિ કોઈને ગમતી વસ્તુ નથી.

વાચક :

અશાન્તિનું બીજું રૂપ શું ગણાય ?

અધિપતિ :

અશાન્તિ એ ખરું જોતાં અસંતોષ છે. તેને હાલ આપણે 'અનરેસ્ટ' કહીએ

છીયે. કાંગ્રેસકાળમાં તે 'ડિસ્કન્ટેન્ટ' કહેવાતો. મિ. લ્યુમ હમેશાં કહેતા કે હિન્દુસ્તાનમાં અસંતોષ ફેલાવાની જરૂર છે. તે અસંતોષ બહુ ઉપયોગી વસ્તુ છે. જ્યાં સુધી માણસ પોતાની ચાલુ સ્થિતિમાં રાજી રહે ત્યાં સુધી તેને તેમાંથી નીકળવાનું સમજાવવું એ મુશ્કેલીની વાત છે. તેથી દરેક સુધારાની પૂર્વે અસંતોષ હોવો જ જોઈયે. ચાલુ ચીજનો અણગમો પેદા થાય ત્યારે જ તેને નાંખી દેવાનું મન થાય. તેવો અસંતોષ આપણે મહાન હિન્દીઓના તેમ જ અંગ્રેજોનાં પુસ્તકો વાંચીને પામ્યા છીયે. તે અસંતોષથી અશાન્તિ થઈ, ને એ અશાન્તિમાં કઈ સુઆ, કઈ આપડયા, કઈ જોલ ગયા, કઈ દેશનિકાલ થયા. હવે તેમ થશે, થવું જોઈયે. એ બધાં ચિદ્ર સારાં ગણી શકાય છે. પણ તેનું પરિણામ માહું આવી શકે છે.

૪ સ્વરાજ તે શું ?

વાચક :

કોંગ્રેસે હિન્દુસ્તાનને એક પ્રજા કરવા શું કર્યું, બંગલગંધી કેમ જાગૃતિ થઈ, અશાન્તિ અને અસંતોષ કેમ ફેલાયાં એ જાણ્યું. હવે સ્વરાજ વિષે તમારા વિચાર શા છે તે જાણવા માણું છું. મને ધાસ્તી છે કે વખતે આપણી સમજમાં ફેરફાર હોય.

અધિપતિ:

ફેરફાર હોવા સંભવ છે. સ્વરાજને સાર તમે અમે સહુ અધીરા બની રહ્યા છીએ, પણ તે શું એ ગાયત આપણે ચોકસ વિચાર ઉપર આવ્યા નથી. અંગ્રેજોને કાઢી મુકવા એ વિચાર ઘણાખરાને મહોડેથી સંભળાય છે, પણ તે શા કારણથી એનો કંઈ વિચાર ખરોખર કર્યો હોય એવું લાગતું નથી. તમને જ હું એક સવાલ મૂકું છું. કદાચ જેટલું આપણે માગીએ છીએ તેટલું બધું અંગ્રેજ આપે તો પછી અંગ્રેજને કાઢી મુકવાની જરૂર તમે ગણો છો ખરા ?

વાચક:

હું તો તેઓની પાસે એક જ ચીજ માગું. મહેરબાની કરીને તમે અમારા મુલક-માંથી જાઓ. આ માગણી તેઓ કમ્યુલ રાખે ને પછી તેઓ હિન્દુસ્તાનમાંથી ગયા છતાં રહ્યા એમ અર્થનો અનર્થ કોઈ કરી બેસાડે તો મને હરકત નથી. તો પછી

એમ માનશું કે ગુજરાતી ભાષામાં 'ગયા' એ સંપૂર્ણનો અર્થ કોઈ 'રહ્યા' એમ કરે છે. અધિપતિ:

વાર, આપણે ધારી લઈએ કે માગણી મુજબ અંગ્રેજો ગયા. પછી શું કરશે ? વાચક :

એ સવાલનો જવાબ અત્યારથી અપાયજ નહિ. જેવી રીતે તેઓ જાય તેની ઉપર પાછળની સ્થિતિનો આધાર રહેશે. તમે કહો છો તેમ ધારીએ કે તેઓ ગયા, તો મને લાગે છે કે તેઓએ આંધ્રેલું બંધારણ આપણે રાખીએ અને રાજકારભાર ચલાવીએ. તેઓ એમજ ચાલ્યા જાય તો આપણી પાસે લશ્કર વગેરે તૈયાર જ હશે, એટલે આપણને રાજકારભાર ચલાવતાં અડચણ નહિ આવે.

અધિપતિ:

તમે બલે એમ ધારો; હું તો નહિ ધારું. છતાં હું તે બાબત હમણાં વધારે નથી

અર્થવા માગતો. મારે તો તમારા સવાલનો જવાબ આપવો રહ્યો છે. તે હું તમને જ કેટલાક સવાલ પૂછીને સારી રીતે આપી શકું છું. તેટલા જ સાડ કંઈક સવાલો પૂછું છું. આપણે અંગ્રેજને શા સાડ કાઢવા માગીએ છીએ ?

જવાબ :

કેમકે તેઓના રાજકારનારથી દેશ કંગાલ થતો જાય છે. તેઓ દર વરસે દેશમાંથી પૈસા લઈ જાય છે. તેઓ પોતાની જ ચામડીના માણસને મોટા હોદ્દા આપે છે, આપણને માત્ર ગુલામીમાં રાખે છે, આપણી તરફ ઉદ્દતાઈથી વર્તે છે ને આપણી કશી છત્કાર નથી કરતા.

અધિપતિ :

જો તેઓ પૈસા અહાર ન લઈ જાય, નમ્ર બને અને આપણને મોટા હોદ્દા આપે તો કંઈ તેઓના રહેવાથી અડચણ તમે માને છે. અરુ ?

વાચક :

એ સવાલ જ નકામો છે. વાધ પોતાનું રૂપ ફેરવે તો તેની બાધમંધીમાં નુકશાન ખરું, એવી જાતનો સવાલ તમે પૂછ્યો છે તે ખાલી વખત ગુમાવવાને ખાતર. જે વાધ પોતાનો સ્વભાવ ફેરવે તો અંગ્રિજો પોતાની આદત છોડે. જે બનવા જેવું નથી તે બનશે એમ માનવું તે માણસની રીત ન જ કહેવાય.

અધિપતિ :

કેનેડાને જે રાજસત્તા મળી છે, બોયર લોકોને જે રાજસત્તા મળી છે તેવી જ આપણને મળે તો ?

વાચક :

એ પણ નકામો સવાલ છે. આપણી પામે તેઓની જેમ દાડગોળો હોય ત્યારે તેમ થાય ખરું. પણ જ્યારે તે લોકોના જેટલી સત્તા આપણને આપશે ત્યારે તો આપણે આપણો જ વાવટો રાખ્યું. જેવું જાપાન તેણે હિન્દુસ્તાન. આપણને આપણો કાજલો, આપણું લશ્કર,

હિન્દુ સ્વરાજ

આપણી જાહેજલાલી. અને ત્યારે જ હિન્દુસ્તાન આખી દુનીયામાં ગણી રહેશે.

અધિપતિ :

આ તો તમે બહો ચિતાર ચીતર્યો. આનો અર્થ તો એ થયો કે આપણને અંગ્રેજી રાજ્ય જોઈશે, પણ અંગ્રેજને નહિ જોઈયે. તમે વાદનો સ્વભાવ માગો છો, પણ વાદને માગતા નથી. એટલે કે તમે હિન્દુસ્તાનને અંગ્રેજ બનાવવા માગો છો. અને જ્યારે હિન્દુસ્તાન અંગ્રેજ થશે ત્યારે તે હિન્દુસ્તાન નહિ કહેવાય પણ ખરેખરે ઇંગ્લિસ્તાન કહેવાશે. આ સ્વરાજ ભારત વિચારનું નથી.

વાચક :

મેં તો મને મુઝે છે તેવું સ્વરાજ બતાવ્યું. જો આપણે કેળવણી લઈએ છીએ તે કંઈ કામની હોય, સ્પેન્સર, મિલ વગેરે મહાન લેખકોનાં લખાણો વાંચીએ છીએ તે કંઈ કામનાં હોય, અંગ્રેજની પાલામેન્ટ તે પાલામેન્ટોની માતા હોય તો પછી બેશક

મને તો લાગે છે કે આપણે તે શ્રોત્રીની નકલ કરવી જોઈએ; તે ઝેટલે લાગી કે જેમ તેઓ પોતાના મુલકમાં બીજાને પેસવા નથી દેતા તેમ આપણે પણ ન પેસવા દઈએ. બાકી પોતાના જ મુલકમાં જ તેઓએ કશું છે તેવું તો હજી બીજી જગ્યાએ જોવામાં નથી આવતું. ઝેટલે આપણે તે તો દાખલ કરવું જ પડે. પણ હવે તમારા વિચાર જણાવો. અધિપતિ :

હજી વાર છે. મારા વિચાર એની મેળે આ ચર્ચામાં જણાઈ રહેશે. સ્વરાજ સમજવું તમને જોઈતું રહેલ લાગે છે તેટલું જ મને તો મુશ્કેલ લાગે છે. ઝેટલે હમણાં તો હું તમને ઝેટલું જ સમજાવવા પ્રયત્ન કરીશ કે જેને તમે સ્વરાજ કહો છો તે તો ખરું જોતાં સ્વરાજ નથી.

૫ ઘંઘડાની સ્થિતિ

વાચક :

ત્યારે તમારા કહેવા ઉપરથી હું એ અનુમાન કરું છું કે ઘંઘડા જેવું રાજ્ય ભોગવે છે તે બરોબર નથી ને આપણને તે ન ધટે.

અધિયત્તિ :

આ અનુમાન તમે બરોબર કર્યું છે. ઘંઘડામાં જે સ્થિતિ હાલ છે તે બરોબર હયામણી છે, અને હું તો ઈશ્વરની પાસે માગું છું કે

તેની સ્થિતિ હિન્દુસ્તાનની કદિ ન થન્ને. જોને તમે પાર્લામેન્ટની માતા કહો છો તે પાર્લામેન્ટ તો વાંઝણી છે અને વેશ્યા છે. આ બન્ને શબ્દો આકરા છે, છતાં બરોબર લાગુ પડે છે. મેં વાંઝણી કહી, કેમકે હજી સુધી પાર્લામેન્ટે પોતાની મેળે એક પણ સાફ કામ કર્યું નથી. જો તેના ઉપર જોર કરનાર કોઈ ન હોય તો તે કંઈ જ ન કરે એવી તેની સ્થિતિ સ્વાભાવિક રીતે છે. અને તે વેશ્યા છે. કેમકે તેને જો પ્રધાનમંડળ રાખે તે પ્રધાનમંડળની પાસે તે રહે છે. આજે તેના ધણી એરકવીથ, તો કાલે બાલકર, અને પરમ દિવસે ત્રીન્ને.

વાચક :

આ તો તમે કંઈક વ્યંગમાં બોલ્યા છો. વાંઝણી શબ્દ હજી તમે લાગુ પાડ્યો નથી. પાર્લામેન્ટ લોકોની બનેલી છે, એટલે બેશક લોકોના દાબ નીચે જ કામ કરે. તે જ તેનો ગુણ છે, તેના ઉપરનો અંકુશ છે.

અધિષ્ઠિત :

આ વાત મહા બૂલભરેલી છે. જે પાર્લામેન્ટ વાંચણી ન હોય તો આમ થવું જોઈએ: લોકો તેમાં સરસમાં સરસ મેમ્બરો ચુંટીને મોકલે છે. મેમ્બરો વગર પગારે જાય છે, એટલે લોકઠ્ઠ્યાણને સારું જવા જોઈએ. લોકો પોતે કેળવાયેલા ગણાય છે એટલે બૂલ ન કરે એમ આપણે માનવું જોઈએ. આવી પાર્લામેન્ટને અરજી ન થટે, તેની ઉપર દાખ ન થટે. તે પાર્લામેન્ટનું કામ એવું સરળ હોવું જોઈએ કે દહાડે દહાડે તેનું તેજ વધારે દેખાય તે લોકોની ઉપર તેની અસર થતી જાય. તેને બદલે આટલું તો સૌ કમુલ કરે છે કે પાર્લામેન્ટના મેમ્બરો આડંબરીયા અને સ્વાર્થી જેવામાં આવે છે. સૌ પોતાનું ખેંચે છે. માત્ર ધાસ્તીને લીધે જ પાર્લામેન્ટ કંઈ કામ કરે છે. આજ કમું હોય તે કાલે રદ કરવું પડે છે. એક પણ વસ્તુ આજ

સુધીમાં પાર્લામેન્ટ ઠેકાણે પાડી હોય એવો દાખલો જોવામાં નથી આવતો. મોટા સવાલોની ચર્ચા જ્યારે પાર્લામેન્ટમાં ચાલતી હોય ત્યારે તેના મેમ્બરો લાંબા થઈને પડે છે અથવા બેઠાં જોલાં ખાય છે. તે પાર્લામેન્ટમાં મેમ્બરો એવા બરાડા પાડે છે કે સાંભળનારા કાયર થઈ જાય છે. તેના એક મહાન લેખકે તેને 'દુનીયાની વાતુડી' એવું નામ આપ્યું છે. મેમ્બરો જે પક્ષના હોય તે પક્ષ તરફ પોતાનો મત વગરવિચારે આપે છે, આપવા બંધાયેલા છે. તેમાં કોઈ અપવાદ રૂપે નીકળી આવે તો તે મેમ્બરના ભોગ સમજવા. જેટલો વખત અને પૈસા પાર્લામેન્ટ ગાળે છે તેટલો વખત અને પૈસા જો થોડા સારા માણસોને મળે તો પ્રજાનો ઉદ્ધાર થઈ જાય. આ પાર્લામેન્ટ તો માત્ર પ્રજાનું રમકડું છે, ને તે રમકડું પ્રજાને બહુ ખરચમાં નાંખે છે. આ વિચારો મારા અંગત છે એમ તમે ન જાણશો. મોટા અને વિચારવાન અંગ્રેજો

તેનો વિચાર કરે છે. એક મેમ્બરે તો એમ જ કહ્યું કે પાર્લામેન્ટ ધર્મિક માણસને લાયકની નથી રહી. બીજા મેમ્બરે કહ્યું કે પાર્લામેન્ટ તો 'મેળી' (બચ્ચુ) છે. બચ્ચાને કોઈ ઢહાડો તમે સદાય બચ્ચાં રહેલ જોયેલાં ? આજ સાતસે વર્ષ પછી ને પાર્લામેન્ટ બચ્ચું હોય તો ક્યાં મોટી યશ ?

વાચક :

તમે મને વિચારમાં નાંખ્યો. આ બધું મારે એકદમ માની લેવું એમ તો તમે નહિ જ કહો. તદ્દન જુદા વિચાર તમે મારા મનમાં પેદા કરો છો. તેને મારે પચાવવા જોઈશે. ઠીક છે; હવે 'વેશ્યા' શબ્દનું વિવેચન કરો.

અધિયત્તિ :

તમારાથી મારા વિચાર એકદમ ન મનાય એ વાત બરોબર છે. તે વિષે તમારે જે વાંચવું થટે છે તે વાંચશે તો તમને કંઈક ખ્યાલ આવશે. પાર્લામેન્ટને વેશ્યાનું નામ

આપ્યું છે એ પણ બરાબર છે. તેનો કોઈ ધણી નથી. તેનો ધણી એક હોઈ ન શકે પણ મારો કહેવાનો ભાવાર્થ એટલો જ નથી. જ્યારે તેનો ધણી કોઈ બને છે-જેમકે મુખ્ય પ્રધાન-ત્યારે પણ તેની ચાલ એકસરખી નથી રહેતી. જેવા બેહાલ વેશ્યાના હોય છે તેવા જ પાર્લામેન્ટના સદાય રહે છે. મુખ્ય પ્રધાનને પાર્લામેન્ટની દાજ થોડી જ રહે છે. તે તેની સત્તાના તોરમાં ગુલતાન રહે છે. તેનો પક્ષ કેમ જીતે એ જ તેને લગતી રહે છે. પાર્લામેન્ટ કેમ ખર્ચ કરે તે વિચાર તેને થોડો જ રહે છે. પોતાના પક્ષને જોર આપવા પાર્લામેન્ટની પાસે કંઈ કંઈ કામો મુખ્ય પ્રધાન કરાવે છે એવા દાખલા જોઈએ તેટલા મળી આવે છે. આ બધું વિચારવા લાયક છે.

વાચક :

ત્યારે તમે તો, જેઓને આજ લગી આપણે દેશાભિમાની અને પ્રામાણિક

માણસો ગણતા આવ્યા બીજો તેમની ઉપર પણ હુમલો કરે છે.

અધિપતિ :

હા, એ ખરું છે. મારે કંઈ મુખ્ય પ્રધાનોનો દ્રેષ નથી. પણ અનુભવે મેં જોયું કે તેઓ ખરા દેશાભિમાની ન ગણાય. તેઓ જાહેરમાં જોને લાંચ કહીએ છીએ તે લેતા હતા નથી તેથી પ્રામાણિક ભલે ગણાય. પણ તેઓની પાસે વગ પહોંચી શકે છે. તેઓ બીજાની પાસેથી કામ લેવાને સારું નિષ્ક્રામો વગેરેની લાંચ પુષ્કળ આપે છે. શુદ્ધ ભાવ ને શુદ્ધ પ્રામાણિકપણું તેઓમાં નથી એમ હું હિંમતથી કહી શકું છું.

વાચક :

આમ તમારા વિચાર છે ત્યારે તો હવે અંગ્રેજ લોકો કે જોને નામે પાર્લામેન્ટ રાજ્ય કરે છે તેને વિષે પણ કંઈક કહો, એટલે તેઓના સ્વરાજનો પૂરો ખ્યાલ આવે.

અધિપતિ :

અંગ્રેજો જોયો 'પોટર' છે (ચુંટણી કરે છે) તેઓનું ધર્મપુસ્તક (બાઇબલ) વર્તમાનપત્ર થઇ પડ્યાં છે. તેઓ તે પત્રમાંથી પોતાના વિચારો બાંધે છે. પત્રો અપ્રામાણિક છે; એક જ વાતને બે રૂપ આપે છે. એક પક્ષવાળા તે જ વાત મોટી કરી બતાવે છે, બીજા પક્ષવાળા તે જ વાત છોટી કરી નાંખે છે. એક છાપાવાળો એક આગેવાન અંગ્રેજને પ્રામાણિક ગણુશે, બીજો છાપાવાળો તેને અપ્રામાણિક ગણુશે. આવાં જ દેશમાં છાપાં છે તે દેશના માણુસોના કેવા બેહાલ હોવા જોઇયે ?

વાચક :

તે તમે જ બતાવો.

અધિપતિ :

તે લોકો બડીબડીમાં વિચારો બદલાવે છે. એમ તો એ લોકોમાં કહેણી છે કે સાત

સાત વરસે રંગ બદલાય છે. ઘડિયાળના લોલકની માફક તે લોકો આમતેમ ફર્યા કરે છે: ટુંકાણાસર એસી શક્તિ નથી. કોઈ માણસ જરા છટાદાર હોય ને વાતો બારે કરી દે અથવા તેઓને મીજલસ વગેરે આપે તો નગારચીની માફક તેની ઢોલકી વગાડવા એસી જાય છે. તેવા માણસોની પાસાંમેન્ટ તેવી જ હોય. તેઓનામાં એક વસ્તુ છે ખરી. તે એ કે પોતાના દેશને જવા મહિ દે; ને જો કોઈ તેની ઉપર નજર કરે તો તેને આંધળો બીંત કરી મુકશે. પણ તેથી કંઈ તે પ્રજામાં બધા ગુણુ આવી ગયા, અથવા તે પ્રજાની નકલ કરવી, એમ કહી શકાય નહિ. જો હિન્દુસ્તાન અંગ્રેજ પ્રજાની નકલ કરે તો હિન્દુસ્તાન પાયમાલ થઈ જાય એવો મારો તો ખાસ વિચાર છે.

વાચક :

અંગ્રેજ પ્રજા આવી થઈ ગઈ છે તેનાં શાં કારણુ માનો છો ?

અધિપતિ :

તેમાં અંગ્રેજોનો ખાસ દોષ નથી, પણ
તેઓના—અલકે યુરોપના—આજકાલના
સુધારાનો દોષ છે. તે સુધારો કુધારો છે
અને તેથી યુરોપના પ્રજા પાયમાલ થતી
ચાલી છે.

૬

મુધારાનું દર્શન

વાચક :

હવે તો તમારે મુધારાની વાત પણ કરવી પડશે. તમારે હિસાબે તો મુધારો તે કુધારો થયો.

અધિપતિ :

મારે હિસાબે જ નહિ, પણ અંગ્રેજ લેખકોને હિસાબે મુધારો તે કુધારો છે; તે વિષે બહુ પુસ્તકો લખાયાં છે.

તેઓમાં સુધારાની સામે થવાનાં મંડળો પશુ સ્થપાતાં જાય છે. એક માણસે 'સુધારો, તેનાં કારણો અને તેની દવા' એ નામે પુસ્તક લખ્યું છે. તેમાં તેણે સુધારો એ એક પ્રકારનો રોગ છે એમ ખતાવી આપ્યું છે.

પ્રશ્ન :

આ બધું આપણે કેમ નથી જાણી શકતા ?

અધિપતિ :

એ તો દેખાઈ આવે એવું કારણ છે. કોઈ પણ માણસ પોતાની વિરુદ્ધ વાત કરે એવું ભાગ્યે જ બને છે. સુધારામાં મોટામાં પડેલા માણસ તેની સામે નહિ લખે; પણ તેને ટેકો મળે એવી વાતો અને દલીલો શોધી કાઢશે. આ તેઓ જાણીજોઈને કરે છે એમ પણ નથી. તેઓ જે લખે છે તે પોતે માને છે. નિદ્રાવશ થયેલો માણસ પોતાને સ્વપ્નું આવે છે તે ખરું જ માને છે. જ્યારે

તેની ઉંઘ ઉઠે ત્યારે જ તેને પોતાની બૂલ માલુમ પડે છે. આવી દશા સુધારાવશ માણસની છે. આપણે જે કંઈ વાંચીએ છીએ તે સુધારાના હિમાયતીનાં લખાણ હોય છે. તેમાં બહુ હેશીયાર અને બહુ ભક્ષા માણસો પડ્યા છે. તેઓનાં લખાણથી આપણે અંગનહ જાણ્યે છીએ. આમ એક પછી એક માણસ ફસાતા જાય છે.

વાચક :

આ વાત તમે ખરોખર કરી છે. હવે તમે જે વાંચ્યું-વિચાર્યું છે તેનો ખ્યાલ આપો.

અધિપતિ :

પ્રથમ તો સુધારો એ નામ કદાચ સ્થિતિને આપવામાં આવે છે તે વિચારીએ. આ સુધારાની ખરી ઓળખ તો એ છે કે માણસો બહિરની શોધોમાં ને શરીરસુખમાં સાર્થક અને પુરુષાર્થ માને છે. તેના દાખલા લઈએ. સો વરસ પહેલાં જેવાં ઘરમાં યુરોપના લોકો રહેતા હતા તેના

કરતાં હાલ વધારે સરસ ધરમાં રહે છે; આ સુધારાની નિશાની ગણાય છે. આમાં શરીરસુખની વાત રહેલી છે. તે અગાઉ માણસો ગામડાંનાં વસ્ત્ર પહેરતા ને બાલાં વાપરતા. હવે તેઓ મોટા લેંઘા પહેરે છે ને શરીરશણગારને સારૂ તરેહવાર કપડાં બનાવે છે, તથા બાલાંને બદલે એક પછી એક પાંચ ધા કરી શકે એવી ચક્કરવાળી બંદુકડી વાપરે છે; તે સુધારાની નિશાની છે. કોઈ મુલકના માણસ જોડા વગેરે ન પહેરતા હોય તે જ્યારે યુરોપનાં કપડાં પહેરતાં શીખે છે ત્યારે જંગલી દશામાંથી સુધરેલી દશામાં આવ્યા ગણાય છે. અગાઉ યુરોપમાં માણસો સાધારણ હળથી પોતાના જોગી જમીન ખતમહે- નતથી ખેડતા. તેને બદલે હાલ વરાળપત્રોથી હળ ચલાવી એક માણસ ઘણી જમીન ખેડી શકે છે ન ખૂબ પૈસો ખર્ચ કરી શકે છે; તે સુધારાની નિશાની ગણાય છે.

અગાઉ માણસો કોઈક જ પુસ્તકો લખતા તે અમૂલ્ય ગણાતાં. આજે જેને જેવું ફાવે તેવું લખે છે ને છાપે છે તથા લોકોનાં મન બમાવે છે; આ સુધારાની નિશાની છે. અગાઉ માણસો ગાડાં વાટે દહાડાની બાર ગાડીની મજલ કરતા. હાલ રેલ ગાડીથી ચારસો ગાડીની મજલ કરી શકે છે; આ તો સુધારાની ટોચ ગણાઈ છે. હજી જેમ સુધારો વધતો જાય છે તેમ એવું ધારવામાં આવે છે કે માણસો હવાઈ વહાણથી મુસાફરી કરશે ને થોડા કલાકમાં દુનીયાના ગમે તે ભાગમાં જઈ પહોંચશે. માણસોને હાથપગ નહિ વાપરવા પડે. એક બટન ચાંપશે ત્યારે તેને પહોંચવાનો પોશાક આવી મળશે, બીજું બટન ચાંપશે ત્યારે તેને છાપાં આવશે, ત્રીજું બટન ચાંપશે ત્યારે તેની ગાડી તૈયાર થઈ જશે, નિત્ય નવાં બોજન મળશે, હાથ અથવા પગનો ખર્ચ જ નહિ પડે, બધું સંચાલી જ કામ લેવાશે.

અગાઉ માણસો જ્યારે લડવા માગતા ત
એકબીજાનું શરીરવળ અજમાવતા. હવે
તોપના એક જોળાથી હજારો જન લ
સકે છે. આ સુધારાની નિશાની છે. અમ
લોકો ખુલ્લી હવામાં પોતાને ઠીક પ
તેટલું સ્વતંત્રપણે કામ કરતા. હવે હજારો
મજૂરો પોતાના ગુજરાનને ખાતર એકઠા મળ
મોટાં કારખાનાં કે ખાણોમાં કામ કરે છે. તેઓ
દશા જનવર કરતાં હલકી થઈ પડી છે. તેઓ
સીસા વગેરેનાં કારખાનાંઓમાં જનન
ખુવારી કરી કામ કરવું પડે છે. આને
ભોગ પૈસાદાર માણસોને મળે છે. અગાઉ
માણસોને મારીને ગુલામ કરતા; હાલ માણસો
ને પૈસાની અને ભોગની લાલચ આપીને
ગુલામ બનાવે છે. અગાઉ લોકોમાં દરદ ન
હતાં તેવાં દરદ પેદા થયાં છે, ને તેની સાથે
દાંતરો શોધ કરવા લાગ્યા છે કે તેદરદો કેમ
મટાડવાં. આમ કરતાં ઇસ્પીતાલો વધી છે;
તે સુધારાની નિશાની ગણાય છે. અગાઉ

કાગળો લખતા ત્યારે અસૂસ ખેપીયા જતા અને બહુ ખરચે તેવું બની શકતું. આજ મારે કોઈને ગાળ બાંડવાનો કાગળ લખવો હોય તો એક દોઢીયે હું ગાળ કાઢી શકું છું; કોઈને મારે શાઆશી આપવી હોય તો તે પણ હું તેટલી જ કિંમતે પહોંચાડી શકું છું; આ સુધારાની નિશાની છે. અગાઉ માણસો એથી ત્રણ વખત ખાતા ને તે પણ હાથે પકાવેલી રોટી ને થોડી તરકારી હોય તો તે હવે અમ્મે કલાકે ખાવાનું જોઈયે, અને તે એટલે દરજ્જે કે ખાવામાંથી લોકો નવરાજ નથી થતા. હવે કેટલું કહું ? આ બધું તમે ગમે તે પુસ્તકમાં જોઈ શકો છો. સુધારાની આ બધી ખરી નિશાની છે. અને જો કોઈ પણ માણસ તેથી જુદી વાત સમજાવે તો તે ભોજો છે એમ ચોક્કસ માનજો. સુધારો તો હું જણાવી ગયો છું તે જ ગણાય છે. તેમાં નીતિની કે ધર્મની વાત છે જ નહિ. સુધારાના હિમાયતી

ચોક્ખી વાત કરે છે કે તેઓનું કામ લોકોને
ધર્મ શીખવવાનું નથી. ધર્મ તે તો ઢોંગ
છે એમ કેટલાક માને છે. કેટલાક વળી ધર્મનો
ડોળ કરે છે, નીતિની વાતો પણ કરે છે;
જતાં હું તમને વીસ વરસના અનુભવ પછી કહું
છું કે નીતિને નામે અનીતિ શીખવવામાં
આવે છે. નીતિ કપેલી વાતોમાં હોઈ ન
શકે એ બાળક પણ સમજી શકે એવું
છે. શરીરનું સુખ કેમ મળે એ જ સુધારો
શોધે છે; એ જ તે આપવા મહેનત કરે છે.
જતાં તે સુખ પણ નથી મળી શકતું.

આ સુધારો તે અધર્મ છે અને તે
યુરોપમાં એટલે દરજ્જે ફેલાયો છે કે ત્યાંના
માણસો અર્ધગાંડા જેવા જેવામાં આવે
છે. તેઓનામાં ખરું કોવત નથી; પોતાનું જોર
નીશો કરી ટકાવી રાખે છે. એકાન્તે તે લોકો
બેસી શકતા નથી. સ્ત્રીઓ ધરની રાણી
હોવી જોઈએ તેમને શરીરોમાં બટકવું પડે
છે, અથવા તો તેઓને મળુરીએ જવું પડે છે.

છગ્ગડમાં જ ચાળીસ લાખ રંક અથાગાઓ પેટને અર્થે ગદ્દામળુરી કરે છે, અને હાલ તેને લીધે સફેજોટની હીલચાલ ચાલી રહી છે.

આ સુધારો એવો છે કે જે આપણે ધીરજ રાખી બેસીશું તો સુધારાની હડકેટ-માં આવેલા માણસો પોતે સગગાવેલા અગ્નિમાં બળી મરશે. પેગમ્યર મહમ્મદના શિક્ષણ પ્રમાણે આ શ્રયતાની રાજ્ય ગણાય. હિન્દુ ધર્મ આને હડકેટનો કાગિડાળ કહે છે. હું તમને આ સુધારાનો આબેહુબ ચિતાર નથી આપી શકતો. મારી શક્તિની બહારની એ વાત છે. પણ તમે સમજશો કે આ સુધારાથી અંગ્રેજ પ્રજામાં સડો વર કરી ગયો છે. તે સુધારો નાશકારક અને નાશવન્ત છે. તેનાથી દૂર રહેવું ઘટે છે અને તેથી જ અંગ્રેજ પાર્લામેન્ટ ને બીજા પાર્લામેન્ટો નકામી થઈ પડી છે. તે પાર્લામેન્ટ તે પ્રજાની શુભામીની નિશાની છે એ

હિન્દ સ્વરાજ

ખચ્છિત વાત છે. વાંચો વિચારો તો તમને પણ તેમજ લાગશે. તેમાં અંગ્રેજનો વાંક તમે નહિ કાઢો. તેમની ઉપર તો દયા ખાવા જેવું છે. તેઓ બાહોશ માણસ છે, એટલે એ ગ્રંથમાંથી નીકળી આવશે એમ માફ માનવું છે. તેઓ સાહસિક છે ને મહેનતુ છે. તેઓના વિચાર મૂળે અનીતિબરેલા નથી, એટલે તેમને વિષે મારા મનમાં ઉત્તમ વિચાર જ છે. તેઓનું હાલ ખરાબ નથી. સુધારો એ તેઓને અસાધ્ય રોગ નથી, પણ હાલ તેઓ તે રોગમાં ઘેરવા છે એ તો બલવાનું જ નથી.

૭

હિન્દુસ્તાન કેમ ગયું ?

વાચક :

તમે સુધારાને વિષે તો બહુ બોલ્યાં. મને વિચારમાં નાંખી દીધો. હવે મારે યુરોપની પ્રજા પાસેથી શું લેવું ને શું ન લેવું એ સંકટ આવી પડ્યું. પણ મને એક સવાલ તો તરત ડગી આવે છે. સુધારો એ કુધારો છે, એ રોગ છે, તો અંગ્રેજ આવા સુધારામાં પડેલા તે હિન્દ કેમ લઈ શક્યા ? તેમાં કેમ રહી શકે ?

અધિપતિ :

તમારા આ સવાલનો જવાબ હવે કંઈક સ્હેલથી આપી શકાશે અને હવે આપણે સ્વરાજનો વિચાર પણ થોડી વારમાં કરી શકીશું. તમારા એ સવાલનો જવાબ મારે હજી આપવાનો છે એ કંઈ ભૂલ્યો નથી. પણ તમારા છેલ્લા સવાલ ઉપર આપણે આવોયે. હિન્દુસ્તાન અંગ્રેજે લીધું એમ નથી, પણ આપણે તેને લીધું છે. હિન્દુસ્તાનમાં તેઓ પોતાના બળે નથી ટકી શક્યા પણ આપણે તેઓને રાખ્યા છે. તે કેમ એ જોઈએ. તમને યાદ આપું છું કે આપણા દેશમાં તેઓ અસલમાં વેપાર અર્થે આવ્યા. તમારી કંપની બહાદુરને યાદ કરો. તેને બહાદુર કોણે બનાવી ? તેઓ ખીયારા રાજ્ય કરવાનો ઇરાદો પણ નહોતા રાખતા. કંપનીના માણસોને મદદ કોણે કરી ? તેઓનું રૂપું જોઈને કોણે મોહાઈ જતા ? તેઓનો માલ કોણે વેચી આપતું ? ઇતિહાસ પુરાવો આપે

છે કે આપણે જ તે બધું કરતા. પૈસો જલદી મેળવવાના હેતુથી આપણે તેઓને વધારા દેતા. આપણે તેઓને મદદ કરતા. મને બાંગ પીવાની આદત હોય અને બાંગ વેચનારો મને બાંગ વેચે તેમાં મારે વેચનારને વાંક કાઢવો કે મારો પોતાનો ? વેચનારને વાંક કાઢવાથી માફે ઝસન કંઈ જવાનું છે તે વેચનારને હાંપી કાઢીશું તો શું ખીજ મને બાંગ નહિ વેચે ? હિંદુસ્તાનના ખરે સેવકે ખરેખર શોધ કરી મૂળ તપાસ પડશે. મને બહુ ખાવાથી અપચો થયો હો તો હું પાણીનો દોષ કાઢી અપચો દૂર ના કરી શકું. તખીય તો એ કે જે દરદનું મૂળ શોધે. તમે હિન્દી રોગીના તખીય થવા માંગે છો તો તમારે દરદનું મૂળ શોધ્યે જ છુટકો છે.

વાચક :

તમે ખરું જોસો છો. હવે તમારે મને સમજવવાને ફતીલ કરવાની જરૂર નહિ રહે હું તમારા વિચાર માણવા અધીરો બન્યો.

આપણે હવે અત્યંત સસિક બાગ ઉપર આવ્યા છીએ એટલે મને તમારા વિચારો જ બતાવો. મને તેમાં શંકા આવશે ત્યારે હું તમને અટકાવીશ.

અધિપતિ :

બહુ સારું. પણ મને ધાસ્તી છે કે આગળ ચાલશું ત્યારે વળી આપણને મતભેદ તો થશે જ. છતાં તમે અટકાવશો ત્યારે જ દલીલમાં ઉતરીશ. આપણે બેચું કે અંગ્રેજી વેપારીને આપણે કુત્તેજન આપ્યું ત્યારે તેઓ પગ-પેસારો કરી શક્યા. તેમજ જ્યારે આપણા રાજાઓ માંહેમાંહે લડ્યા ત્યારે તેઓએ કંપની બહાદુરની મદદ માગી. કંપની બહાદુર વેપારમાં ને લડાઈના કામમાં કુશળ હતી. તેમાં તેને નીતિ-અનીતિની નડતર ન હતી. વેપાર વધારવો ને પૈસા કમાવો એ તેના ધંધો હતો. તેમાં જ્યારે આપણે મદદ આપી ત્યારે તેણે મદદ લીધી ને પોતાની ક્ષમિઓ વધારી. ક્ષમિઓનો બચાવ

કરવા તેણે લશ્કર રાખ્યું. તે લશ્કરનો આપણે ઉપયોગ કર્યો, ને હવે તેની ઉપર દોષ રાખીયે તે નકામું છે. આ વખતે હિન્દુ-મુસલમાન વચ્ચે વેર પણ ચાલતું હતું. તેમાં કંપનીને લાગ મળ્યો. આમ બધી રીતે કંપનીનો કાબુ હિન્દુસ્તાનમાં જામે તેવું આપણે તેને સારું કર્યું. એટલે આપણે હિન્દુસ્તાન અંગ્રેજને આપ્યું એમ કહેવું એ હિન્દુસ્તાન ગયું એમ કહેવા કરતાં વધારે સાચું છે.

વાચક :

હવે અંગ્રેજો હિન્દુસ્તાન કેમ રાખી શકે છે એ કહો.

અધિવત્તિ :

જેમ આપણે તેઓને આપ્યું તેમ આપણે હિન્દુસ્તાન તેઓની પાસે રહેવા દીધે છીએ. તેઓએ હિન્દુસ્તાન તલવારથી ભીધું એમ તેઓમાંના કેટલાક કહે છે, અને તલવારથી રાખે છે એમ પણ કહે છે. આ બન્ને વાત

ગણત છે. હિન્દુસ્તાનને રાખવામાં તલવાર કંઈ જ કામ આવે એમ નથી; આપણે જ તેઓને રહેવા દઈએ છીએ.

નેપોલીયને અંગ્રેજોને વેપારી પ્રબ્લ કહી છે એ તદ્દન વ્યાજ્ઞી વાત છે. તેઓ જે દેશને રાખે છે તે દેશ વેપારને અર્થે રાખે છે એ જાણવા જેવું છે. તેઓના લશ્કરે ને કાફલા માત્ર વેપારની રક્ષા કરવાને અર્થે છે. જ્યારે ટ્રાન્સવાલમાં વેપાર નહોતો ત્યારે મિં. ગ્લેડસ્ટનને તરત સુઝી આવ્યું કે ટ્રાન્સવાલને અંગ્રેજોએ નહિ રાખવું જોઈએ. જ્યારે ટ્રાન્સવાલમાં વેપાર જોયો ત્યારે તેની સાથે લડાઈ કરી અને મિં. ચેમ્બરલેને શોધી કાઢ્યું કે ટ્રાન્સવાલની ઉપર અંગ્રેજની હકુમત છે. મરહુમ પ્રેસીડન્ટ કુગરને કોઈએ સવાલ પૂછ્યો: ‘ચાંદમાં સોનું છે કે નહિ?’ તેણે જવાબ આપ્યો કે ‘ચાંદમાં સોનું હોવાનો સંભવ નથી, કેમકે જો હોત તો અંગ્રેજો તેને પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી

દેત.' તેઓના પરમેશ્વર પેસો છે, એ ધ્યાનમાં રાખવાથી બધા ખુલાસા થઈ શકશે.

ત્યારે અંગ્રેજોને આપણે હિન્દુસ્તાનમાં રાખીએ છીએ તે માત્ર આપણી ગરજ. આપણને તેઓનો વેપાર પસંદ આવે છે. તેઓ કાવાદાવા કરી આપણને રીઝવે છે ને રીઝવીને આપણી પાસેથી કામ લે છે. તેમાં આપણે તેઓનો દોષ કાઢવો એ તેઓની સત્તા નિભાવવા જેવું છે. આમાં વળી આપણે માહિમાદે તકરારો કરી તેઓને વધારે ઉત્તેજન આપીએ છીએ.

જો તમે ઉપરની વાત યરાયર માનો તો આપણે સાબિત કર્યું કે અંગ્રેજો વેપારને અર્થ આપ્યા, વેપારને અર્થ રહે છે, ને તેઓને રાખવામાં આપણે જ મદદગાર છીએ. તેઓનાં હથીયાર તે તદ્દન નકામાં છે.

આ પ્રસંગે તમને હું બાદ આપું છું કે જાપાનમાં અંગ્રેજી વાવટો ઉડે છે એમ તમે

માનજો. જાપાનની સાથે અંગ્રેજો કરાર કર્યો છે તે તેના વેપારને સારું; અને જાપાનમાં તમે જોશો કે અંગ્રેજો પોતાનો વેપાર ખૂબ જમાવશે. અંગ્રેજ પોતાના માલને સારું દુનીયાને પોતાની બબ્બર બનાવવા માગે છે. આમ નહિ કરી શકે એ બરોબર છે. તેમાં કંઈ તેઓનો વાંક નહિ ગણાય. તેઓ પોતાની મહેનતમાં ક્યાંય રાખવાના નથી.

—

હિન્દુસ્તાનની દશા

વાચક :

હિન્દુસ્તાન કેમ અંગ્રેજના હાથમાં છે એ સમજી શકાય છે. હવે હિન્દુસ્તાનની દશા વિષે તમારા વિચાર જાણુવા માગું છું.

અધિપતિ :

હિન્દુસ્તાનની અત્યારે રાંકડી દશા છે. તે તમને કહેતાં મારી આંખમાં પાણી આવે છે ને માંડે મળું મુકાય છે. તે હું તમને

પૂરી રીતે સમજાવી શકીશ કે નહિ તે વિશે મને શક છે. મારો ખાસ અભિપ્રાય છે કે હિન્દુસ્તાન અંગ્રેજી નહિ, પણ આજકાલના મુધારા નીચે કચરાયેલું છે; તેની ઝડપમાં તે આવી ગયું છે. તેમાંથી બચવાનો હથુડપાય છે ખરો, પણ દિવસે દિવસે વખત જતો જાય છે. મને તો ધર્મ બહાલો છે એટલે પ્રથમ હુખ તો એ છે કે હિન્દુસ્તાન ધર્મબ્રષ્ટ થતું ચાલ્યું છે. ધર્મનો અર્થ હું અહીં હિન્દુ, કે મુસલમાન કે જરથુસ્તી એમ નથી કરતો; પણ એ બધા ધર્મમાં જે ધર્મ રહ્યા છે તે જતો રહે છે. આપણે ઇશ્વરથી વિમુખ થતા જઈએ છીએ.

વાચક :

તે કેમ ?

અધિપતિ :

હિન્દુસ્તાન ઉપર એવું તહોમત છે કે આપણે આજસુ છીએ અને ઝારાઝો મહેનત તથા ઉત્સાહી છે. આ આપણે માની લીધું છે.

ને સેથી આપણે આપણી સ્થિતિ બદલાવવા માગીએ છીએ.

હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી બધા ધર્મ શીખવે છે કે આપણે દુન્યવી વસ્તુઓ વિષે મન રહેવું ને ધાર્મિક વસ્તુઓ વિષે ઉત્સાહી રહેવું; આપણે આપણા દુન્યવી લોભની હદ બાંધવી ને ધાર્મિક લોભને મોકળો રાખવો. આપણો ઉત્સાહ તેમાં જ રાખવો.

વાચક :

આ તો તમે પાખંડી થવાનું શિક્ષણ આપતા લાગે છે. આવી વાતો કરી ધુતારાઓ પુતી ગયા છે ને દગ્ગુ ધુતે છે.

અધિપતિ

તમે ધર્મ ઉપર ખોટો આરોપ મૂકો છો. પાખંડ તો બધા ધર્મમાં રહ્યો છે. જ્યાં સુધી હોય ત્યાં અંધારું રહેલું જ છે. પડછાયો દરેક વસ્તુ વિષે છે. ધર્મધુતારા એ દુન્યવી ધુતારા કરતાં સારા છે એમ

તમે જ્ઞેશો. સુધારામાં જે પાપાંડ હું તમને
બતાવી ગયો તે પાપાંડ ધર્મમાં જોઈને જ
નથી.

પ્રશ્નક :

એમ કેમ કહેવાય ? ધર્મને બહાને હિન્દુ-
મુસલમાન લડયા, ધર્મને બહાને ખ્રિસ્તીઓમાં
મહાયુદ્ધો થયાં. ધર્મને બહાને હજારો
નિરપરાધી માણસો માર્યા ગયાં, તેઓને
બાળી નાખ્યાં, તેઓની ઉપર મદા સંકટો
પાડ્યાં. આ તો સુધારા કરતાં ખરાબ જ
ગણાય.

અધિપતિ :

હું તો કહું છું કે એ બધું સુધારાના
દુઃખ કરતાં વધારે સહન થઈ શકે તેવું
છે. તમે કહ્યું તે પાપાંડ છે એમ સહ
સમજો છે. તેથી પાપાંડમાં આવેલાં માણસો
મરી રહે એટલે ઉચ્છેદી જાય છે.
જ્યાં બોળાં માણસો રહ્યાં છે ત્યાં તેવું જ

ચાલ્યાં કરશે. પણ તેની અસર સંદાયને સાફ ખરી રહેતી નથી. સુધારાની હોળીમાં જે માણસો બળી મુઝ્યાં છે તેની તો હદ જ નથી. તેની ખુબી તો એ છે કે માણસો સાફ માનીને તેમાં ઝંપલાવે છે તેઓ નથી રહેતા દીનના કે નથી રહેતા દુનીયાના. તેઓ ખરી વસ્તુને તદ્દન ભૂલી જાય છે. સુધારો તે ઉંદરની જેમ પુકડીને ફાલી ખાય છે. તેની અસર જ્યારે આપણે જાણીશું ત્યારે અગાઉના વહેમો તે આપણને પ્રમાણમાં મીઠા લાગશે. હું એમ નથી કહેતો કે આપણે તે વહેમોને કાયમ રાખવા. નહિ, તેની સામે તો લડશું જ; પણ તે લડત કંઈ ધર્મ ભૂલી જવાથી નથી સેવાવાની, પણ ખરી રીતે ધર્મ સંપાદન કરીને સેવાશે.

વાચક :

ત્યારે તમે તો એમ પણ કહ્યો કે અંગ્રેજો હિન્દુસ્તાનમાં શાન્તિનું સુખ આપ્યું છે તે નકામું છે.

અધિપતિ:

તમે શાન્તિ જુઓ તો બસે. હું તો શાન્તિમુખ જાતો નથી.

વાચક:

ત્યારે ડગ, પીંઢારા, બીલ વગેરે જે ત્રાસ ડિપબ્ધતા હતા તે તમારે હિસાબે તો કંઈ હરકત જેવું નહોતું!

અધિપતિ:

તમે જરા વિચારી જાઓ તો માણસ પડશે કે તેઓનો ત્રાસ માત્ર નહોતો હતો. જે તેઓનો ત્રાસ ખરો જ હોત તો પ્રભુ જડમૂળથી ક્યારની નાશ પામી હોત. વળી હાલની શાન્તિ તે માત્ર નામની જ છે. હું એમ કહેવા માણું છું કે આપણે તે શાંતિથી નામદ, ગાયલા અને બીજી બની ગયા છીએ. બીલપીંઢારાનો સ્વભાવ અગ્રેજો કેરવો છે એમ માની લેવાનું નથી. આપણને તેવી જાતની પીડા હોય તે સહન કરવા જેવું છે. પણ બીજા

માણસ તે પીડામાંથી આપણને બચાવે તે તદ્દન હીણપત ઉપજાવનાર છે. આપણે અબળા બનીએ તેના કરતાં બીલનાં તીરકામડાંથી મરવું એ મને વધારે પસંદ છે. તે સ્થિતિમાં જે હિન્દુસ્તાન હતું તે હિન્દુસ્તાન જુદા જ જુદાં હતું. મેંકાને-એ હિન્દીને નામદ ગણેલા તે તેની અધમ અજ્ઞાન દશા સૂચવે છે. હિન્દી બાબલા કદિ હતા જ નહિ. બાણને કે જે દેશમાં પહાડી લોકો વસે છે, જેમાં વાઘવર વસે છે, તે દેશમાં રહેનારા માણસો જે ખરેખરા બીકણ હોય તો તેઓનો નાશ જ થાય. તમે કોઈ દિવસ ખેતરોમાં ગયા છો? તમને હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે ખેતરોમાં આપણા ખેડુતો નિર્ભય થઈને આજ પણ સુએ છે; ત્યારે ત્યાં અંગ્રેજ અને તમે સુવાની આનાકાની કરશો. બળ તે નિર્ભયતામાં રહ્યું છે; શરીરમાં માંસના લોચા બહુ હોવામાં બળ નથી, એ તમે થોડો જ ખ્યાલ કરશો તો જાણી લેશો.

વળી તમે જે સ્વરાજ ઇચ્છનારા છે તેમને હું ચેતવું છું કે બીલ, પીંઢારા, આસામ અને હગ તે આપણા જ દેશી ભાઈ છે. તે જીતવા તે તમારું અને મારું કામ છે તમારા જ ભાષ્ટને તમને જ્યાં સુધી જ રહેશે ત્યાં સુધી તમે કદિ ઉકાળાસ પહોંચવાના નથી.

૯

હિન્દુસ્તાનની ઠશા—(ચાલુ)

રેલ્વેઓ

વાચક :

હિન્દુસ્તાનની શાન્તિનો જે મારો મોહ હતો તે તમે લઈ લીધો. હવે તો મારી પાસે તમે કંઈ રહેવા દીધું હોય એમ યાદ આવતું નથી.

અધિપતિ :

હવે તો તમને માત્ર ધર્મની દશાનો કે ખ્યાલ આપ્યો છે. પણ હિન્દુસ્તાન કે રાંક છે એ વિષે તમને મારા વિચારો ! જણાવીશ ત્યારે વખતે તમને મારું ઉપરજ તિરસ્કાર છુટશે. કેમકે જે કંઈ આજ સુધી તમે અમે લાભકારક માન્ય છે તે મને તો ગેરલાભકારક જણાય છે.

વાચક :

એવું વળી શું છે ?

અધિપતિ :

હિન્દુસ્તાનને દેવેએ, વહાલોએ ને દાક્તરેએ કંગાલ બનાવ્યું છે. તે દશ એવી છે કે જે આપણે વેળાસર નહિ જાગીએ તો ચામેરથી ઘેરાઈ જઈશું.

વાચક :

આપણે સંઘ દ્વારકા જશે કે નહિ એ વિષે મને ધારતી છે. તમે તો બધું જે સરસ

હિન્દ સ્વરાજ

જોવામાં આવ્યું છે, મનાયું છે, તેની ઉપર
જ કુમસો શરૂ કર્યો! હવે શું રહ્યું ?

અધિપતિ :

તમારે ધીરજ રાખવી પડશે. સુધારો તે
કેવો કુધારો એ તો મુસીબતે માણસ પડે
તેમ છે. તખ્તો તમને કહેશે કે ધાસણીના
દરદવાળો મોતના દહાડા લગી પણ
જીવવાની આશા રાખ્યા કરે છે. ધાસણીનો
રોગ ઉપરથી દેખાય એવી ધૂન કરતો નથી.
વળી તે રોગ માણસને ખોટી લાક્ષી આપે
છે. તેથી રોગી વિશ્વાસે તણાયાં કરે છે
અને છેવટે ડૂબે છે. તેમજ સુધારાનું સમજવું.
તે અદશ્ય રોગ છે. તેનાથી ચેતન્ને.

વાચક :

હીક છે. ત્યારે હવે રેલ્વેપુરાણ સંબંધીયો.

અધિપતિ :

તમને ઊગી આવશે કે રેલ્વે ન હાય તો
અંગ્રેજોનો કાણુ હિન્દુસ્તાન ઉપર છે તેટલો
તો ન જ રહે. રેલ્વેથી મરડો ફાટી છે. જો

હિન્દુ સ્વરાજ

રેલ ન હોય તો થોડાં જ માણસો એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જશે અને તેથી એવી રીતે આખા દેશમાં નહિ જઈ શકે. સ્ટેજે ' સેક્રેગ્રેશન ' —સૂતક—આપણે પહેલાં પાળતા. રેલ્વેથી દુકાળ વધ્યા છે, કેમકે રેલ્વેની સગવડતાથી લોકો પોતાનો ઠાણો વેચી કાઢે છે. જ્યાં મોંઘવારી હોય ત્યાં અનાજ તણાઈ જાય છે, લોકો બેઠરકાર બને છે અને તેથી દુકાળનું દુઃખ વધે છે. રેલ્વેથી દુષ્ટતા વધે છે. ખરાબ માણસો પોતાનો ખરાબો કપાટાથી ફેલાવી શકે છે. હિન્દુસ્તાનમાં જે પવિત્ર સ્થાન હતાં તે અપવિત્ર થયાં છે. અગાઉ લોકો બહુ મુસીબતે તેથી જગ્યાએ જતા. તેવા લોકો ખરેખર બાવથી ધન્ય બનવા જતા, હવે તો ધુતારાની ટોળી માત્ર ધુતવા જાય છે.

વાચક :

આ તો એકતરફી વાત તમે કરી. જેમ ખરાબ માણસો જઈ શકે તેમ સારા પણ

જમ શકે છે. તેઓ કેમ રેલ્વેનો પૂરો લાભ નથી લેતા ?

અધિપતિ :

સાઈ હોય એ તો ગોકળગાયની જેમ ચાલે છે. તેને તો રેલ્વેની સાથે ન જ બને. સાઈ કરનારને સ્વાર્થ હોય ત્રહિ. તે ઉતાવળ નહિ કરે. તે જાણે છે કે માણસની ઉપર સારાની છાપ પાડતાં જમાનો જોઈશે. નહાઈ જુ કુદી શકે છે. ઘર બાંધવું મુશ્કેલ છે, પાડવું એ સહેલ છે. એટલે હમેશાં રેલ્વે એ દુષ્ટતાનો ફેલાવો જ કરશે એમ ચોકસ સમજવા જેવું છે. તેથી દુકાળનો ફેલાવો થાય કે નહિ તે વિષે કોઈ શાસ્ત્રકાર મારા મનમાં ધડીબર વહેમ પેસાડી શકશે, પણ રેલ્વેથી દુષ્ટતા વધે છે તે તો મનમાં કાતરાઈ ગયું છે તે જનાર નથી.

વાચક :

પણ રેલ્વેનો મોટામાં મોટો લાભ બીજા બધા ગેરફાયદાને બૂલાવી દે છે. રેલ્વે છે તો

આજે હિન્દુસ્તાનમાં એક-પ્રજાનો જુસ્સો નેવામાં આવે છે. એટલે હું તો કહું છું કે રેલ્વે ભલે આવી.

અધિપતિ:

આ તમારી ભૂત જ છે. તમને અંગ્રેજો શીખવ્યું છે કે તમે એક-પ્રજા ન હતા, ને થતાં સેંકડો વર્ષો જશે. આ વાત તદ્દન પાયા વગરની છે. જ્યારે અંગ્રેજો હિન્દુસ્તાનમાં ન હતા ત્યારે આપણે એક-પ્રજા હતા, આપણા મિત્રારો એક હતા, આપણી રહેણી એક હતી. ત્યારે તો તેઓએ એક-રાજ્ય સ્થાપ્યું. બેદ તો પછી તેમણે જ પાડ્યા.

વાચક:

આ વાત વધારે સમજવી પડશે.

અધિપતિ:

હું જો કહું છું તે વગરવિચાર્યે નથી કહેતો. એક-પ્રજાનો અર્થ એવો નથી કે આપણી વચ્ચે અંતર ન હતું, પણ આપણા મુખ્ય માણસો પોષાણા કે ગાડાંમાં આખા

હિન્દુસ્તાનમાં ફરતા. તેઓ એકબીજાની ભાષા શીખતા ને તેઓની વચ્ચે અન્તર ન હતું. જે દીર્ઘદર્શી પુરુષોએ સંતુષ્ઠ રામેશ્વર, જગન્નાથ અને હરદ્વારની જાત્રા કરાવી તેઓનો શો વિચાર હતો એમ તમે માને છો ? તેઓ મૂર્ખ ન હતા એમ તમે કયુલ કરશો. તેઓ જાણતા હતા કે ઇશ્વરભજન તો ઘેર બેઠાં થાય છે. તેઓએ જ આપણને શીખવ્યું છે કે જેનું મન ચંગા છે તેને ઘેર બેઠે ગંગા છે. પણ તેઓએ વિચાર્યું કે હિન્દુસ્તાન ફરતે એક-મુલક બનાવ્યો છે તે એક-પ્રજનો હોવો જોઈએ. તેથી તેઓએ જુદાં સ્થાનકો કરાવી લોકોને એકતાનો ખ્યાલ એવી રીતે આપ્યો કે જેવું દુનીયામાં બીજી જગ્યાએ નથી. બે અંગ્રેજ એક નથી તેટલા એક આપણે હિન્દી હતા અને છીએ. માત્ર તમેઅમે જે સુધર્યા છીએ તેને મન જ હિન્દુસ્તાનમાં જુદી જુદી પ્રજા છીએ એમ આભાસ આપ્યો. રહેલો આપણે જુદી

પ્રજા માનતા થયા ને રેલ્વેથી આપણે એક પ્રજાનો ખ્યાલ લાવતા થયા છીએ એમ માનો તો મને બાધ નથી. અશીષી કહી શકે છે કે અશીષના ગેરશાયદાની ખબર અશીષથી પઠી, વાસ્તે અશીષ એ સારી વસ્તુ છે. આ બધું તમે ખૂબ વિચારજો. તમને હજુ શંકાઓ ઉઠશે. પણ તે બધીનો નિર્ણય તમારી મેજે તમે કરી શકશો.

વાચક :

તમે કહેલું હું વિચારીશ, પણ એક સવાલ તો મને હમણાં જ ઉડે છે. મુસલમાન હિન્દુસ્તાનમાં દાખલ થયા તે પહેલાંના હિન્દુસ્તાનની તમે વાત કરી. પણ હવે તો મુસલમાનોની, પારસીની, ખ્રિસ્તીની એમ મોટી સંખ્યા છે. તે એક-પ્રજા હોય નહિ. હિન્દુમુસલમાનને તો હાડવેર છે એમ કહેવાય છે. આપણી કહેવતો પણ તેવી જ છે. ‘મીયાંને ને મહાદેવને ન બને.’ હિન્દુ પૂર્વમાં તો મુસલમાન પશ્ચિમમાં

હિન્દુ સ્વરાજ

પૂજે. મુસલમાન હિન્દુને ખુતબરસ્ત-મૂર્તિના પૂજનાર-ગણી તેમનો તિરસ્કાર કરે. હિન્દુ મૂર્તિપૂજક છે, મુસલમાન મૂર્તિનું ખંડન કરનાર છે. હિન્દુ ગાયને પૂજે, મુસલમાન તેને મારે. હિન્દુ અહિંસક, મુસલમાન હિંસક. આમ ડગલે ડગલે વિરોધ છે. તે ક્યાંથી મટે ને હિન્દુસ્તાન ક્યાંથી ઝેક થાય ?

—

૧૦

હિન્દુસ્તાનની દશા—(ચાલુ)

હિન્દુ-મુસલમાન

અધિપતિ:

તમારો છેલ્લો સવાલ મહા ગંભીર જાણાય છે. પણ તે વિચાર કરતાં સહેલો લાગશે આ સવાલ ઉઠ્યો છે તેનું કારણ પણ રહેવે, વકીલ અને દાકતર છે. વકીલ અને દાકતરને!

વિચાર તો આપણે હજી હવે કરવે પડશે; રેશ્વેનો કરી ગયા. આટલું ઉમેરું છું કે માણસને એવી રીતે પેદા કરેલ છે કે તેણે પોતાના હાથપગથી અને તેટલું જ તેણે આવા-ગમન વગેરે કરવું. જો આપણે રેશ્વે વગેરે સાધનોથી દોડધામ ન જ કરીએ તો આપણને બહુ શૂંચવાડાભરેલા સવારો ન આવી પડે. આપણે હાથે કરીને દુઃખ ઓઠી લઈએ છીએ. માણસની હદ ખુદાએ તેના શરીરના ઘાટથી જ બાંધી, તો માણસે તે ઘાટની હદ ઓળંગવાના ઉપાય શોધી કાઢ્યા. માણસને અકલ એવા કારણસર આપી કે તેથી તે ખુદાને પિંજાને; માણસે અકલનો ઉપયોગ ખુદાને ભૂલવામાં કર્યો. મારાથી મારી કુદરતી હદ મુજબ મારી આસપાસ વસતા માણસોની સેવા થઈ શકે; તો મેં જટ લઈને મારી મગફરીમાં શોધી કાઢ્યું કે મારે તો આખી દુનીયાની સેવા મારા શરીર વતી કરવી. આમ કરવા જતાં

ધણા ધર્મના ને પ્રકારના માણસો સાથે આવે. તે જોખે માણસગત ઉપાધી શકે જ નહિ એટલે પછી અકળાય. આ વિચાર પ્રમાણે તમે સમજી લેશો કે દેવે એ ખરેખરે તોફાની સાધન છે. માણસ દેવેનો ઉપયોગ કરી ખુદાને ભૂલેલ છે.

વાચક :

પણ હું તો હવે મારા ઉડાવેલા સવાલનો જવાબ સાંભળવા અધીરો બની રહ્યો છું. મુસલમાન દાખલ થવાથી એક-પ્રજ્ઞ રહી કે ગઈ ?

અધિપતિ :

હિન્દુસ્તાનમાં ગમે તે ધર્મના માણસો રહી શકે છે તેથી કંઈ તે એક-પ્રજ્ઞ મટનાર નથી. નવા માણસો દાખલ થાય તે પ્રજ્ઞભંગ નથી કરી શકતા; તેઓ પ્રજ્ઞમાં બળી જાય છે. એમ થાય ત્યારે જ અમુક મુલક એક-પ્રજ્ઞ ગણાય. તે મુલકમાં બીજા માણસોનો સમાસ કરવાનો ગુણ હોવો.

જોઈયે. તેવું હિન્દુસ્તાનમાં હતું અને છે. ખાકી ખરું જોતાં જેટલા માણસ તેટલા ધર્મ છે એમ ગણી સકાય. એક-પ્રજ્ઞ થઈ રહેનાર માણસો એકબીજાના ધર્મની વચમાં પડતા જ નથી; જો પડે તો સમજવું કે તેઓ એક-પ્રજ્ઞ થવાને લાયક નથી. હિન્દુ જો એમ માને કેં આખું હિન્દુસ્તાન હિન્દુથી જ બરેલું હોય તો તે સ્વપ્નું છે. મુસલમાન એમ માને કે તેમાં માત્ર મુસલમાન જ વસે તો તે પણ સ્વપ્નું સમજવું. છતાં હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, જેઓ તે દેશને મુલક કરી વસ્યા છે તેઓ એકદેશી એક-મુલકી છે; તે મુલકી બાઈ છે, અને તેમણે એકબીજાના સ્વાર્થને ખાતર પણ એક થઈ રહેવું પડશે.

દુનીયાના કોઈ પણ ભાગમાં એક-પ્રજ્ઞનો અર્થ એક-ધર્મ એમ થયો નથી, હિન્દુસ્તાનમાં હતો નહિ.

વાચક :

પણ હાડવેરનું શું ?

અધિપતિ :

‘હાડવેર’ એ બન્નેના દુસ્મને શોધેલું વચન છે. જ્યારે હિન્દુ-મુસલમાન લડતા ત્યારે તેવી વાતો પણ કરતા. લડતા તો ક્યારના બંધ થયા છીયે. પછી હાડવેર શાનાં ? વળી એટલું યાદ રાખજો કે અંગ્રેજ આવ્યા પછી આપણે લડતા બંધ થયા છીયે એવું કંઈ નથી. હિન્દુઓ મુસલમાન રાજાઓની નીચે, અને મુસલમાનો હિન્દુ રાજાઓની નીચે રહેતા આવ્યા છે. બન્ને જણને પાછળથી માલુમ પડ્યું કે લડાઈ કરવાથી કોઈને ફાયદો નથી. લડાઈથી એક-બીજા પોતાનો ધર્મ નહિ છોડે, તેમ એક-બીજા પોતાની હાડ પણ નહિ મુકે. તેથી બન્નેએ સંપીને રહેવાનો ડરાવ કયો. કહ્યા તો પાછા અંગ્રેજો શરૂ કરાવ્યા.

‘મીયાને ને મહાદેવને બને નહિ’ એ કહેવત પણ ઉપર પ્રમાણે સમજવી. કેટલીક કહેવતો રહી જાય છે તે તુકસાન કર્યાં જ કરે છે. આપણે કહેવતની ધુનમાં એટલું પણ યાદ નથી કરતા કે ધણા હિન્દુ તથા મુસલમાનના આપદાદા એક જ હતા; આપણામાં એક જ લોહી છે. શું ધર્મ બદલ્યો. એટલે દુશ્મન થઈ ગયા ? શું બનેતો ખુદા તે બુદ્ધો છે ? ધર્મ તે તો એક જ જગ્યાએ પહોંચવાના બુદ્ધા બુદ્ધા રસ્તા છે. આપણે બને નોખા માર્ગ લઈએ તેમાં થયું શું ? તેમાં દુઃખ શું ?

વળી એવી કહેવતો શેવો-વૈષ્ણવોમાં પણ રહેલી છે; તેથી કોઈ એમ નહિ કહે કે તેઓ એક-પ્રજા નથી. વેદધર્મ અને જૈન વચ્ચે બહુ તફાવત મનાય છે, છતાં તેથી તે બે બુદ્ધી પ્રજા નથી થતા. આપણે ગુલામ બની ગયા છીએ

તેથી જ આપણા કજીયા ત્રીજો ઠેકાણો
સહ જઈએ છીએ.

જેમ મુસલમાન મૂર્તિનું ખંડન કરનાર
છે તેમ હિન્દુમાં પણ એવી શાખા જોવામાં
આવે છે. જેમ જેમ ખરું જ્ઞાન વધતું
જશે તેમ તેમ આપણે સમજ્યું કે
આપણને પસંદ ન પડે એવો ધર્મ સામેનો
માણસ પાળતો હોય તોપણ આપણે તેની
સામે વેરભાવ ન રાખવો ધટે; આપણે
તેની સામે જળરદસ્તી ન કરીએ.

વાચક :

હવે ગૌરક્ષા વિષે તમારા વિચાર કહો.

અધિપતિ :

હું પોતે ગાયને પૂછું છું, એટલે કે માન
આપું છું. ગાય એ હિન્દુસ્તાનની રક્ષા
કરનારી છે, કેમકે તેની પ્રજા ઉપર હિન્દુ-
સ્તાન, જે ખેતીનો મુલક છે, તેનો આધાર
છે. એકદો રીતે ગાય એ ઉપયોગી

પ્રાણી છે. તે ઉપયોગી પ્રાણી છે તે તો મુસલમાન બાદ પશુ કમુલ કરશે.

પશુ જેમ હું ગાયને પૂછું છું તેમ હું માણસને પણ પૂછું છું. જેમ ગાય ઉપયોગી છે તેમ માણસ પણ-પછી તે મુસલમાન હોય કે હિન્દુ હોય-ઉપયોગી છે. ત્યારે શું ગાયને બચાવવા હું મુસલમાનની સાથે લડીશ ? હું તેને મારીશ ? આમ કરવા જતાં હું મુસલમાનનો તેમજ ગાયનો દુશ્મન બનીશ. એટલે મારા વિચાર પ્રમાણે તો હું કહું છું કે ગાયની રક્ષા કરવાનો ઉપાય એક જ છે, કે મારે મારા મુસલમાન બાદની પાસે હાથ જોડવા ને તેને દેશની ખાતર ગાયને ઉગારવા સમજાવવું. જો તે ન સમજે તો મારે ગાયને જતી કરવી, કેમકે તે મારા અખત્યારની વાત નથી. મને જો ગાયની ઉપર અત્યંત દયા આવતી હોય તો મારે મારો પ્રાણ દેવો, પણ કંઈ મુસલમાનનો પ્રાણ

લેવો નહિ. આ ધાર્મિક કાયદો છે એમ હું તો માનું છું.

‘હા’ ને અને ‘ના’ ને હમેશાં વેર છે. જો હું વાદ કરું તો મુસલમાન પણ વાદ કરશે. જો હું ટેડો બનીશ તો તે પણ ટેડો થશે. જો હું વેંત નમીશ તો તે હાથ નમશે; નં કદાચ નહિ નમે તો કંઈ હું નમ્યો તે ખોટું ક્યું નહિ કહેવાય. જ્યારે આપણે હઠ કરી ત્યારે ગાયનો વધ વધ્યો. મારો અભિપ્રાય છે કે ગૌરક્ષાપ્રચારણી સભા તે ગૌવધપ્રચારણી સભા ગણાવી જ્નેધયે. તેવી સભા છે એ આપણને નામેશી પહોંચાડે છે. જ્યારે ગાયની રક્ષા કરતાં બહુ ત્યારે તેવી સભાની જરૂર પડી હશે.

મારો બાઈ ગાયને મારવા દોડે તો મારે તેનું શું કરવું? તેને મારે મારવો કે પગે પડવું? જો તેને પગે પડવું એમ તમે કહેશો તો મુસલમાન બાઈને પણ પગે પડવું.

ગાયને દુઃખ દહને ગાયનો વધ હિન્દુ કરે છે, તેને કાણુ છોડવે છે ? ગાયની પ્રજાને જે પરાણુ હિન્દુ મારે છે તે હિન્દુને કાણુ સમજાવે છે ? તેથી એક પ્રજા થતાં આપણે અટક્યા નથી.

છેવટમાં હિન્દુ અહિંસક અને મુસલમાન અહિંસક છે એ ખરું હોય તો અહિંસકનો જો ધર્મ છે ? અહિંસકે કંઈ માણસની હિંસા કરવી એમ લખ્યું નથી. અહિંસકને તો સીધા રસ્તો છે. તેણે એકને બચાવવા બીજાની હિંસા કરવાની જ નથી. તેને તો માત્ર પાપનમન કરવાનું રહ્યું છે. તેમાં તેનો પુરુષાર્થ છે.

પણ શું હિન્દુમાત્ર અહિંસક છે ? મૂળ વિચારતાં કાલ અહિંસક નથી, કેમકે જીવની હાની તો આપણે કરીએ છીએ. પણ તેમાંથી છૂટવા માગીએ છીએ, તેથી અહિંસક. સાધારણ વિચાર કરતાં જોઈએ છીએ કે ધણા હિન્દુ માંસાહારી છે એટલે

તે અહિંસક ન ગણાય. તાણીતોડીને જુદો અર્થ કરવો હોય તો મારે કંઈ કહેવાનું નથી. જ્યારે આમ છે ત્યારે એક હિંસક અને બીજા અહિંસક છે તેથી ન અને, એ વાત તદ્દન ખિલાફ છે.

આવા વિચારો. સ્વાર્થી ધર્મશિક્ષક, શાસ્ત્રીઓ-મુક્તાઓએ આપ્યા છે; ને અધુરું હતું તે પૂરું અંગ્રેજોએ કર્યું છે. તેઓને ઇતિહાસો લખવાની ટેવ રહી; દરેક જાતિના રીતરિવાજો જાણવાનો ડાળ રહ્યો. ઇશ્વરે મન નાનકડું બનાવ્યું છતાં તેઓ ઇશ્વરી દાવો કરતા ચાલ્યા છે, ને કંઈ કંઈ અખતરા કરે છે. પોતાનો દાલ પોતે વગાડે છે, ને આપણાં મન ઉપર તેની ખાતી ખેસાડે છે. આપણે જોળપણમાં તે બધું માનીએ છીએ.

જેઓ આકું નથી જોવા મામતા તેઓ જોઈ શકે છે કે કુરાને શરીરમાં એવાં સેંકડો વચનો છે કે જે હિન્દુને માન્ય હોય;

ભગવદ્ગીતામાં એવું લખેલું છે કે તેની સામે મુસલમાનને કંઈ જ કહેવાપણું ન રહે. કુરાને શરીફમાં કેટલુંક મારાથી ન સમજાય અથવા મને પસંદ ન આવે તેથી શું મારે તેને માનનારનો તિરસ્કાર કરવો ? કહ્યો. બે માણસથી જ થાય. મારે કહ્યો નહિ જ કરવો હોય તો મુસલમાન શું કરે ? અને મુસલમાનને નહિ કરવો હોય તો હું શું કરવાનો હતો ? હવામાં હાથ હગામનારનો હાથ ખડી જાય છે. સહુ પોતપોતાના ધર્મનું સ્વરૂપ સમજી તેને વળગી રહે ને શાસ્ત્રી-મુલ્લાને વચમાં ન પડવા દે તો કહ્યાનું મોં કાળું જ રહેવાનું.

વાચક :

અંગ્રિજો બન્ને કોમને બનવા દેશે ખરા ?

અધિપતિ :

આ સવાલ ખીકણ માણસનો છે. એ સવાલ આપણી હલકાઈ બતાવે છે. બે બાઈને બનાડવું હોય તો તેમાં કોણ બંજ

પાડી શકે છે? જો તેઓ વચ્ચે ત્રીજો માણસ તકરાર કરાવી શકે તો તે બાઈ-ઓને આપણે કાચા હેયાના કહેશું. તેમજ જો આપણે—હિન્દુ-મુસલમાન—કાચા હેયાના હોઈશું તો તેમાં અંગ્રેજનો વાંક કાઢવાનો નહિ રહે. કાચો ઘડો એક કાંકરેથી નહિ તો ખીજેથી પુટશે. તેને બચાવવાનો રસ્તો ઘડાને કાંકરાથી દૂર રાખવો એ નથી, પણ તેને પાકો કરવો કે જેથી કાંકરાનો બચ જ ન રહે. તેમજ આપણે પાકા હેયાના થવાનું છે. વળી એમાંથી એક પાકા હેયાના હોઈશું તો ત્રીજો ફાવી શકે તેમ નથી. આ કામ હિન્દુથી સંદેહમાં બની શકે તેમ છે. તેમની સંખ્યા મોટી છે: તેઓ વધારે બણેલા છે એમ તેઓ માને છે; તો પછી તેઓ પાકું હૈયું રાખી શકે છે.

બંને કામ વચ્ચે અવિશ્વાસ છે. તેથી મુસલમાન લોર્ડ મેલેની પાસેથી અમુક હક માગે છે. આમાં હિન્દુ શું કામ સામે યાય?

જો હિન્દુ સામે ન થાય તો અંગ્રેજ ચમકે, મુસલમાન ધીરે ધીરે વિશ્વાસ કરે અને બાઇચરો વધે. આપણી તકરાર તેઓની પાસે લાઇ જતાં આપણે સરમાયું જોઇએ. હિન્દુ આમ કરતાં કાંઇ જોવાના નથી; એ તમે તમારી મેળે દિસાવ કરી શકશો. જે માણસ ખીજની ઉપર વિશ્વાસ બેસાડી શક્યો છે તેણે આજ લગી કશું જોયું નથી.

હું એમ કહેવા નથી માગતો કે હિન્દુ— મુસલમાન કોઈ દહાડો લડશે જ નહિ. જે બાઈ બેળા રહે ત્યારે તકરાર થાય છે. કોઈ વેળા આપણાં માથાં કુટશે. તેમ થવાની જરૂર હોય નહિ, પણ બધા માણસો સરખી મતિના નથી હોઈ શકતા. એક— ખીજ આવેશમાં આવે ત્યારે ઘણીવાર સાહસ કામ કરે છે. તે આપણે સહન કરવાં પડશે. પણ આપણે તેવી તકરાર પણ મોટી વકીલાત ડોળીને અંગ્રેજોની અદાલતમાં નહિ લઈ જઈએ. જે જણ

લડ્યા, બન્નેનાં કે એકનાં માથાં કુટ્યાં.
 પછી તેમાં ત્રીજો માણસ શો ન્યાય કરનાર
 હતો ? લડશે તે ધવાશે પણ ખરા. શરીરે
 શરીર અફળાય ત્યારે તેની નિશાની રહે જ.
 તેમાં ન્યાય શો હોય શકે ?

—

૧૧

હિન્દુસ્તાનની દશા—(ચાહુ)

વકીલ

વાચક :

તમે તો કહો છો કે બે જણ વહે ત્યારે તેનો ન્યાય પણ ન કરાવવો. આ તો તમે અજબ વાત કાઢી.

અધિપતિ :

અજબ કહો કે બીજાં વિશેષણ આપો, પણ તે વાત ખરી છે. અને તમારી શંકા તે

હિન્દુ સ્વરાજ

આપણને વકીલ-દાકતરની ઓળખાણ કરાવે છે. મારો મત એવો છે કે વકીલે હિન્દુ-સ્તાનને ગુલામી અપાવી છે, અને તેઓએ હિન્દુ-મુસલમાનના કબજા વધાર્યા છે; તેઓએ અંગ્રેજ સત્તા વધારી છે.

વાચક :

આવાં તહોમતો મુકયાં રહેલાં છે, પણ સાબિત કરતાં મુશ્કેલી પડશે. વકીલ વિના કોણ આપણને સ્વતંત્રતાનો માર્ગ બતાવત ? તેઓ વિના ગરીબોનો બચાવ કોણ કરત ? તેઓ વિના દાદ કોણ અપાવત ? જુઓ; મરદુમ મનમોહન ઘોષે કેટલાને બચાવ્યા ? પોતે તેમાંથી એક પેની સરખી નહિ લીધેલી. કૉંગ્રેસ કે જેનાં તમે જ વખાણ કરી ગયા તે વકીલોથી નબે છે ને તેઓની મહેનતથી તેમાં કામ થાય છે. આ વર્જને તમે વખોડો એ તો ન્યાયનો અન્યાય કર્યા બરોબર છે. એ તો તમારે હાથ છાપું

આવ્યું એટલે તમે ગમે તેમ બોલવાની છૂટ
કીધા જેવું જણાય છે.

અધિપતિ :

તમે માનેા છો તેમ એક વેળા હું પણ
માનતો. વકીલોએએ કાઈ દહાડો કંઈજ
સાફ નથી કર્યું એમ. મારે તમને નથી
ખતાવવું. મિં મનમોહન ઘોષને હું
માન આપું છું. તેમણે ગરીબોને મદદ કરેલી
એ વાત ખરોખર છે. ડૉ.એસમાં વકીલોએ
કંઈક કર્યું તે પણ માની શકાય. વકીલો
પણ માણસ છે, અને માણસજાતમાં કંઈક
સાફ તો રહેલું જ છે. ઘણાખરા દાખલા જે
વકીલોની સારમાણસાઈના જેવામાં આવે
છે તે તેઓ વકીલ છે એ ભૂલી ગયેલા
છે ત્યારે ખતેલા છે. મારે તો તમને
એટલું જ ખતાવવાનું છે કે તેઓનો ધંધો
તેઓને અનીતિ શીખવનારો છે. તેઓ
ભૂલી લાલચમાં પડે છે; તેમાંથી ઉગરનાર
યેડા જ છે.

હિન્દુ અને મુસલમાન લડયા છે. તેઓને ત્રાહિત માણસ કહેશે કે તમે હવે બૂલી જાઓ; બેઠનાં વાંક હશે; એકબીજા સંપીને રહેજો. તેઓ વફીલની પાસે ગયા. વફીલની રૂબ થઇ પડી કે તેણે તો અસીલનો પક્ષ ખેંચવો. અસીલ ધારતો ન હાય તેવી દલીલો. અસીલના પક્ષની તેણે શોધવી એ તેનું કામ છે. જો એમ ન કરે તો તેણે પોતાના ધંધાને લાંછન લગાડ્યું ગણાય. એટલે વફીલ તો ધણે ભાગે લડત આગળ વધારવાની સલાહ આપશે.

વળી માણસો વફીલ થાય છે તે કંઈ પરદુઃખ ભાંગવાને સાર નહિ, પણ પૈસા પેદા કરવાને. તે એક કમાણીનો રસ્તો છે. ત્યારે વફીલનો સ્વાર્થ કળ્યા વધારવામાં રહેલો છે. મારી જાણની વાત છે કે વફીલો પોતે જ્યારે કળ્યા થાય ત્યારે રાજ થાય છે. મુખત્યારો તે પણ વફીલની જાત છે. નહિ હાય ત્યાંથી તેઓ કળ્યા હતા કરશે.

તેઓના દલાલો હોય છે તે જળોની માફક
ગરીબ માણસોને વળગે છે ને તેઓનું
લોહી ચુસી લે છે. એ ધંધો જ એવા પ્રકારનો
રહ્યો છે કે તેમાં માણસોને કંકાસનું ઉત્તેજન
મળે જ. વડીલો એ નવરા માણસો છે.
આજસુ માણસો એશઆરામ ભોગવવાને
ખાતર વડીલ બને છે. આ ખરી હકીકત
છે. બીજી દલીલો અપાય તે બહાનાં છે.
વડીલાત એ ભારે આબરૂદાર ધંધો છે એમ
શોધી કાઢનારા વડીલજ છે. કાયદા તેઓ
ધરે છે, તેનાં વખાણુ પણ તેઓ જ કરે છે.
માણસોની પાસેથી શું દામ લેવું એ પણ
તેઓ જ મુકરર કરે છે, ને માણસોની ઉપર
દાખ એસાડવા આડંબર એવો કરે છે કે
મળે તેઓ કાંઈ આકાશમાંથી ઉતરી આવેલા
દેવતાઈ પુરુષ ન હોય !

મજૂરના કરતાં તેઓ શા સાડ વધારે
દાહીયું માગે છે ? તેઓની હાજતો મજૂર
કરતાં વધારે શા સાડ છે ? મજૂર કરતાં

તેઓએ દેશનું શું વધારે બહું ક્યું છે ?
બહુ કરનારને કંઈ વધારે પૈસા લેવાનો હક
છે ખરો ? જો પૈસાની ખાતર તેમણે ક્યું
તો પછી તે બહુ કેમ ગણાયું ? આ તો
તે ધંધાનો જે ગુણ છે એ તમને હું કહી
ગયો. પણ તે તો અલગ વાત રહી છે.

વકીલોથી કેટલાક હિન્દુ-મુસલમાન
વચ્ચેનાં લુલ્હડ થયાં છે એ જેમણે અનુભવ
લીધો છે તે જાણતા હશે. તેથી કેટલાંક
કુટુંબો પાયમાલ થઈ ગયાં. તેઓનાથી
બાકીઓ વચ્ચે જેર દાખલ થયાં છે. કેટલાક
રજવાડા વકીલોની જાળમાં ફસાઈ જઈ
કરજદાર થઈ પડ્યા છે. ઘણા ગરાસીયા
તે વકીલોના કારસ્તાનથી હુંટાઈ ગયા છે.
આવા દાખલા ઘણા આપી શકાય છે.

પણ વધારેમાં વધારે નુકસાન તેઓને
હાયે એ થયું છે કે અંગ્રેજી ધુસરી આપણા
ગળામાં સળંગ પેસી ગઈ છે. તમે વિચારો.
તમને લાગે છે કે અંગ્રેજી અદાલતો ન

હોત તો અંગ્રીજો રાજ્ય ચલાવી શકતા ?
 અદાલતો એ કંઈ લોકોના સ્વાર્થને સાધ
 નથી. જોને પોતાની સત્તા નિભાવવી છે તે
 અદાલતની વાટે લોકોને વશ કરે છે.
 લોકો પોતે લડી લે તેમાં ત્રીજો માણસ
 પોતાની સત્તા નથી બેસાડી શકતો. ખરેખર,
 જ્યારે માણસો પોતાને હાથે મારામારી
 કરીને અથવા તો સગાંને પંચ નીમીને લડી
 લેતા ત્યારે મરદ રહેતા. અદાલતો આવી
 ત્યારે આવડા બન્યા. એકબીજાએ લડી
 મરવું તે જંગલી ગણાતું. હવે ત્રીજો માણસ
 મારો કબ્જો પતાવે ત્યારે એકાદ
 જંગલીપણું છે ? કોઈ કહી શકશે કે જ્યારે
 ત્રીજો માણસ ડરાવ આવે ત્યારે તે ખરો જ
 હોય છે ? કોણ ખરું છે એ બંને
 પક્ષકાર જાણે છે. આપણે બોળપણામાં માની
 લધથે છીએ કે ત્રીજો માણસ આપણા
 પૈસા લઈ જઈ આપણો ધનસાદ કરે છે.

તે વાત અલગ રાખીયે. હકીકત તો આટલી જ બતાવવાની છે કે અંગ્રેજોએ અદાલતોની મારફતે આપણી ઉપર દાબ બેસાડ્યો છે, ને તે અદાલતો આપણે વકીલ ન થઈયે તો ચાલી જ ન શકે. અંગ્રેજો જ જડજ હોત; અંગ્રેજો જ વકીલ હોત, અંગ્રેજો જ સીપાઈ હોત તો અંગ્રેજો માત્ર અંગ્રેજો ઉપર જ રાજ્ય કરત. હિન્દી જડજ અને હિન્દી વકીલ વિના ન જ ચાલી શક્યું. વકીલો કેમ થયા, તેઓએ કેવી ધાલાવેલી કરેલી એ બધું જો તમે સમજી શકો તો મારા જેટલો જ તિરસ્કાર તમને એ ધંધા તરફ હોટશે. અંગ્રેજ સત્તાની એક મુખ્ય ચાવી તેઓની અદાલત છે ને અદાલતની ચાવી વકીલો છે. જો વકીલો વકીલાત છોડી દે ને તે ધંધો વેશ્યાના જેવો નીચ ગણાય તો અંગ્રેજ રાજ્ય એક દિવસમાં પડી ભાંગે. વકીલોએ હિન્દી પ્રજાની ઉપર આરોપ મુકાવ્યો છે કે આપણને કળ્યા

હિન્દ સ્વરાજ

જઠાલા છે તે આપણે કોરટ-દરબાર રૂપી
પાણીનાં માછલાં છીએ.

વકીલને વિષે જે શબ્દો હું વાપરું છું
તે જ શબ્દો જડજને લાગુ પડે છે. તે અને
મસીયાઈ ભાઈ છે, તે એકબીજાને જોર
આપનારા છે.

૧૨

હિન્દુસ્તાનની દશા—(ચાલુ)

દાકતર

વાચક :

વકીલનું તો સમજાય છે. તેઓએ સાફ
કર્ચું છે તે માત્ર અનાયાસે એમ પ્રતીતિ આવે
છે. બાકી તેઓનાં ધંધા જોતાં તો તે કનિષ્ઠ
જ છે. પણ દાકતરને પણ તમે તો સાચે
ધસડો છો. એ કેમ હશે ?

અધિપતિ:

હું જે વિચારો તમારી આગળ રજુ કરું છું તે અત્યારે તો મારા પોતાના છે. પણ તે કંઈ મેં જ કરેલા છે એમ નથી. પશ્ચિમના સુધારકો પોતા મારા કરતાં વધારે સખત શબ્દોમાં લખી ગયા છે. તેઓએ વકીલ-દાક્તરોને બહુ વખોડ્યા છે. તેમાંના એક લેખકે એક ઝેરી ઝાડ બનાવ્યું છે. તેની ડાળ વકીલ-દાક્તર વગેરે નકામા ધંધાદારીઓની કરી છે અને તે ઝાડના થડની ઉપર નીતિ-ધર્મ રૂપી કુહાડી ઉગામી છે. અનીતિને તે બધા ધંધાનું મૂળ રૂપ આપ્યું છે. એટલે તમે સમજશો કે હું તમારી આગળ મારા ખીસામાંથી કાઢેલા નવા વિચાર નથી મુકતો, પણ ખીજનો તેમજ મારો અનુભવ રજુ કરું છું.

દાક્તરને વિષે જેમ તમને હજી મેલ છે તેમ મને પણ હતો. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે મેં પોતા દાક્તર થવાનો ઇરાદો

રાખેલો, અને દાકતર થઈ મારે કામની સેવા કરવી એમ ધાર્યું હતું. હવે તે મોહ ગયો છે. આપણામાં વૈદનો પધો સારા પંધામાં ગણાયો જ નથી, એનું હવે મને જ્ઞાન આવ્યું છે, તે હું તે વિચારની કિંમત પારખી શકું છું.

અંગ્રેજોએ દાકતરી વિદ્યાર્થી પણ આપણી ઉપર કાણુ બેસાડ્યો છે. દાકતરોના દંબની પણ ખામી નથી. મોગલ બાદશાહને બમાવનાર તે અંગ્રેજ તબીબ હતો. તેણે તેના ઘરમાં કંઈ માંદગી મટાડી એટલે તેને સિરપાવ મળ્યો. અમીરની પાસે પહોંચી જમાર તે પણ દાકતર છે.

દાકતરે આપણને હલમલાવી નાંખ્યા છે. દાકતરોના કરતાં ઉટવૈદ બહા એમ કહેવાનું મને મન થઈ જાય છે. આપણે વિચારીયે.

દાકતરોનું કામ માત્ર શરીર સંભાળવાનું છે. વળી શરીર સંભાળવાનું છે એમ

પણ નથી. તેઓનું કામ શરીરમાં રોગ થાય તે દૂર કરવાનું છે. રોગ કેમ થાય છે ? આપણી જ મદદગતથી. હું બહુ જમું, મને અજીર્ણ થાય, હું દાકતર પાસે જાઉં, તે મને ગોળી આપે, હું સાંજે થાઉં. પાછો ખૂંચ ખાઉં ને પાછો ગોળી લઉં. આમાં બન્યું છે તે આ છે. જો હું ગોળી ન લેતો તો અજીર્ણની સજા ભોગવત અને ફરી પાછો હદ ઉપરાંત ન જમત. દાકતર વચમાં આગ્યો ને તેણે મને હદ ઉપરાંત ખાવામાં મદદ કરી. તેથી મને શરીરે આરામ તો થયો, પણ માફ મન નબળું થયું. આમ ચાલતાં છેવટે મારી સ્થિતિ એવી થાય. કે મારા મનની ઉપર હું જરાયે કાબુ ન રાખી શકું.

મેં વિષય કયો, હું માદો પડ્યો, મને દાકતરે દવા આપી, હું સાંજે થયો. હું ફરી વિષય નહિ કરું ? કરીશ જ. જો દાકતર વચ્ચે ન આવતો તો કુદરત પોતાનું કામ

કરત, માફ મન દદ યાત, ને હું અન્તે
નિર્વિખયા થઈ સુખી યાત.

હસ્તીતાલો એ પાપની જડ છે. તેનાથી
માણસો શરીરનું જતન ઓછું કરે છે અને
અનીતિ વધારે કરે છે.

મુરોખી દાકતરો હદ વાળે છે. તેઓ
માત્ર શરીરના જ ખોટા જતનને ખાતર
લાખો જીવોને દર વરસે મારે છે, જીવતા
જીવ ઉપર અખતરા કરે છે. આત્મ એક
પણુ ધર્મને કબુલ નથી. હિન્દુ, મુસલમાન,
ખ્રિસ્તી, પારસી, અધા કહે છે કે માણસના
શરીરને સાફ આટલા જીવો માસ્વાની જરૂર
નથી.

દાકતરો આપણને ધર્મબ્રહ્મ કરે છે.
તેઓની ધણીખરી દવામાં ચરબી અથવા
દારૂ હોય છે. આ બંનેમાંથી એક પણ
વસ્તુ હિન્દુ-મુસલમાનને ખરે તેવી નથી.
આપણે સુધરેલાનો ડાળ કરી, અધાઓને
વહેમી જણી સ્વ-છદે-ગમે તેમ કર્યા કરીએ

તે જુદી વાત છે. પણ દાકતરો ઉપર પ્રભાલું કરે છે એ ચોખ્ખી ને સીધી વાત છે.

આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આપણે નમાલા અને નામદ્દ બનીએ છીએ. આવી સ્થિતિમાં આપણે લોકસેવા કરવાને લાયક નથી રહેતા અને આપણે શરીરહીન તથા બુદ્ધિહીન થતા જાય છે. અંગ્રેજ કે યુરોપી દાકતરી શાખવી તે માત્ર ગુલામીની ગાંઠ મજબૂત કરવાને ખાતર છે.

આપણે દાકતર કેમ થાયે છીએ એ પણ વિચારવાનું છે. તેનું ખર્ચ કારણ તો આખરદાર અને પૈસા કમાવાનો ધંધો કરવાનું છે. પરોપકારની વાત નથી. તે ધંધામાં પરોપકાર નથી એ તો હું બતાવી ગયો. તેથી લોકોને નુકશાન છે. દાકતરો માત્ર આડંબરથી લોકોની પાસેથી મોટી શી લે છે, અને તેઓની દવા જે એક પેની કિંમતની હોય છે તેના તેઓ રૂપિયા

દિન્દિ સ્વરસ

લે છે. આમ વિશ્વાસમાં ને સારા થવાની
આશામાં લોકો ઠગાય છે. આવું જ છે
ત્યારે ભલામનો ડોળ ધાતનાર દાકતરો
કરતાં દેખીતા ડગવૈસ સારા ગણાય.

૧૩

ખરો સુધારો શું?

જાણક :

તમે રહેવેને બાતલ કરી, વધીલને
વખોડયા, દાકતરને દયાવી દીધા, સંચાકામ
માત્ર તમે તુકસાનકારક મણુશો એમ હું
જોઈ શકું છું. હવે સુધારો તે કેને કહેવો ?
અધિપતિ :

એ સચાલનો જવાબ મુશ્કેલ નથી. હું
માનું છું કે જે સુધારો હિન્દુસ્તાને

— હિન્દ કવચ —

ખતાબો! છે તેને દુનીયામાં કંઈ જ પહોંચી શકે તેમ નથી. જે બીજા આપણા વડવાઓએ રાખ્યાં છે તેની બરાબરી કરી શકે તેવું કંઈ જોવામાં આવ્યું નથી. રોમ ધૂળધાણી થઈ ગયું, ગ્રીસનું નામ જ રહ્યું, ફિરઆની (ઇબ્રાહીમની) બાદશાહી ચાલી ગઈ, જાપાન પશ્ચિમના પંજામાં આવ્યું, ચીનનું કંઈ કહેવાય નહિ. પણ પડ્યું આખડ્યું તોપણ હિન્દુસ્તાન હજી તો તળીએ મજબૂત છે.

જે રોમ અને ગ્રીસ પડ્યાં છે તેનાં પુસ્તકોમાંથી યુરોપના લોકો શીખે છે. તેઓની બૂલો પોતે નહિ કરે એવું ગુમાન કરે છે. આપી તેઓની કંગાલ સ્થિતિ છે, ત્યારે હિન્દ અસહિત છે. એ જ તેનું જીવન છે. હિન્દની સામે આરોપ છે કે તે એવું જંગલી, એવું અજ્ઞાન છે કે તેની ધારે કંઈ ફેરફાર કરાવી શકતા જ નથી. આ આરોપ એ અપભ્રંશ ગણ્ય છે,

દોષ નથી. અનુભવે જે આપણને હીક લાગ્યું છે તે આપણે કેમ ફેરવીશું ? ઘણા અંકલ દેનારા આવેળ કર્યા કરે છે, ત્યારે હિન્દ અડગ રહે છે. આ તેની ખૂબી છે, આ તેનું લંગર છે.

સુધારો એ વર્તન છે કે જેથી માણસ પોતાની ધરજ બગાડે. ધરજ બગાડવી તે નીતિ પાળવી એ છે. નીતિ પાળવી એ આપણાં મનને તથા આપણી ધન્દિલોને વશ રાખવી એ છે. એમ કરતાં આપણે આપણને જાળખીએ છીએ. આ જ 'સુ' એટલે સારો ધારો છે. તેથી જે વિરુદ્ધ તે કુધારો છે.

ઘણા અંગ્રિજ લેખકો લખી ગયા છે કે હુપરની વ્યાખ્યા પ્રમાણે હિન્દુસ્તાનને કઈજ શીખવાનું નથી રહેતું. આ વાત બરોબર છે. આપણે જોયું કે માણસની વૃત્તિઓ અચળ છે. તેનું મન કાંઈક માર્યા કરે છે. તેના શરીરને જેમ વધારે આપીએ તેમ વધારે મજી છે. વધારે લઈને પણ સુખી નથી થતું. ભોગ ભોગવતાં ભોગની ઈચ્છા વધતી જાય છે.

તેથી પૂર્વજ્ઞેએ હદ બાંધી. ધણી વિચારો કરીને જ્ઞેયું કે સુખદુઃખ મનનાં કારણ છે. તવંગર તે તવંગરીના કારણથી સુખી નથી; ગરીબ તે ગરીબાઈના કારણથી દુઃખી નથી. તવંગર દુઃખી જ્ઞેવામાં આવે છે, ગરીબ સુખી જ્ઞેવામાં આવે છે. કરોડો તો ગરીબ જ રહેશે. આમ જ્ઞેય તેઓએ ભોગની વાસના છોડાવી. હજારો વરસ પહેલાં જે હજી હતું તેથી આપણે ચલાવ્યું. હજારો વરસ પહેલાં જેવાં આપણાં ઝુપડાં હતાં તે આપણે કાયમ રાખ્યાં. હજારો વરસ પહેલાં જેવી આપણી કેળવણી હતી તે ચાલતી આવી. આપણે નાશકારક હરીફાઈ રાખી નહિ; સહુ સહુનો ધંધો કરતા રહ્યા. તેમાં તેઓએ દસ્તુર મુજબ દામ લીધું. આપણને કંઈ સંચા વગેરે શોધતાં ન આવડે તેમ ન હતું; પણ આપણા પૂર્વજ્ઞેએ જ્ઞેયું કે સંચા વગેરેની જાનજમાં માણસો પડશે તો પછી શુભામ જ બનશે ને પોતાની નીતિ

તજશે. તેઓએ વિચારપૂર્વક કહ્યું કે આપણે હાથેપગે જે અને તે જ કરવું. હાથ-પગ વાપરવામાં જ ખર્ચ સુખ છે, તેમાં જ તંદુરસ્તી છે.

તેઓએ વિચાર્યું કે મોટાં શહેરા સ્થાપવાં તે નકામી બાંજગડ છે. તેમાં લોકો સુખી નહિ થાય. તેમાં સોનેરી ટાળીઓ અને સફેદ ગલીઓ જાગશે, રાંક માણસો તવંગરોથી હુંટાશે. તેથી તેઓએ નાનાં ગામડાંથી સન્તોષ રાખ્યો.

તેઓએ જોયું કે રાજ્યો અને તેઓની તલવાર કરતાં નીતિબળ વધારે બળવાન છે. તેથી તેઓએ રાજ્યને નીતિવાન પુરૂષો-ઋષિઓ અને ફકીરો-ના કરતાં ઉતરતા મણ્યા.

આપું જે પ્રજાનું બંધારણ છે તે પ્રજા બીજાને શીખવવાને લાયક છે, તે બીજાની પાસેથી શીખવા લાયક નથી.

આ પ્રજામાં અદાલતો હતી, વફાલો હતા, તબીબો હતા. પણ તે બધા રીતસર

નિયમમાં હતાં. સહુ જાણતું હતું કે એ ધંધા કંઈ ભારે ન હતા. વળી વજીલો, તખીઓ વગેરે લોકોમાં છુટ નહિ ચલાવતા; એ તો લોકોના આશ્રિત હતા. લોકોના ઉપરી થઈ ન રહેતા. ઇન્સાફ તો દીકરીકે થતો. અદાલતે ન જતું એ લોકોની નેમ હતી. તેઓને ભમાવવાને સ્વાર્થી માણસો ન હતા. આટલો સડો પણ માત્ર રાજ્યરજવાડાની આસપાસમાં જ હતો. આમ (સામાન્ય પ્રજા) તો તેથી નિરાળી રીતે પોતાના ખેતરનું ધણીપદું કરતી. તેઓની આગળ ખડું સ્વરાજ હતું.

અને જ્યાં ચાંડાળ સુધારા નથી પહોંચ્યો ત્યાં તેવું હિન્દુસ્તાન હજીયે છે. તેને તમારા નવા ડાંગોની વાત કરશે તે હસી કાઢશે. તેની ઉપર અંગ્રેજ રાજ્ય કરતા નથી, તમે રાજ્ય કરવાના નથી.

જે લોકોને નામે આપણે વાત કરીએ છીએ તેને આપણે જાણખતા નથી, તેઓ

આપણને નથી ઓળખતા. તમને અને
જેને દેશદાઝ છે તેમને મારી સલાહ છે કે
તમારે મુસલમાન-જ્યાં રેલની રેલ નથી
ફરી વળી તેવા ભાગમાં-જ મહીના ૫૨૫૦
ને પછી દેશની દાઝ લાવવી; પછી સ્વરાજની
વાત કરવી.

હવે તમે જોશું કે ખરો સુધારો કું કય
વસ્તુને કહું છું. ઉપર મેં જે ચિતાર
આપ્યો છે તેવું હિન્દુસ્તાન જ્યાં હોય ત્યાં
જે માણસ ફેરફાર કરશે તેને દુશ્મન
જાણવો. તે નર પાપી છે.

વાચક :

તમે જે કહ્યું તેવું જ હિન્દુસ્તાન હોય તો
તો ઠીક. પણ જે દેશમાં હજારો બાળવિધવાઓ
છે જે દેશમાં બે વરસની બાળકીનાં લગ્ન
થાય છે, જે દેશમાં બાર વર્ષે છોકરા-
છોકરી ધરત્રસાર ચલાવે છે, જે દેશમાં
કોઈ એક કરતાં વધારે ભરથાર કરે છે, જે
દેશમાં નિયોગનો ચાલ છે, જે દેશમાં ધર્મને

નામે કુમારિકાઓ વેશ્યા બને છે, જે દેશમાં ધર્મને નામે પાડા-બકરાંઓનો વધ થાય છે તે દેશ પણ હિન્દુસ્તાન છે. તો-પણ તમે જે કશું તે સુધારાનું લક્ષણ છે શું? અધિપતિ :

તમે ભૂલ્યા છો. તમે જે ખામીઓ બતાવી તે ખામી છે. તેને કોઈ સુધારો નથી કહેતું. તે ખામીઓ સુધારા છતાં રહેલી છે. તે દૂર કરવા હમેશાં પ્રયત્ન થયા છે, ને થયાં જ કરશે. આપણને જે નવો જીવસો આવ્યો છે તેને આપણે તે ખામીઓ દૂર કરવામાં વાપરી શકીએ છીએ.

મેં તમને જે આધુનિક સુધારાની નિશાની કહી તે તે સુધારાના હિમાયતી પોતે બતાવે છે. મેં જે હિન્દનો સુધારો વર્ણવ્યો છે તે તેના હિમાયતી વર્ણવે છે.

કોઈ પણ દેશમાં કોઈ પણ સુધારા નીચે બધા માણસો સંપૂર્ણતા નથી પામ્યા. હિન્દી સુધારાનું વલણ નીતિ દઢ કરવા તરફ

— હિન્દ સુધારણ —

છે; પશ્ચિમના સુધારાનું વલણ અનીતિ દ કરવા તરફ છે, તેથી તેને કુધારો કહ્યો પશ્ચિમનો સુધારો નિરીશ્વરી છે, હિન્દી સુધારો સૈશ્વરી છે.

આમ સમજ, શ્રદ્ધા રાખી, હિન્દન હિતેન્દ્રુઓએ હિન્દી સુધારાને જેમ બાળક માને વળગી રહે તેમ વળગી રહેવું ઘટે છે.

૧૪

હિન્દ કેમ છૂટે ?

વાચક :

સુધારા વિષે તમારા વિચાર સમજ્યો.
તમારા કહેવા ઉપર ધ્યાન દેવું પડશે.
એકદમ બધું ગ્રહણ કરાય એમ તમે નહિ
માનો. એવી આશા પણ નહિ રાખતા
હો. તમારા આવા વિચાર પ્રમાણે હિન્દને
છૂટવાનો શો કપાય તમે ધારો છો ?

હિન્દ સ્વરાજ

અધિપતિ :

મારા વચાર એકદમ સહુ કમુલ ક એવું હું ધારતો જ નથી. તમારા જેવા માણસો જે મારા વચાર જાણવા માગે તેને મા જાણાવવા એ જ માઈ કર્તવ્ય છે. પછી વિચારો તેવાને પસંદ પડે કે નહિ તે તે કાળે કરીને જ જાણાશે.

હિન્દને છૂટવાના ઉપાય તો ખરું જોત આપણે જોઈ ગયા; છતાં તે બીજે રૂં જોયા. હવે આપણે સ્વ-રૂપે તપાસીયે.

જે કારણથી દરદી માંદો પડ્યો હોય તે કારણ દૂર કરે તો દરદી સાજો થાય, એ જગતપ્રસિદ્ધ વાત છે. તેમજ જે કારણથી હિન્દ ગુલામીમાં આવી તે કારણ દૂર ચાલે તો તે બંધનમુક્ત થાય.

ચાણક :

હિન્દનો સુધારો તમે મળ્યો છો તેમ સર્વોત્તમ છે, તો પછી તે કેમ ગુલામીમાં આવી ?

અધિપતિ:

સુધારો તો મે કહ્યો તેવો જ છે, પણ એમ જોવામાં આવે છે કે બધા સુધારાની ઉપર આપતો આવ્યા કરે છે. જે સુધારો અચલિત છે તે છેવટે આક્રમક દ્વર કરે છે. હિન્દના બાળકમાં કયાશ હતી તેથી તે સુધારો ઘેરાયો. પણ ઘેરામાંથી છૂટવાની તેની તાકાદ છે, એ તેનું ગારવ બતાવે છે.

વળી કંઈ આખી હિન્દ તેમાં ઘેરાયેલી નથી. જેઓ પશ્ચિમની કેળવણી પામ્યા છે ને તેના પાશમાં આવ્યા છે તેજ ગુલામીમાં ઘેરાયા છે. આપણે જગતને આપણા દમડીના માપથી માપીએ છીએ. જે આપણે ગુલામ હોઈએ તો આપણે જગતને તેવું ધારી લઈએ છીએ. આપણે કંગાલ દશા ભોગવીએ છીએ તેથી આખી હિન્દુસ્તાન તેવી છે એમ માનીએ છીએ. હકીકતમાં તેવું કંઈ નથી. છતાં આપણી ગુલામી તે દેશની છે એમ માનવું એ વાસ્તવિક છે. પણ ઉપત્તી

— હિન્દ સ્વરાજ —

વાત ધ્યાનમાં લઇએ તો આપણે સમજી શકીશું કે આપણી પોતાની ગુલામી જાય તો હિન્દુસ્તાનની ગુલામી ગઈ સમજવી. આમાં તમને સ્વરાજની વ્યાખ્યા હવે મળી રહી છે. આપણી ઉપર આપણે રાજ્ય ભોગવીએ તે જ સ્વરાજ છે, અને એ સ્વરાજ આપણી હથેળીમાં છે.

તે સ્વરાજ સ્વપ્નવત્ ન માનશો. મનથી માનીને એવી રહેવાનું એ સ્વરાજ નથી. એ તો એવું છે કે તમે ચાખ્યા પછી ખીજીને તેનો સ્વાદ આપવા તરફ તમારી છંદગી પર્યન્ત ચલ કરશો. પણ મુખ્ય વાત જાણે જાણે સ્વરાજ ભોગવવાની છે. દૂધનો ખીજીને નહિ તારે, પણ તરતો તારશે. આપણે પોતે ગુલામ હોઈશું ને ખીજીને છોડવાની વાત કરીશું તે બનવાજોગ નથી.

પણ આટલેથી બસ નથી. હજી આપણે આગળ વિચારવું પડશે.

તમને હવે એટલું તો જણાયું હશે કે અંગ્રેજને કાઢવા એવી નેમ આપણે રાખવાની જરૂર નથી. અંગ્રેજ જે હિન્દી થઈને રહે તો આપણે તેનો સમાસ કરી શકીએ છીએ. અંગ્રેજ જે પોતાના સુધારા સહિત રહેવા માગે તો તેની જગ્યા હિન્દમાં નથી. આવી દશા લાવવી તે આપણા હાથમાં છે.

વાચક:

અંગ્રેજ હિન્દી અને એ વાત તમે કરો છો તે ન બનવા જેવી છે.

અધિપતિ:

એમ આપણે કહેવું તે તો અંગ્રેજ માણસ નથી એમ કહેવા બરોબર થયું. તેઓ આપણા જેવા થાય કે નહિ તેની આપણને પરવા પણ નથી રહેતી. આપણે આપણું ધર સાર કરીએ, પછી તેમાં રહેવા લાગકે માણસ જ રહેશે; બીજા પોતાની મેજે ચાલ્યા જશે. આવો અનુભવ તો દરેક માણસને થયો હશે.

વાચક :

આવું થયેલું તવારીખમાં તો નથી
વાંચવામાં આવ્યું.

અધિપતિ :

તવારીખમાં ન જોયું હોય તે ન બને
એમ માનવું એ હીણપદ છે. જે વાત આપણી
અક્ષરમાં આવી શકે તે આપણે છેવટે
અજમાવવી તો ઘટે જ છે.

દરેક દેશની સ્થિતિ એક હોતી નથી.
હિન્દુસ્તાનની સ્થિતિ વિચિત્ર છે. હિન્દુસ્તાનનું
બળ અતુલિત છે. એટલે આપણે બીજી
તવારીખની સાથે સંબંધ થોડો છે.
મેં તમને બતાવ્યું કે ન્યારે બીજા સુધારા
રમદોળાઈ ગયા ત્યારે હિન્દી સુધારાને આંચ
નથી આવી.

વાચક :

મને આ બધી વાત હીક નથી લાગતી.
આપણે અંગ્રેજને લડીને કાઢવા જ પડશે,
એમાં શક થોડો જ લાગે છે. તેઓ જ્યાં

સુધી મુલકમાં છે ત્યાં સુધી જ નથી વળવાનો. 'પરાધીન સપ્ને સુખી નહિ' એવું જોવામાં આવે છે. તેઓ છે તેથી આપણે દુખળા થતા જઈએ છીએ. આપણું તેજ જતું રહ્યું છે ને આપણા લોકો ગાબરા જેવા દીસે છે. તેઓ આપણા દેશ ઉપર કાળરૂપ છે. તે કાળને આપણે ગમે તેવો પ્રયત્ન કરીને નસાડયે જ છુટકો છે.

અધિપતિ :

તમે માફ કરેલું બહુ તમારા આવેશમાં ભૂલી ગયા છો. અંગ્રેજોને લાગ્યા આપણે, ને તેઓ રહે છે આપણે લીધે. આપણે તેમનો સુધારો મહણ કર્યો છે તેથી તે રહી શકે છે, એ કેમ ભૂલો છો ? તેઓની ઉપર તમે તિરસ્કાર કરો છો તે તેઓના સુધારા ઉપર કરવો ઘટે છે. છતાં હવે ધારો કે આપણે લડાઈ કરી તેમને કાઢીએ. તે કેમ થઈ શકશે ?

વાચક :

જેમ ઇટાલીએ ક્યું તેમ. મેક્સીકોએ
અને ગેરીબાલ્ડીએ ક્યું તે તો આપણાથી
પણ કરાય. તેઓ મહા વીર થઇ ગયા તેની
તમે ના પાડી શકશો ?

૧૫
ધટાલી અને હિન્દ

અધિપતિ :

તમે ધટાલીનો દાખલો બલો આપ્યો.
મંજીની મહાત્મા હતો, ગંરીબાદી ભારે
ચોદો થઇ ગયો. તે બન્ને પૂજનીય હતા.
તેમાંથી આપણે બહુ શીખી શકીએ છીએ.
હતાં ધટાલીની દશા ને હિન્દની દશા જુદી છે.

પ્રથમ તો મંઝીની અને ગેરીબાલ્ડ વચ્ચેનો તફાવત જાણવા જોવો છે. મંઝીનીને મનોરથ જુદો હતો. મંઝીની જે ધારતે હતો તે ઇટાલીમાં નથી થયું. મંઝીનીએ માણસજાતની ફરજ ઉપર લખતાં ખતાવ્યાં છે કે દરેક માણસે સ્વરાજ ભોગવત થવું જોઈએ. એ તો તેને સ્વાનવત રહ્યું ગેરીબાલ્ડી તથા મંઝીની વચ્ચે મતભેદ થયેલો એ યાદ રાખજો. વળી ગેરીબાલ્ડીએ દરેક ઇટાલીયનને હથીયાર આપ્યાં ને દરેક ઇટાલીયને હથીયાર લીધાં.

ઇટાલી અને ઑસ્ટ્રીયા એ બેમાં સુધારા-બેદ ન હતો. એ તો 'કાકા કાકાના મણ્ણાય. 'જેએ કો તેસા' એવી વાત ઇટાલીની હતી. ઇટાલીને પરદેશી (ઑસ્ટ્રીયા) ની ધૂંસ-રીમાંથી છોડવવું એવો ગેરીબાલ્ડીનો મોહ હતો. તેને અંજો તેણે કાવુરની મારશ્વતે જે કાવત્રાં કર્યાં તે તેના શૈર્ષને ઝાંખપ લગાડે છે.

અને અતે ફળ શું આપ્યું? ઇટાલીન ઇટાલીયન રાજ્ય કરે છે તેથી ઇટાલીન પ્રજા સુખી છે એમ તમે માનત હો. તો મારે તમને કહેવું જોઈએ તમે અધારામાં બમો છો. મેંઝીનીએ આખેહુલ બતાવી આપ્યું છે કે ઇટાલી કં છૂટ્યું નહિ. ઇટાલીનો એક અર્થ વિકટ ઇમેન્સુઅલે કર્યો, ને મેંઝીનીએ બીજું કર્યો. ઇમેન્સુઅલ, કાવુર અને ગેરીબાલ્ડીન મનથી ઇટાલી એટલે ઇમેન્સુઅલ અથવા ઇટાલીનો રાજા અને તેન પાત્રીયા. મેંઝીનીના વિચાર. પ્રમાણે ઇટાલીના લોક-તેના ખેડૂતો-એ જ ઇટાલી ઇમેન્સુઅલ વગેરે તેના નોકર. મેંઝીની ઇટાલી હજી ગુલામ છે. એ રાજા જ્યે શેતરંજની બાજી હતી; ઇટાલીન પ્રજા તો માત્ર પાયદળ હતી, અને છે ઇટાલીના મજૂરો હજી દુઃખી છે. ઇટાલીન મજૂરોની દાદ નથી સંભળાતી તેથી તે

લોકો ખૂન કરે છે, સામે થાય છે, માથાં ફેરવે છે ને તેમાં બંડ થવાની ધાસ્તી હજી રહ્યા જ કરે છે. આમાં ઇટાલીને ઑસ્ટ્રીયાના જવાથી શો લાભ મળ્યો? નામનો જ લાભ થયો. જે સુધારાને અર્થે જંગ મચ્યું એ સુધારા થયા નથી, પ્રજાની સ્થિતિ સુધરી નથી.

હિન્દુસ્તાનની દશા આવી કરવાનો તમારો ઇરાદો ન જ હોય. હું માનું છું કે તમારો વિચાર હિન્દુસ્તાનના કરોડોને સુખી કરવાનો છે, નહિ કે તમારે ને મારે રાજ્યસત્તા લેવી છે. જો આમ હોય તો આપણે એક જ વિચાર કરવો ઘટશે. તે એ કે પ્રજા કેમ સ્વતંત્ર બને.

તમે કશુંલ કરશો કે કેટલાક દેશી રજવાડા નીચે પ્રજા કચરાય છે. તેઓ અધ-મતાથી લોકોને પીડે છે. તેઓનો જીલમ અંગ્રેજના કરતાં વધારે છે. આવો જીલમ તમારે હિન્દુસ્તાનમાં જોડતો હોય તો

આપણો પાટો ડેકાણાસર એસે એમ છે જ નહિ.

મારું સ્વદેશાભિમાન મને એમ નથી શીખવતું કે મારે દેશી રાજ નીચે તો રૈયત જેમ છુંદાય તેમ છુંદાવા દેવી. મારામાં બળ હશે તો હું તો દેશી રાજના જુલમ સામે તેમજ અંગ્રેજી જુલમ સામે ઝુઝીશ.

સ્વદેશાભિમાન એટલે હું દેશનું હિત સમજું છું. જો દેશનું હિત અંગ્રેજને લાગે થતું હોય તો હું આજે અંગ્રેજને નમીશ. જો કોઈ અંગ્રેજ કહેશે કે હિન્દને છૂટી કરવી, જુલમની સામે થવું, ને લોકોની સેવા કરવી તો તે અંગ્રેજને હું હિન્દી તરીકે વધાવી લઉં.

વળી ઇટાલીની જેમ હિન્દને હથીયાર મળે ત્યારે હિન્દ લડે. આ મહાભારત કામનો તમે વિચાર જ નથી કર્યો જણાતો. અંગ્રેજ દારૂએણે પૂરા છે; તેથી કંઈ ડર નથી લાગતો, પણ એમ તો જણાય છે કે

— હિન્દુ સ્વરાજ —

તેમનાં હથીયાર વતી તેમની સામે લડવું હશે તો હિન્દને હથીયારખંધ કરવું જ જોઈશે. જો આ થઈ શકતું હોય તો તેને કેટલાં વરસો જોઈયે ? વળી હિન્દી માત્રને હથીયારખંધ કરવા તે તો હિન્દુસ્તાનને યુરોપની જેમ બનાવવા જેવું છે. તેમ થાય તો યુરોપના જે બેહાલ છે તે હિન્દના થાય. દુકામાં હિન્દે યુરોપનો સુધારો ગ્રહણ કરવો. આમ જ થવાનું હોય તો સરસ વાત એ છે કે જોઆ તે સુધારામાં કુશળ છે તેને જ રહેવા દઈયે. તેઓની સાથે થોડુંકણું લઠી કંઈક હક લખશું, નહિ લખશું ને દિવસ મુબારકશું.

પણ વાત તો એવી છે કે હિન્દની પ્રજા કદિ હથીયાર ધારણ નહિ કરે. ન કરે એ ઠીક જ છે.

વાચક :

તમે બહુ આગળ વધ્યા. બધાને હથીયારખંધ થવાની જરૂર હોય નહિ. આપણે

પ્રથમ તો કેટલાંક ખૂન કરી ત્રાસ છોડાવશું. પછી થોડા માણસો હથીયારબંધ તૈયાર થયા હશે તે ઉઘાડા લડશે. તેમાં પ્રથમ તો વીસ પચીસેક લાખ હિન્દી મરશે ખરા. પણ છેવટે આપણે દેશ હાથ કરીશું. આપણે ગેરીલા (બહારવટીયાઓને મળતી) લડત ચલાવી અંગ્રેજને હરાવી દઈશું.

અધિપતિ :

તમારો વિચાર હિન્દની પવિત્ર ભૂમિને રાક્ષસી બનાવવાનો લાગે છે. ખૂન કરીને હિન્દને છોડવશું એ વિચાર કરતાં તમને ત્રાસ કેમ નથી છુટતો ? ખૂન તો આપણે આપણું કરવું ઘટે છે, કેમકે આપણે ખાયલા બન્યા છીએ ત્યારે ખૂનનો વિચાર કરીએ છીએ. આવું કામ કરીને તમે કેને છોડાવશો ? હિન્દી પ્રજા એવું કદિ ઇચ્છતી નથી. આપણા જેવા, જેમણે અધમ સુધારાપી ભાંગ પીધી છે, તે જ એવો વિચાર કેફમાં કરીએ છીએ. ખૂન કરીને જો રાજ્ય ભોગવશે તે પ્રબળ

ચુખી કરવાના નથી. જે ખૂન ધીંગરાએ કર્યું, જે ખૂન હિન્દુસ્તાનમાં થયાં છે, તેથી શાયદો થયો છે એમ માનતા હોય તે મોટી ભૂલ કરે છે. ધીંગરાને હું દેશભિમાની ગણું છું, પણ તેની પ્રીતિ ઘેલી હતી. તેણે પોતાના શરીરનો ભાગ કુમાર્જે આપ્યો છે. તેથી અંતે તો ગેરશાયદો જ છે.

વાચક :

પણ તમારે એટલું તો કમુલ કરવું જ પડશે કે અંગ્રેજ આ ખૂનથી ડરી ગયેલ છે, અને લૉર્ડ મોલેએ જે આપ્યું છે તે તેવી ધાસ્તીથી અપાયું છે.

અધિપતિ :

અંગ્રેજ બીકણુ પ્રગ્ન છે, તેમ જ બહાદુર છે. દારૂગોળાની અસર તેની ઉપર તુરત થાય છે એ હું માનું છું. લૉર્ડ મોલેએ જે આપ્યું છે તે ધાસ્તીથી અપાયું હોય એવો સંભવ છે. પણ ધાસ્તીથી મળેલી વસ્તુ ધાસ્તી હોય ત્યાં સુધી જ નબી શકે છે.

૧૬

દાશગોળો

વાચક :

ધાસ્તીથી અપાયેલું ધાસ્તી હોય ત્યાં
સુખી જ નથી શકે, એ વળી વિચિત્ર વાત
હરી. આપ્યું તે આપ્યું. તેમાં વળી શો
ફેરફાર થાય ?

અધિપતિ :

એમ નથી. ૧૮૫૭ નો ફકો અપાયો
તે બંડને અન્તે, લોકશાન્તિ જાળવવા સાથે.

જ્યારે શાન્તિ થઈ અને લોકો ભોળા દિલના બની ગયા ત્યારે તેનો અર્થ ફર્યો. હું સજની ધાસ્તીથી ચોરી ન કરું, તો જ્યારે સજની ધાસ્તી જતી રહે ત્યારે ચોરી કરવાનું પાછું મન થશે ને હું ચોરી કરીશ. આ તો બહુ સાધારણ અનુભવ છે: તેમાં ઇન્કાર કરી શકાય એવું નથી. આપણે ધારી લીધું છે કે દમ ભરાવીને માણસો પાસેથી કામ લઈ શકાય છે, અને તેથી આપણે એમ કરતા આવ્યા છીએ.

વાચક :

આમ તમે બોલો છો તે તમારી વિરુદ્ધ જાય છે એમ તમને નથી જણાતું? તમારે કમુલ કરવું પડશે કે અંગ્રેજોએ પોતે જે કંઈ મેળવ્યું તે મારામારી કરીને મેળવ્યું છે. તમે કહી ગયા છો કે તેઓએ મેળવેલું નકામું છે, એ મને યાદ છે. તેથી મારી દલીલને ધક્કો નથી પહોંચતો. તેઓએ નકામું મેળવવા ધાયું ને તે મેળવ્યું. મતલબ

એ છે કે તેઓએ પોતાની ધારણા પાર પાડી. સાધન શું હતું તેની શી શીકર છે? આપણી મુરદ સરસ દોષ તે કેમ આપણે ગમે તો સાધનથી, મારામારી કરીને પણ, પાર ન પાડીયે? ચાર મારા ઘરમાં પેસે ત્યારે કંઈ હું સાધનનો વિચાર કરીશ? મારો ધર્મ તો તેને ગમે તેમ કરીને કાઢવાનો જ છે.

તમે કમુલ કરતા જણાઓ છો કે આપણને અરજ કરતાં કશું મળ્યું નથી અને મળવાનું નથી. ત્યારે પછી મારીને કેમ ન લઇયે? જરૂર જણાશે તેટલી મારની બીઠ હમેશાં જારી રાખીશું. અન્યુ આગમાં પગ મુકે, તેને તેમાંથી બચાવવા આપણે તેની ઉપર દાબ રાખીયે તેમાં તમે પણ દોષ નહિ જોશો. જ્યાંત્યાંથી આપણે તો કાર્યસિદ્ધિ કરી લેવાની છે.

અધિપતિ :

તમે ઠીક દલીલ કરી છે. તે એવી છે કે તેથી ઘણા હેતરાયા છે. હું પણ

તેવી દલીલ કરતો. પણ હવે મારી આંખ ખુલી છે ને હું મારી બૂલ જોઈ શકું છું તમને ને બતાવવા મહેનત કરીશ.

પ્રથમ તો અંગ્રેજોએ જે મેળવ્યું તે મારામારી કરી મેળવ્યું, તેથી આપણે પણ તેમ કરી મેળવીએ, એ વિચાર લઈએ. અંગ્રેજો મારામારી કરી અને આપણે પણ કરી શકીએ, એ વાત તો ખરોખર છે. પણ જે વસ્તુ તેઓને મળી તેવી જ આપણે લઈ શકીએ છીએ. તમે કમુલ કરશો કે તેવું આપણને ન જ નોંધીએ.

તમે માનો છો તેમ સાધન અને સાધ્ય-મુરદ-વચ્ચે સંબંધ નથી તે બહુ જ મોટી બૂલ છે. એ બૂલથી, જે ધર્મિષ્ઠ માણસો ગણાયા છે તેઓએ ઘોર કર્મ કર્યાં છે. એ તો કડવીનો વેલો વાવી તેમાંથી મોગરાના ફુલની ઇચ્છા રાખવા જેવું થયું. મારે દરીયો ઓળંગવાનું સાધન વહાણ જ હોઈ શકે. જે ગાડું પાણીમાં ઝંપલાવું તો

ગાડું અને હું બન્ને તળીયે જઈએ. જેવા દેવ તેવી પૂજા, એ બહુ વિચારવા જેવું વાક્ય છે. તેનો ખોટો અર્થ કરી માણસો ભરમાયા છે. સાધન એ બીજા છે; અને સાધ્ય-મેળવવાનું-એ જાડ છે. એટલે જેટલો સંબંધ બીજા અને જાડ વચ્ચે છે તેટલો સાધન અને સાધ્ય વચ્ચે છે. સેતાનને બજીને હું હશ્વરબજનનું ફળ મેળવું એ બનવાનું નથી. એટલે એમ કહેવું કે આપણે તો હશ્વરને જ ભજવે છે, સાધન બધે સેતાન હોય, એ તો તદ્દન અજ્ઞાનની વાત છે. જેની કરણી તેવી પાર ઉતરણી હોય છે. અગ્નેજ્વેએ મારામારી કરીને ૧૮૩૩માં વોટના વિશેષ હક્ક લીધા. શું મારા-મારી કરીને તેઓ પોતાની ફરજ સમજી શક્યા? તેઓની ધારણા હક મેળવવાની હતી તે તેઓએ મારામારી કરીને મેળવ્યા. ખરા હક ફરજનું ફળ છે, તે તેઓએ નથી મેળવ્યા. પરિણામ એ

આન્યું છે કે સદુ હક મેળવવા મધ્યા છે, શરજ હાંથી ગઈ છે. જ્યાં અધા હકની વાત કરે, ત્યાં કોણ કોને આપે ? તેઓ કશી શરજ નથી અજ્ઞવતા એમ કહેવાનો હેતુ અહીં નથી. પણ જે હક તેઓ માંગતા હતા તેને લઈને અજ્ઞવવાની શરજ તેઓએ અજ્ઞવી નથી. તેઓએ લાયકાત મેળવી નથી, તેથી તેઓના હક તેઓને ગળે હુસરી રૂપ થઈ પડ્યા છે. એટલે જે તેઓને મળ્યું છે, તે તેઓના સાધનનું જ પરિણામ છે. તેઓને જેવું જોઈતું હતું તેવાં સાધન તેઓએ વાપર્યાં.

મારે તમારી પાસેથી તમારી ધડીયાળ છીનવી લેવી હશે તો મારે બેશક તમારી સાથે મારામારી કરવી પડશે. પણ જે મારે તમારી ધડીયાળ વેચાતી લેવી હશે તો તમને દામ આપવાં પડશે. જે મારે અશ્વિય લેવી હશે તો મારે કરગરવું પડશે. ધડીયાળ મેળવવામાં મેં જે સાધન વાપર્યું તે પ્રમાણે તે

ચોરીનો માલ, મારો માલ જે બક્ષિશ, એમ થયું. ત્રણ સાધનનાં ત્રણ જુદાં પરિણામ આવ્યાં. હવે તમે કેમ કહી શકશો કે સાધનની ફિકર નથી ?

હવે ચોરને કાઢવાનો દાખલો લઈએ. હું તમારા વિચારને મળતો નથી કે ચોરને કાઢવામાં ગમે તે સાધન વાપરી શકાય છે.

જો મારા ઘરમાં મારો બાપ ચોરી કરવા આવશે તો હું એક સાધન વાપરીશ. તે જ સાધન મારો કોઈ ઓળખીતો ચોરી કરવા આવ્યો હશે તો નહિ વાપરું. વળી કોઈ અબ્બણ્યો માણસ આવ્યો હશે તો ત્રીજું સાધન વાપરીશ. જો તે માણસ ગારો હશે તો એક સાધન, હિન્દી હશે તો બીજું સાધન, એ પથુ વખતે તમે તો કહેશો. જો કોઈ મુઠદાલ છોકરો ચોરી કરવા આવ્યો હશે તો વળી તદ્દન જુદું સાધન વાપરીશ. જો તે મારો ખરોખરીયો હશે તો વળી કંઈ જુદું, અને જો તે

માણસ હથીયારબંધ જોરાવર હશે તો હું
જાનો સુતો રહીશ. આમાં બાપથી માંડીને
બળ્યાની વચ્ચે જુદાં સાધનો વપરાશે.
બાપ હશે તો પણ મને લાજે છે કે હું
સુતો રહીશ અને પેલો હથીયારબળાયો
હશે તો પણ સુતો રહીશ. બાપમાં પણ
બળ છે, હથીયારબંધ માણસમાં પણ બળ
છે. બન્ને બળને વશ રહી હું મારી વસ્તુ
જતી કરીશ. બાપનું બળ મને દયાથી
રોવરાવશે, હથીયારનું બળ મારા મનમાં
રોષ ઉત્પન્ન કરશે. અમે કદા દુશ્મન ચઢ્યું.
આવી કફોડી દશા છે. આ દાખલાઓ
ઉપરથી આપણે બન્ને સાધનના નિશ્ચય
ઉપર તો નહિ આવી શકીએ. મને તો બધા
ચોરના સંબંધમાં શું કરવું એ સુઝી આવે
છે. પણ તે ઇલાજ તમને બડકાવે તેથી
હું તમારી પાસે મુકતો નથી. તમે સમજી
લેજો અને નહિ સમજો તો દરેક વખતે
જુદાં સાધન તમારે લેવાં પડશે. પણ તમે

એટલું તો જોયું કે ચોરને કાઢવાને ગમે તે સાધન કામ નહિ આવે, અને જેવું સાધન લેશે તેને લગતું પરિણામ આવશે. તમારો ધર્મ ગમે તેમ કરીને ચોરને કાઢવાનો નથી જ.

જરા આગળ વધીયે. પેલો હથીયાર-બળીયો તમારી વસ્તુ લઈ ગયો છે. તમે તે ચાદરાખી. તમને ગુસ્સો છે. તમે તે લુચ્ચાને તમારે સાફ નહિ, પણ લોકકલ્યાણને સાફ શિક્ષા કરવા માગો છો. તમે માણસો એકઠા કર્યા. તેના ઘર ઉપર તમે ચઢી ગયા. તેને બળર પડી. તે નાટો. તેણે ખીજા લૂંટારા એકઠા કર્યા. તે પણ ખીજાયો છે. તેણે તમારું ઘર ઘોળે દહાડે લૂંટવાનું કહેણું હવે તો મોકલ્યું છે. તમે બળવાન છો. કરતા નથી. તમે તમારી તૈયારીમાં છો. દરમીયાન લૂંટારો તમારી આસપાસના લોકોને કનડે છે. તેઓ તમારી પાસે ધરીયાદ કરે છે. તમે કહો છો: 'હું તમારે સાફ તો આ

ખપું કંઈ છું. મારો માલ ગયો તે તો કંઈ જ વીસાતની વાત ન હતી. ' લોકો કહે છે: ' પહેલાં તો અમને તે ન જ લૂંટતો. તમે તેની સાથે લડાઈ શરૂ કરી ત્યારથી તેણે આ શરૂ કર્યું છે. ' તમે સપડાયા છો. ગરીબ ઉપર તમને રહેમ છે. તેઓની વાત સાચી છે. હવે શું કરવું? લૂંટારાને છોડવો? તેમાં તો તમારી લાજ ન્ય. લાજ તો સહુને વહાલી હોય. તમે ગરીબોને કહેા છો: ' ઝિકર નહિ. આવો, માફ ધન તે તમાફ છે. હું તમને હથીયાર આપું છું. તમને તેનો ઉપયોગ શીખવીશ, ને તમે બદમાશને મારજો; મેલશો માં. ' આમ સંગ્રામ વધ્યું. લૂંટારા વધ્યા. લોકોએ હાથે ઓળીને આંખ લાલ કરી. ચોરની ઉપર વેર લેવાનું પરિણામ એ આવ્યું કે ઉધ વેચી ઉળગરો લીધો. શાન્તિ હતી ત્યાં અશાન્તિ થઈ. પહેલાં તો મોત આવતું ત્યારે મરતા. હવે તો સદાય મરવાનો દહાડો

આવ્યો. હિંમતવાન મટી નાહિંમત બન્યો.
આમાં કંઈ વધારેપડતો ચિતાર નથી
આવ્યો, એમ તમે ધીરજથી જોઈ શકશો
આ એક સાધન.

હવે બીજું સાધન તપાસીયે. ચોરને
તમે અજ્ઞાન ગણ્યો, કોઈ વેળા લાગ આવશે
તો તમે તેને સંમળવવા ધાર્યું છે. તમે
વિચાર્યું કે તે પણ આદમગ્નત છે. તેણે
શા હેતુથી ચોરી કરી તે તમે કેમ જાણો ?
તમારો સારો રસ્તો તો એ જ છે કે જ્યારે સમય
આવશે ત્યારે તમે તેનામાંથી ચોરીનું બીજ જ
કાઢશો. આમ તમે ખ્યાલ કરો છો તેવામાં
તો ભાષસાહેબ પાછા ચોરી કરવા આવ્યા.
તમે ગુસ્સે ન થયા. તમે તેની ઉપર દયા
ખાધી. તમને લાગ્યું કે આ માણસ દરદી
છે. તમે બારીબારણાં ખુલાં મુક્યાં. તમે
સુવાની જગ્યા બદલી. તમારી જણસો ઝટ
લેવાય તેમ રાખી. ચોર આવ્યો. તે ગબરાયો.
આ તો તેણે નવું જોયું. માત્ર તો લકડ ગયો,

પણ તેનું મન ચકડોળે ચઢ્યું. તેણે ગામમાં તપાસ કરી. તમારી દયાની તેને જાણ થઈ. એ પરતાયો તે તમારી માશી માંગી. તમારી જાણસ પાછી લાવ્યો. તેણે ચોરીનો ધંધો છોડ્યો. તમારો તે સેવક બન્યો. તમે તેને ધંધે વળગાડ્યો. આ બીજું સાધન.

તમે જુઓ. છેા કે જુદાં સાધનથી જુદાં પરિણામ આવે છે. બધા ચોર આમ જ વર્તે અથવા બધામાં તમારા જેવો દયાભાવ હોય એમ આમાંથી હું સાબિત કરવા નથી માગતો. પણ એટલું જ બતાવવા માગું છું કે સારાં પરિણામ લાવવાને સારાં જ સાધન જોઈએ. અને હમેશાં નહિ તો ઘણેખરે ભાગે હથીયારબજાર કરતાં દયાબળ વધારે જોરાવર છે. હથીયારમાં હાનિ છે, દયામાં કદિ નથી.

હવે અરજની વાત લઈએ. જેની પછવાડે બળ નથી તે અરજ નકામી છે એ શંકા વિનાની વાત છે. છતાં મરહુમ

જસ્ટીસ રાનાડે કહેતા કે અરજી એ લોકોને ફળવવાનું સાધન છે. તેથી લોકોને પોતાની સ્થિતિનું ભાન આપી શકાય છે ને રાજકર્તાને ચેતવણી આપી શકાય છે. આમ વિચારતાં અરજી એ નકામી વસ્તુ નથી. બરોબરીયો માણસ અરજી કરે તે તેના વિનયની નિશાની ગણાશે. ગુલામ અરજી કરે તે તેની ગુલામીની નિશાની છે. જે અરજીની પાછળ બળ છે તે બરોબરીયાની અરજી છે, અને તે પોતાની માગણી અરજીરૂપે જાહેર કરે તે તેની ખાનદાની બતાવે છે.

અરજીની પાછળ એ પ્રકારનાં બળ છે. એક તો ‘નહિ આપો તો તમને મારશું.’ આ દાડગોળા-બળ છે. તેનું ખરાબ પરિણામ આપણે જોઈ ગયા. બીજું બળ તે આ છે: ‘તમે નહિ આપો તો અમે તમારા અરજદાર નહિ રહીએ. અમે અરજદાર હોઈશું તો તમે બાદશાહ રહેસો. અમે તમારી સાથે રમવાના નથી.’ આ

બળને દયાબળ કહો, આત્મબળ કહો, કે સત્માયક કહો. તે બળ અવિનાશી છે ને તે બળ વાપરનાર પોતાની સ્થિતિ બરોબર સમજનારો છે. તેનો સમાવેશ આપણા ઘરડાઓએ ‘એક નન્નો છત્રીસ રોગને હરે’ તેમાં કર્યો છે. તે બળ જેનામાં છે તેની પાસે હથીયારબળ કામ કરી શકતું જ નથી.

બચ્ચું આગમાં પગ મુકે તેને દયા-વવાની વાતનો દાખલો તપાસતાં તમે હારી જવાના છો. તમે બચ્ચાની ઉપર શું કરો છો? કદિ માનો કે બચ્ચું તમારી પાસે એવું જોર કરી શકે કે તમને તે મારીને આગમાં જશે: આગમાં જતું તે અટકશે જ નહિ. એનો ઉપાય તમારી પાસે આ છે: કાં તો આગમાં જતું અટકાવવા તમારે તેનો પ્રાણ લેવો, અથવા તો તેને આગમાં જતું તમે નથી જોઈ શકતા, તેથી તમે તેને તમારો પ્રાણ આપો. તમે બચ્ચાનો પ્રાણ તો નથી જ લેવાના. તમારામાં દયાભાવ સંપૂર્ણ નહિ

હોય તો તમે તમારો પ્રાણુ નહિ આપો એવો સંભવ છે. તો તમે લાચારીથી અચ્ચાને આગમાં જવા દેશો. એટલે તમે અચ્ચાની ઉપર હથીયારબળ નથી વાપરતા. અચ્ચાને તમે ખીજી રીતે રોકી શકો તો રોકો એ ઓછું; પણ તે હથીયારબળ છે એમ ન માની લેજો. એ બળ જુદા જ પ્રકારનું છે. તે જ સમજી લેવાનું રહ્યું છે.

વળી અચ્ચાને અટકાવવામાં તમે માત્ર અચ્ચાનો સ્વાર્થ જુઓ છો. જેની ઉપર તમે અંકુશ મુકવા માગો છો, તેના જ સ્વાર્થને ખાતર તમે અંકુશ મુકશો. આ દાખલો અંગ્રેજને લાગુ પડતો જ નથી. તેમ અંગ્રેજની ઉપર હથીયારબળ વાપરવા માગો તેમાં તમારો જ, એટલે પ્રજાનો સ્વાર્થ જુઓ છો. તેમાં દયા લેશમાત્ર નથી. જો તમે એમ કહો કે અંગ્રેજ અધમ કામ કરે છે તે આગ છે, તે આગમાં અગ્નિ નથી જાય છે, તેમાંથી તમે દયા ખાઈ અગ્નિની

એટલે ખચ્ચાને ખચાવવા માંગો છો, તો ત
અખતરો. અજમાવવા તમારે જ્યાં જ્યાં જોજો
માણુસ અધમ કામ કરતા હોય ત્યાં ત્યાં
પહોંચવું પડશે, અને ત્યાં ત્યાં સામેનાનો—
ખચ્ચાનો—પ્રાણુ લેવાને બદલે તમારો પ્રાણુ
હોમવો પડશે. એટલે પુરુષાર્થ કરવા ધારો
તો. તમે મુખત્યાર છો. વાત અસંબવિત છે.

૧૭

સત્યાગ્રહ—આત્મબળ

વાચક :

તમે જે સત્યાગ્રહ અથવા આત્મબળની વાત કરો છો તેનો કંઈ ઐતિહાસિક પુરાવો છે ? આજ લગી એક પણ પ્રજા તેવા બળથી ચઢી હોય તેવું જોવામાં નથી આવતું. મારફાડ વિના દુષ્ટ સીધા રહે જ નહિ, એવી પ્રતીતિ હજુ પણ રજાં કરે છે.

અધિષ્ઠિત :

કવિ તુલસીદાસજીએ ગાયું છે કે
‘દયા ધરમ કો મૂલ હૈ, દેહ મૂલ અભિમાન
તુલસી દયા ન છાંડીયે, જળ લગ ઘટ મેં પ્રાન

મને તો આ વાક્ય શાસ્ત્રવચન જે
જાણાય છે. જેમ જે ને જે તે ચાર જ
હોય, તેટલો ભરોસો ઉપરના વાક્ય ઉપર
પડે છે. દયાબળ તે આત્મબળ છે, તે
સત્યાગ્રહ છે. અને આ બળના પુરાવા ઉગલે
ઉગલે નજરે આવી રહે છે. તે બળ
હોત તો પૃથ્વી રસાતળ પહોંચી ગઈ હોત.

પણ તમે તો ઐતિહાસિક પુરાવો
માંગો છો. એટલે આપણે ઇતિહાસ કાં
કહીયે છીયે તે જાણવું પડશે.

‘ઇતિહાસ’નો શબ્દાર્થ ‘આ
થઈ ગયું’ એ છે. એ અર્થ કરીયે તે
તમને સત્યાગ્રહનાં પ્રમાણ પુષ્કળ આપ
શકાશે. જે અંગ્રેજી શબ્દનો ‘ઇતિહાસ’
એ તરજુમો છે અને જે શબ્દનો અર્થ

બાદશાહોની તવારીખ છે, તે અર્થ લેતાં સત્યાગ્રહનું પ્રમાણ હોઈ ન શકે. કચીરની ખાણમાં તમે ચાંદી શોધશો તે કેમ મળશે ? 'હિસ્ટરી'માં દુનીયાના કોલાહલની જ કહાણી મળશે. તેથી જોરાં લોકમાં કહેવત છે કે જે પ્રજાને 'હિસ્ટરી' (કોલાહલ) નથી તે પ્રજા સુખી છે. રાજાએ કેમ રમતા, તેઓ કેમ ખૂન કરતા, તેઓ કેમ વેર બાંધતા એ બધું 'હિસ્ટરી'માં મળી આવે છે. જે આ જ ઇતિહાસ હોય, જે આટલું જ થયું હોય તો દુનીયા ક્યારની સુખી ગઈ હોય. જે દુનીયાની કથા લડાઈથી શરૂ થતી હોય તો આજે એક પણ માણસ જીવતો ન હોય. જે પ્રજા લડાઈનો જ ભોગ થઈ પડી છે તેની એવી જ દશા થઈ છે. ઑસ્ટ્રેલીયાના હબસી લોકોનું નિકંદન થઈ ગયું છે. તેઓમાંના બાએ જ કોઈને ઑસ્ટ્રેલીયાના જોરાએ જીવવા દીધા છે. જેઓની જડ નીકળી ગઈ છે તેઓ

સત્યપ્રીતી ન હતા. જે શ્રવણે તે જ્ઞેષે કે
ઓસ્ટ્રેલીયાના ગોરાના પણ તેવા જ હાલ
થશે. 'જેઓ તલવાર ચલાવે છે તેમનું મોત
તલવારથી જ થાય છે.' 'તારાનું મોત
પાણીમાં છે,' એવી આપણામાં કહેતી છે.

દુનીયામાં આટલા બધા માણસો હજી
છે એ જણાવે છે કે દુનીયાનું અધારણ
હથીયારબળ ઉપર નથી, પણ સત્ય, દયા
કે આત્મબળ ઉપર છે. એટલે મોટા
ઐતિહાસિક પુરાવા તો એ જ છે કે દુનીયા
લડાઈના હંગામો છતાં નબી છે. એટલે લડાઈના
બળ કરતાં બીજું બળ તેનો આધાર છે.

હજારો બંદે લાખો માણસો પ્રેમવશ રહી
પોતાનું જીવન ગુજારે છે. કરોડો કુટુંબોના
કલેશનો સમાવેશ પ્રેમભાવનામાં થઈ જાય
છે. સંકટો પ્રજા સંપત્તી રહેલી છે એની
નોંધ 'હિસ્ટરી' લેતી નથી, 'હિસ્ટરી' લઈ પણ
ન શકે. જ્યારે આ દયાનો, પ્રેમનો કે સત્યનો
પ્રવહ રોકાય છે, તેમાં બંગાળ પડે છે, ત્યારે જ

હિન્દ સ્વરાજ

તેની નોંધ તવારીખે ચઢે છે. એક કુટુંબના બે બાઈ લડ્યા. તેમાં એકે બીજાની સામે સત્યાગ્રહ વાપર્યું. બન્ને પાછા સંખી રહેવા લાગ્યા. આની નોંધ કોણ લે છે ? જો બન્ને બાઈમાં વફાલોની મદદથી કે એવાં બીજાં કારણોથી વેરભાવ વધતાં તેઓ હથીયારથી કે અદાલતો (અદાલત તો એક પ્રકારનું હથીયાર, શરીરખળા છે.) થી લડત તો તેઓનાં નામ છાપે ચઢત, આડોશીપાડોશી બળુત અને વખતે તવારીખમાં નોંધાત. જેમ કુટુંબોમાં, જેમ જમાતોમાં, જેમ સંઘોમાં, તેમજ પ્રજામાં સમગ્ર લેવું. કુટુંબોમાં એક કાયદો અને પ્રજામાં બીજો એમ માનવાનું કંઈ જ કારણ નથી. ‘ હિસ્ટરી ’ એ અસ્વાભાવિક બીનાની નોંધ લે છે. સત્યાગ્રહ એ સ્વાભાવિક છે એટલે તેની નોંધ લેવાપણું રહેતું નથી.

વાચક :

તમે કહો છો એ પ્રમાણે તો સમજાય છે કે સત્યાગ્રહના દાખલા ઇતિહાસે ન જ ચઢી

શકે. આ સત્યાગ્રહ વધારે સમજવાની જરૂર છે. તમે શું કહેવા માગો છો તે વધારે ચોખ્ખવટ કરી સમજાવવા તો સાહે.

અધિપતિ:

સત્યાગ્રહ અથવા આત્મબળ એનું અંગ્રેજી ' પૅસિવ રિઝિસ્ટન્સ ' એમ કહેવાય છે. એ શબ્દ જે માણસોએ પોતાના હક મેળવવા પોતે દુઃખ સહન કરેલું તે રીતને લાગુ પાડવામાં આવેલો છે. એનો હેતુ લડાઈબળનો વિરોધ છે. જ્યારે મને કંઈ કામ પસંદ ન પડે ત્યારે તે કામ હું ન કરું તેમાં હું સત્યાગ્રહ અથવા આત્મબળ વાપરું છું.

દાખલા તરીકે મને લાગુ પડતો અમુક કાયદો સરકારે પસાર કર્યો. તે મને પસંદ નથી. ત્યારે હું સરકારની ઉપર હુમલો કરી કાયદો રદ કરાવું તો મેં શરીરબળ વાપર્યું. જો હું તે કાયદો કબુલ જ ન કરું ને તેને લીધે પડતી સજા ભોગવી લઉં, તો મેં

આત્મજ્ઞ અથવા સત્યાગ્રહ વાપર્યું.
સત્યાગ્રહમાં હું આપભોગ આપું છું.

આપભોગ આપવો તે પરભોગ કરતાં
સરસ છે, એમ સહુ કોઈ કહેશે.
વળી સત્યાગ્રહથી લડતાં ને લડત ખોટી
હોય તો માત્ર લડત લેનાર દુઃખ ભોગવે
છે. એટલે પોતાની બૂલની સગ્ન પોતે ભઠાવે
છે. એવા ઘણા બનાવો થઈ ગયા છે કે જેમાં
માણસો બૂલથી સામે થયેલા. કોઈ પણ
માણસ બેધડક રીતે નથી કહી શકતો કે
અમુક કાર્ય ખરાબ જ છે. પણ જ્યારે
તેને તે ખરાબ લાગ્યું ત્યારે તેને સાફ
તો તે ખરાબ જ છે. એમ છે તો તેણે
તે ન કરવું ને તેમ કરતાં દુઃખ ભોગવવું.
આ સત્યાગ્રહની ચાવી છે.

વાચક :

ત્યારે તમે તો કાયદાની સામે થાઓ
છો ! આ તો બેવશાદારી ગણાય. આપણે
તો હમેશાં કાયદાને માન આપનારી પ્રજા

ગણાધ્યે છીયે. તમે તો એક
પણ આધે જતા જણાઓ છો. એ
તો કહે છે કે થયેલા કાયદાને
આપણું જ જોઈયે. પણ કાયદા
તેથી કાયદા કરનારને મારીને હાં
અધિપતિ :

હું આધે જાઉં છું કે પાછો ર
તમારે કે મારે દરકાર હોય નહિ.
તો જે સાફ છે તે શોધવા ને
વર્તવા માગીયે છીયે.

આપણે કાયદાને માન આપન
છીયે, તેનો ખરો અર્થ તો
આપણે સત્યાગ્રહી પ્રજા છીયે. કાય
ન પડે ત્યારે આપણે કાયદા કરના
નથી તોડતા, પણ આપણે તે રદ
સાફ લાંબીયે છીયે.

આપણે સારા કે નહારા કાયદા
કરી લઈયે છીયે એ અર્થ તો
કાલનો જોવામાં આવે છે. પૂર્વે :

ન હતું. મરજીમાં આવે તે કાયદા લોકો તોડતા ને તેની સજા ઉઠાવી લેતા.

કાયદા આપણને પસંદ ન હોય છતાં તે પ્રમાણે ચાલવું એવું શિક્ષણ મદદાપથી વિરુદ્ધ છે, ધર્મવિરુદ્ધ છે ને ગુલામીની હદ છે.

સરકાર તો કહેશે કે આપણે નાગા થઈને તેમની પાસે નાચવું. તો શું આપણે નાચશું ? સત્યાગ્રહી હોઈ તો હું તો સરકારને કહું : ‘એ કાયદો તમારા ઘરમાં રાખો. હું તમારી પાસે નાગો નથી થનારો ને નાચનારો પણ નથી.’ છતાં આપણે એવા અસત્યાગ્રહી થયા છીએ કે સરકારના જોહુકમ પાછળ નાગા થઈ નાચવા કરતાં વધારે હલકાં કામ કરીએ છીએ.

જે માણસ પોતે માણસાઈમાં છે, જેને ખુદાનો જ ડર છે તે બીજાની ડરવાનો નથી. તેને બીજાના કરેલા કાયદા બંધન કર-

નારા નથી. સરકાર પણ બિચારી નથી કહેતી કે 'તમારે આમ કરવું જ પડશે.' તે પણ કહે છે કે 'તમે આમ નહિ કરો તો તમને સજા થશે.' આપણે અધમ દશામાં માની લઇએ છીએ કે આપણે 'આમ કરવું' એ આપણી ધરજ છે, એ આપણો ધર્મ છે.

જે લોકો એકવાર શીખી લે કે આપણને અન્યાયી લાગે તે કાયદાને માન આપવું એ નામદાંઈ છે તો પછી આપણને કોઈનો જુલમ અધન કરી શકતો નથી. તે સ્વરાજની ચાવી છે.

ધણા માણસોએ કહ્યું એ થોડાએ કમ્બુલ કરવું તે અનીશ્વરી વાર્તા છે, તે બ્રહ્મ છે. એવા દાખલા હજારો મળી આવશે કે જેમાં ધણાએ કહ્યું તે ખોટું હોય છે અને થોડાએ કહ્યું એ જ સાચું હોય છે. સધળા સુધારા ધણા માણસોની સામે થઈને થોડા માણસોએ દાખલ કરાવ્યા છે. હજારો ગામમાં ધણા

કહેશે કે ડગવિદ્યા શીખવી જ જોઈએ તો
હું એક સાધુ હશે તે પણ ડગ બનશે?
નહિ નહિ. અન્યાયી કાયદાને માન આપવું
જોઈએ એ વહેમ જ્યાં સુધી દૂર નહિ થાય
ત્યાં સુધી આપણી ગુલામી જનારી જ નથી.
અને આવો વહેમ માત્ર સત્યાગ્રહી જ દૂર
કરી શકે છે.

શરીરચળા કરવું, દાડગોળા લગાવવો
તે તો આપણા ઉપલા કાનુનને ખલેલ
પહોંચાડે છે. તેનો અર્થ તો એમ થયો કે
આપણને પસંદ છે તે સામા માણસ પાસે
આપણે કરાવવા માગીએ છીએ. જે એ
બરોબર હોય તો પછી સામેનો માણસ
પોતાનું કહેલું કરાવવા આપણી ઉપર
દાડગોળા ચલાવવા અધિકારી છે. આમ
કરતાં કોઈ દહાડો આપણે બંદરે પહોંચીએ
જ નહિ. ધાંચીના બળદની સાફક આંખે
પાટા હોવાથી માની લઈએ કે આગળ
વધીએ છીએ તો બલે. પણ ખરું જોતાં

તો તે યજ્ઞદુની જેમ આપણે તે જ કુંડાળાની પ્રદક્ષિણા કરીએ છીએ. જેઓ એમ માને છે કે પોતાને નાપસંદ કાયદાને માન આપવા માણસ બંધાયેલ નથી તેમણે તો સત્યાગ્રહ એ જ સાધન ખરું માનવું જોઈએ; નહિ તો મહા વિકટ પરિણામ આવે.

બાબ્તક :

તમે જે કહો છો તેમાંથી હું એમ જોઈ છું કે સત્યાગ્રહ નબળા માણસને ફીક કામનું છે. તેઓ જ્યારે સખળા થાય ત્યારે તો તોપ ચલાવે.

અધિપતિ :

આ તો તમે બહુ અજ્ઞાનની વાત કરી. સત્યાગ્રહ તે સર્વોપરી છે. તે તોપચળ કરતાં વધારે કામ કરે છે, તો પછી નબળાનું હથીયાર કેમ ગણી શકાય? સત્યાગ્રહને સાર જે હિંમત અને મર્દાની થોડે છે તે તોપચળીયા પાસે હોઈ જ શકે નહિ. શું તમે એમ માનો છો કે નમાલો માણસ

પોતાને નાપસંદ કાયદાનો ભંગ કરી શકશે ? એકસ્ટ્રીમિસ્ટ તોપચળીયા છે. તેઓ કાં કાયદાને માન આપવાની વાત કરી રહ્યા છે ? તેઓનો હું હોપ નથી કાઢતો. તેઓથી બીજી વાત થાય જ નહિ. તેઓ પોતે જ્યારે અંગ્રેજને મારી રાજ્ય કરે ત્યારે મારી તમારી પાસે કાયદાને માન અપાવવા માગે છે. તેમના ધોરણને તે જ વાત જાણે. પણ સત્યાગ્રહી તો કહેશે કે જે કાયદા તેને પસંદ નહિ હોય તેને તે કબુલ નહિ કરે; પછી બલે તેને તોપને મ્હોડે બાંધે !

તમે શું માનો છો ? તોપ વછોડી સંકડોને મારવામાં હિંમત જોઈએ છે કે તોપને મ્હોડે હસતે મ્હોરે બાંધાતા હિંમત જોઈએ છે ? પોતે મ્હોત માથે લઈ દૂરે છે તે રણવીર કે બીજાનાં મ્હોત પોતાના હાથમાં રાખે છે તે ?

નામર્દ માણસથી એક ઘડીબર સત્યાગ્રહી રહેવાય નહિ એ ખચિત માનજો.

હા, એટલું ખરું કે શરીરે લીધું હોય તે પણ સત્યાગ્રહી થઈ શકે. એક માણસ પણ થઈ શકે અને લાખો પણ થઈ શકે. બાહ માણસ થઈ શકે તેમ બાહ માણસ થઈ શકે. તેને લશ્કરો તૈયાર કરવાની જરૂર નથી પડતી. તેને મલકુલી શીખવાની જરૂર નથી પડતી. તેણે પોતાના મનની ઉપર કામુ લીધો. એટલે તે વનરાજ સિંહની માફક ગર્જના કરી શકે છે ને તેની ગર્જનાથી દુસ્મન થઈ બેસાડી દોષ તેમનાં હૃદય ચીરાય છે.

સત્યાગ્રહ એ સર્વધારી તત્ત્વવાર છે. તે જેમ વાપરે તેમ વપરાય. વાપરનાર તથા જેની ઉપર તે વપરાય છે તે સુખી થાય છે. તે લોહી કાઢતી નથી, છતાં પરિણામ તેથી પણ બારે લાવી શકે છે. તેને કાટ ચઢી શકતો નથી. તે કોઈ લઈ જઈ શકતું નથી. સત્યાગ્રહી બે હરીફાઈ કરે તો તેમાં થાક ચડે જ નહિ. સત્યાગ્રહીની

તલવારને ધ્યાનની જરૂર ન મળે. તે કાઢી છીનવી શકાતી નથી. છતાં તમે સત્યાગ્રહને નબળાનું હથીયાર છે એમ ગણો. એ તો કેવળ અંધેર કારખાનું જ ગણાય.

વાચક :

તમે કહ્યું કે હિન્દુસ્તાનનું તે ખાસ હથીયાર છે, તો શું હિન્દુસ્તાનમાં તોપબળ નથી ચાલ્યું ?

અધિપતિ :

તમારે મન હિન્દુસ્તાન એટલે ખોળા જેટલા રાજ્યઓ છે. મારે મન તો હિન્દુસ્તાન તે દરોડો ખેડતો છે કે જેના આધારે રાજ્ય તથા આપણે બધા વસીયે છીએ.

રાજ્યઓ તો હથીયાર વાપરશે જ. તેમની તો તે રીત પડી. તેમને તો હુકમ ચલાવવો છે. પણ હુકમ ઉઠાવનારને તોપબળની જરૂર નથી. દુનીયાનો મોટો ભાગ હુકમ ઉઠાવનારો છે. તેઓને કાં તો તોપબળ કાં તો હથીયારબળ શીખવવું જોઈએ. તેઓ

જ્યાં તોપબળ શીખે છે ત્યાં રાજા પ્રજા બને ગાંડા જેવા બની જાય છે. જ્યાં હુકમ ઉઠાવનારા સત્યાગ્રહ શીખ્યા છે ત્યાં રાજાને જુલમ તેની ત્રણ ગજની તલવારથી છેટે જઈ શક્યો નથી ને હુકમ ઉઠાવનારે અન્યાયી હુકમની દરકાર કરી નથી. ખેડુતો કાઠિયા તલવારબળને વશ થયા નથી ને થવાના નથી. તેઓને તલવાર વાપરતાં આવડતી નથી, ખીજની તલવારથી તેઓ ડરતા નથી. મોતને હમેશાં પોતાનો તકીયો કરી સૂનારી તે મહાન પ્રજા છે. તેણે મોતનો ડર છોડ્યો છે, એટલે બધાનો ડર છોડ્યો છે. આ હું કંઈક વધારેપડતું ચિત્ર આપું છું, એ બરોબર છે. પણ આપણે જે તલવારના બળથી છક થઈ ગયા છીએ તેને સાર એ ચિત્ર વધારે પડતું નથી.

વાત એ છે કે ખેડુતોએ, પ્રજામાંડો પોતાના તેમજ રાજ્યના કારભારમાં સત્યાગ્રહ

વાપરેલ છે. જ્યારે રાજ્ય જીલ્લમ કરે છે ત્યારે રૈયત રીસાય છે એ સત્યાગ્રહ છે.

મને ખ્યાલ છે કે એક રાજસ્થાનમાં રૈયતને અમુક હુકમ પસંદ નહિ પડ્યો. તેથી રૈયતે ગામ ખાલી કરવાનું શરૂ કર્યું. રાજ્ય ગભરાયા ને રૈયતની પાસે મારી માગી ને હુકમ પાછો ખેંચ્યો. આવા દાખલા તો ઘણા મળી શકે છે. પણ તે મુખ્યત્વે કરીને બરતબુમિનો જ પાક હોય. આવી જ્યાં રૈયત છે ત્યાં સ્વરાજ છે. તે વિનાનું સ્વરાજ તે કરાજ છે.

વાચક :

ત્યારે તમે એમ કહેશો કે આપણે શરીર કસવાની જરૂર જ નથી.

અધિપતિ :

એવું તમે ક્યાં જોયું? શરીર કસ્યા વિના સત્યાગ્રહી થવું એ મુશ્કેલ છે. ઘણે ભાગે જે શરીર પંપાળીને નળળાં કરી નાખ્યાં છે તે શરીરમાં જે મન રહે છે

તે પણ નબળું હોય છે. તે જ્યાં મનોબળ નથી ત્યાં આત્મબળ ક્યાંથી હોય ? આપણે બાળકગ્ન વગેરેનો તથા આગપંખાળ વાળી રહેણીનો કુચાલ કાઠી શરીર તો સજવાં જ જોઈશે. રેંછપેંછ માણસને એકાએક તોપને મહોડે ચઢવાનું હું કહીશ તો તે તો મારી હાંસી કરાવવાનું થશે.

વાચક :

તમે કહો છો તે જોતાં વળી એમ લાગે છે કે સત્યાગ્રહી થવું એ કંઈ જેવી તેવી વાત નથી, અને જે તેમ હોય તો સત્યાગ્રહી કેમ થવાય એ તમારે સમજાવવાની જરૂર છે.

અધિપતિ :

સત્યાગ્રહી થવું એ રહેલું છે. પણ જેટલું રહેલું છે તેટલું જ કડગ્લું છે. ચાદ વરસતો છોકરો સત્યાગ્રહી બન્યો એ મેં અનુભવ્યું છે. રોગી માણસ સત્યાગ્રહી થયા એ પણ મેં જોયું. શરીરે જેરાવર અને

બીજી રીતે સુખી તે માણસ નથી થઈ શક્યા
એ પણ જોયું.

અનુભવે જોઈ છે કે જે માણસ
દેશહિતને કારણે સત્યાગ્રહી થવા માગે છે
તેણે અહ્યયર્થ પાળવું જોઈયે, ગરીબાદ
ધારણ કરવી જોઈયે, સત્યનું તો સેવન કરવું
જ પડે અને અભયતા આવવી જોઈયે.

અહ્યયર્થ એ મહાવ્રત છે, અને તે
વિના મનની ગાંઠ સજ્જડ થનાર નથી.
અઅહ્યયર્થથી માણસ અવીર્યવાન, બાયલો
અને હીણો થાય છે. જેનું મન વિષયમાં
ભમે છે તેનાથી કશી દોડ થવાની નથી.
આ વાત અગણિત દાખલાથી બતાવી
શકાય છે. ત્યારે ધરસંસારીએ શું કરવું
એ સલાહ ઉભો થાય છે. પણ તે ઉભો
થવાની કશી જરૂર નથી. ધરસંસારીએ
સંગ કર્યો તે વિષય નથી એમ દોષ કહી
શકવું નથી. પ્રજાની ઉત્પત્તિને જ ખાતર
સ્વસ્તીસંગ કહ્યો છે. ત્યારે સત્યાગ્રહીને

પ્રજ્ઞેત્પત્તિની વાસના ન હોવી ઘટે. તેથી સંસારી જતાં બ્રહ્મચર્ય પાળી શકે છે. આ વાત વધારે સ્પષ્ટ કરીને લખવા જેવી નથી. સ્ત્રીનો શો વિચાર છે? કેમ એ બધું થાય? આવા વિચારો કલ્પન થાય છે. જતાં જેને મહાકાર્યમાં બાગ લેવો છે તેને એ સવાલનું નિરાકરણ ક્યાં વિના છુટકો જ નથી.

જેમ બ્રહ્મચર્યની જરૂર છે તેમ ગરીબાણ લેવાની જરૂર છે. પૈસાનો લોભ અને સત્યાગ્રહનું સેવન એ બની શકે તેવું નથી. પણ જેની પાસે પૈસો છે તેણે તે ફેંકી દેવો એવું સમજાવવાનો અહીં હેતુ નથી. પણ પૈસાને વિષે બેદરકાર રહેવાની જરૂર છે. સત્યાગ્રહનું સેવન કરતાં પૈસો ચાલ્યો જાય તો બેશીકર રહેવું ઘટે છે.

સત્યનું સેવન ન કરે તે સત્યનું બળ કેમ દેખાડી શકે? એટલે સત્યની તો બરોબર જરૂર પડશે જ. ગમે તેટલું નુકસાન થતું હોય તોપણ સત્યને નહિ છોડી શકાય. સત્યને કંઈ

સંતાડવાનું ન જ હોય. એટલે સત્યાગ્રહીને
છૂપી સેના ન જ હોઈ શકે. આ સંબંધમાં
શુભ બચાવવા બુદ્ધિ બોલવું કે નહિ એવા
સવાલ મનમાં ન લાવવા. જેને બુદ્ધિનો
બચાવ કરવો છે તે જ એવા સવાલ ફાકટ
ઉઠાવે છે. જેને સત્યનો જ રસ્તો લેવો છે તેને
એવાં ધર્મસંકટ આવતાં નથી. તેવી કંફાડી
સ્થિતિમાં આવી પડે તોપણ સત્યવાદી
માણસ ઉગરી જાય છે.

અભયતા વિના તો સત્યાગ્રહીની ગાદી
એકે ડગલું પણ નહિ ચાલી શકે. અભય
સર્વથા અને સર્વ વસ્તુ બાબત ધટશે. માલનો,
ખોટા માનનો, સગાંસાહનો, રાજદરબારનો,
જખમનો, મરણનો અભય હોય ત્યારે જ
સત્યાગ્રહ પાળી શકાય.

આ બધું કરવું મુશ્કેલ છે એમ માનીને
છોડી દેવાનું નથી. માથે આવી પડેલું સહી
લેવાની શક્તિ કુદરતે માણસમાત્રમાં મુકેલી

— હિન્દ સ્વરાજ —

છે. આવા ગુણ દેશસેવા ન કરવી હોય તો પણ સેવવા યોગ્ય છે.

ઉપરાંત એટલું પણ સમગ્રનય તેમ છે કે જેને હથીયારખળ મેળવવું હશે તેને પણ આટલી વસ્તુની જરૂર પડશે. રણવીર થવું એ કંઈ બધાયને ઇચ્છા થઇ કે તુરત સાંપડી જાય તેમ નથી. લડવૈયાને અહ્લચર્ય પાળવું પડશે, બીખારી થવું પડશે. રણમાં અભયતા ન હોય તે લડી રહ્યા. તેને સત્યવ્રત પાળવાની નેટલી જરૂર ન જણાય એમ વખતે કોઈને લાગશે. પણ જ્યાં અભયતા છે ત્યાં સત્યતા સહેજે વસે છે. માણસ જ્યારે સત્ય છોડે છે ત્યારે તે કોઈ પણ પ્રકારના ભયને લીધે જ છોડે છે.

એટલે આ ચાર ગુણથી ડરી જવાનું પ્રયોજન નથી. ચળી કેટલોક ખીન્ને ફાકટ પ્રયાસ તલવારખાજને કરવો રહ્યો તે સત્યાગ્રહીને રહેતો નથી. જેટલો ખીન્ને પ્રયાસ તલવારખાજને કરવો પડે છે તેનું કારણ

ભય છે. જો તેને તદ્દન અભયતા આવે તો તે જ ધડી તેની તલવાર તેના હાથમાંથી પડી જાય. તે ટેકાની તેને જરૂર રહેતી નથી. જોને વેર નહિ તેને તલવાર નહિ. સિંહની સામે આવનાર માણસથી એની મેળે જ લાકડી ઉચકાઈ ગઈ. તે માણસે જોયું કે તેણે અભયતાનો પાઠ માત્ર મ્હોડે કર્યો હતો. તે દહાડે તેણે લાકડી છોડી અને અભયવાન થયો.

૧૮

કેળવણી

વાચક :

તમે આટલું બધું બોલ્યા તેમાં તમે ક્યાંયે કેળવણીની તો જરૂર જ ન બતાવી. આપણે કેળવણીની ખામીની હમેશાં રાવ ખાધ્યે છીએ. શરૂઆત કેળવણી આપવાની હીલચાલ આખા હિન્દુસ્તાનમાં જોઈએ છીએ. મહારાજા ગાયકવાડે શરૂઆત કેળવણી હાખલ કરી છે તેની તરફ બધાની આંખ દોરવાઈ છે. આપણે

તેમને ધન્યવાદ આપીયે છીયે. આ બધો પ્રયાસ શું તથા સમજવો ?

અધિપતિ :

જો આપણે અ પણા સુધારો સર્વોત્તમ માનીયે તો મારે દિલગીરીપૂર્વક કહેવું પડશે કે એ પ્રયાસ ધણે ભાગે તથા છે. મહારાજ સાહેબ તથા બીજા આપણા ધુરંધર આગેવાનો બધાને કેળવણી આપવા મથી રહ્યા છે એમાં તેમનો હેતુ નિર્મળ છે, તેથી તેમને ધન્યવાદ જ થટે છે. પણ તેમના હેતુનું પરિણામ જે આવવા સંભવ છે તે આપણે ઢાંકી શકતા નથી.

કેળવણી એટલે શું ? જો તેનો અર્થ અક્ષરજ્ઞાન એટલો જ હોય તો તે તો એક હથીયારરૂપ થયું. તેનો સદુપયોગ પણ થાય અને દુરુપયોગ પણ થાય. એક હથીયારથી વાઢકાપ કરી દરદીને સાજો કરાય, તે જ હથીયાર જન લેવાને સાફ વપરાય. એમ અક્ષરજ્ઞાન છે. તેનો ગેરઉપયોગ થયું

માણસ કહે છે એ તો આપણે જોઈએ છીએ. તેના સદુપયોગ પ્રમાણમાં ઓછા જ માણસો કહે છે. આ વાત બરોબર હોય તો એ સિદ્ધ થાય છે કે અક્ષરજ્ઞાનથી દુનીયાને ફાયદાને બદલે હાનિ થઈ છે.

કેળવણીનો સાધારણ અર્થ અક્ષરજ્ઞાન એ જ થાય છે. લોકોને લખતાં વાંચતાં દિસાવ્ય ગણતાં શીખવવું એ મૂળ અથવા પ્રાથમિક કેળવણી કહેવાય છે. એક ખેડુ પોતે પ્રામાણિકપણે ખેતી કરી રોક કમાય છે. તેને સાધારણ રીતે દુન્યવી જા છે. તેણે માથાપ પ્રત્યે કેમ વર્તવું, તે પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે કેમ વર્તવું, છોકરા તરફ કેમ ચાલવું, જે ગામડામાં તે વસે ત્યાં તેણે કેમ રીતબાત રાખવી, એ બધાનું જ્ઞાન પુરવું છે. તે નીતિ નિયમો સમજે છે ને પાળે છે. પણ તે પોતાની સહી કરતાં નથી આવડતી. માણસને તમે અક્ષરજ્ઞાન આપી શું કર

માગે છે? તેના સુખમાં શો વધારો કરશે? તેના ક્રુ'પકાને કે તેના સ્થિતિને તમારે અસતોષ ઉપજાવવો છે? તેમ કરવું હોય તોપણ તમારે તેને અક્ષરજ્ઞાન આપવાની જરૂર નથી. પશ્ચિમના પ્રતાપમાં દુખાધ જધ આપણે લઈ ભાગીયે છીયે કે લોકોને કેળવણી આપવી. પણ તેમાં આગળપાછળનો વિચાર કરતા નથી.

હવે ઉંચી કેળવણી લઈયે. હું ભૂગોળવિદ્યા શીખ્યો, ખગોળવિદ્યા શીખ્યો, ખીજગણિત મને આવડ્યું, મેં ભૂમિતિનું જ્ઞાન લીધું, ભૂસ્તર-વિદ્યાને જૂંસી બાળી; તેથી શું? તેથી મેં માફ શું ઉઝાડ્યું? મારી આસપાસનાને શું ઉઝાડ્યા? મેં તે જ્ઞાન શા હેતુથી લીધું? તેમાં મને શો ફાયદો થયો? અંગ્રેજોના જ એક વિદ્યાને (હસ્તીએ) આ પ્રમાણે કેળવણી વિષે કહ્યું છે: 'તે માણસને ખરી કેળવણી મળી છે કે જે માણસનું શરીર એવું કેળવાયું છે કે

તે તેના અંકુશમાં રહી શકે છે, તે શરીર
 એનથી અને સરળતાથી તેને સોંપેલું કામ
 કરે છે તે માણસને ખરી કેળવણી મળી છે
 કે જેની ખુદ્ધિ શુદ્ધ છે, શાંત છે ને
 ન્યાયદર્શી છે. તે માણસે ખરી કેળવણી
 લીધી છે કે જેનું મન કુદરતના કાયદાઓથી
 ભરેલું છે ને જેની ઇન્દ્રિયો તેને વશ છે,
 જેની અંતરૂત્તિ વિશુદ્ધ છે, અને જે
 માણસ નીચ કામને ધિક્કારે છે તથા
 પોતાના સરખા બીજાઓને ગણે છે. આવે
 માણસ ખરે કેળવાયેલો ગણાય. કેમકે તે
 કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ચાલે છે. કુદરત
 તેનો સારો ઉપયોગ કરશે અને કુદરતનો
 તે સારો ઉપયોગ કરશે.' જે આ ખરી
 કેળવણી હે.ય તો મારે સોગનપૂર્વક કહેવું
 જોઈએ કે ઉપર હું જે શાસ્ત્રો ગણાવી ગયો
 તેનો ઉપયોગ મારા શરીરને કે મારી
 ઇન્દ્રિયોને વશ કરવામાં મારે નથી કરવો
 પડ્યો. એટલે પ્રાથમિક કેળવણી હોય કે

હિંચી કેળવણી લ્યો, પણ તેનો ઉપયોગ મુખ્ય વાતમાં નથી આવતો. તેથી આપણે માણસ નથી બનતા—તેથી આપણે આપણું કર્તવ્ય નથી જાણતા.

વાચક :

જ્યારે એમ જ છે ત્યારે તમને મારે સવાલ પૂછવો પડશે. તમે આ બધું બોલો છો તે શાના પ્રતાપ ? તમે અક્ષરજ્ઞાન અને હિંચી કેળવણી ન લીધાં હતા તો તમે કેમ સમજાવી શકતા ?

અધિપતિ :

તમે ઠીક સપાટો માર્યો છે, પણ મારો જવાબ તમને સીધો જ છે. જો મેં હિંચી કે નાચી કેળવણી ન લીધી હતા તો કંઈ હું નિરુપયોગી થાત એમ માનતો નથી. હવે બોલીને ઉપયોગી થવાની ઇચ્છા રાખું છું. તેમ કરતાં જે બધું છું તેને કામે લગાડું છું, અને તેનો ઉપયોગ, જો તે ઉપયોગ હોય તો, હું મારા કરોડો બાઈઓને

નથી આપી શકતો, પણ માત્ર તમારા જેવા
લણેકાને આપું છું. તેમાં પણ મારા વિચારને
ટેકા મળે છે. તમે અને હું બન્ને ખોટી
કેળવણીના પંજરામાં રસાયા. હું તેમાંથી
મુક્ત થયેલો માનું છું. હવે તે અનુભવ
તમને આપું છું ને તે આપતાં લીધેલી
કેળવણીના ઉપયોગ કરી તમને તેનો સડો
ખતાવું છું.

વળી તમે મને સપાટો મારવામાં
ભૂલ્યા છો, કેમકે મેં કંઈ અક્ષરજ્ઞાનને દરેક
સ્થિતિ માટે વખોડ્યું નથી. માત્ર એટલું જ
ખતાવ્યું છે કે તે જ્ઞાનની આપણે મૂર્તિપૂજા
નથી કરવાની. તે કંઈ આપણી કામધુક
નથી. તેની જગ્યાએ તે જોખી શકે છે.
અને તે જગ્યા તો એ છે કે જગ્યાએ મેં ને
તમે આપણી ઇન્દ્રિયોને વશ કરી હોય,
જગ્યાએ આપણે નીતિનો મજબુત પાયો નાખીએ,
ત્યારે આપણને અક્ષરજ્ઞાન લેવાની ઇચ્છા
થાય તો તે લઈને તેનો સદુપયોગ કરી

શકીયે ખરા. તે આભુષણ રૂપે દીક લાગવા સંભવ છે. પણ જો અક્ષરશાનનો એ ઉપયોગ હોય તો આપણે તેવી કેળવણી પ્રજામાં આપવાની જરૂર નથી રહેતી. આપણી પુરાણી નિશાળો બસ છે. તેમાં નીતિની કેળવણીને પ્રથમ મુકી છે. તે પ્રાથમિક કેળવણી છે. તેની ઉપર જે ચલુતર કરીશું તે નબી શકશે.

વાચક :

ત્યારે અંગ્રેજ કેળવણીનો ઉપયોગ સ્વરાજને સાર તમે ગણતા નથી, એ હું બરોબર સમજ્યો છું ?

અધિપતિ :

હા અને ના એવો મારો જવાબ છે. દરોડો માણસોને અંગ્રેજ કેળવણી દેવી તે તેઓને ગુલામીમાં નાખવા બરોબર છે. મેકડાલેએ જે કેળવણીનો પાયો રચ્યો તે ખર્ચે જેતાં ગુલામીનો પાયો હતો. તેણે તેવું સમજીને પોતાનો લેખ ધડ્યો એમ

હું નથી સમજાવતો. પણ તેના કાર્યનું એ જ પરિણામ આવ્યું છે. આપણે સ્વરાજની વાત પરબાપામાં કરીએ છીએ એ કેવી કંગાલીયત ?

જે કેળવણી અંગ્રેજોનો ઉતાર છે તે આપણે શણગાર બને છે એ જાણવા જેવું છે. તેઓના જ વિદ્વાનો બોલ્યા કરે છે કે આ સાફ નથી, તે સાફ નથી. કેળવણીના ધોરણો ફર્યાજ કરે છે. આપણે તો તેઓ જે ભૂલી ગયા જેવા હોય તેને પણ અજ્ઞાન-પણે વળગી રહીએ છીએ. તેઓમાં સહુ સહુની ભાષા વધારવાને મહેનત થાય છે. વેલ્સ એ એક ઇંગ્લેન્ડનું પરગણું. તેની ભાષા ધુળ જેવી ગણાય. તેનો જીર્ણોદ્ધાર હવે થઈ રહ્યો છે.

વેલ્સનાં છોકરાંની પાસે વેલ્સ બોલાવવું એવો પ્રયાસ ચાલે છે. તેમાં ઇંગ્લેન્ડનો ખખ્ખરચી લૉઇડ ન્યોર્થ મુખ્ય ભાગ લે છે. ત્યારે આપણી દશા કેવી છે ?

આપણે એકબીજાને કાગળ લખીએ તે બુલબરેલા અંગ્રેજીમાં. આવા ખોડવાળા અંગ્રેજીમાંથી સાધારણ એમ. એ. પણ મુક્ત નથી. આપણા સરસમાં સરસ વિચાર બતાવવાનું વાહન તે અંગ્રેજી, આપણી કૌંઝેસ તે અંગ્રેજીમાં ચાલે. આપણાં સરસ છાપાં તે અંગ્રેજીમાં. જો આવું લાંખી મુદત સુધી ચાલશે તો આપણી પછીની પ્રજા આપણા તિરસ્કાર કરશે ને તેમનો શાપ આપણા આત્માને લાગશે એમ માઈ માનવું છે.

તમારે સમજવા જેવું છે કે અંગ્રેજી કેળવણી લઈને આપણે પ્રજાને ગુલામ બનાવી છે. અંગ્રેજી કેળવણીથી દંબ, રાગ, બુલમ વગેરે વધ્યાં. અંગ્રેજી બાલુનારે ભોકોને ધૂતવામાં, તેઓને ત્રાસ પમાડવામાં મણા નથી રાખી. હવે જો આપણે તેઓને સારું કંઈ જ કરીએ છીએ તો તે આપણે કરેલા કરજનો એક કટકો વાળીએ છીએ.

એ કંઈ થોડી ગુલામની વાત છે કે પોતાના દેશમાં મારે ઇન્સાફ મેળવવો હોય તો મારે અંગ્રેજ ભાષા વાપરવી પડે ! હું જ્યારે બારીશ્ટર થાઉં ત્યારે મારાથી સ્વભાષામાં બોલાય નહિ ! મારી પાસે બીજા માણસે તરજુમે કરવો જોઈએ ! આ કંઈ થોડો દંબ ? આ ગુલામીની સીમા નથી તો શું છે ? તેમાં હું અંગ્રેજને દોષ કાઢું કે મારો પોતાનો ? હિન્દુસ્તાનને ગુલામ બનાવનાર તો આપણે અંગ્રેજ જાણનાર છીએ. પ્રજાની હાથ અંગ્રેજની ઉપર નથી પડવાની, પણ આપણી ઉપર પડવાની છે.

પણ મેં તમને કહ્યું કે મારો જવાબ હા અને ના છે. હા કેમ તે સમજાવી ગયો.

ના કેમ તે હવે કહું છું. આપણે દરદમાં એવા ઘેરાઈ ગયા છીએ કે તદ્દન અંગ્રેજ કેળવણી લીધા વિના આસે તેવો સમય રહ્યો નથી. જોણે તે કેળવણી

લીધી છે તે તેનો સદુપયોગ કરે. પોતે તેનો
 ઉપયોગ માની જરૂર જણાય ત્યાં કરે.
 અંગ્રેજોની સાથે વહેવારમાં, ખીજા હિન્દી
 જેની ભાષા આપણે ન સમજીએ તેને સાર,
 અને અંગ્રેજો પોતે પોતાના સુધારાથી
 કેવા ઠાયર થયા છે તે જાણવા સાર.
 જેઓ અંગ્રેજી બોલ્યા છે તેમની પ્રજાને
 પ્રથમ નીતિ શીખવવી, તેઓને સ્વભાષા
 શીખવવી, તેઓને એક ખીજા હિન્દી ભાષા
 શીખવવી. પ્રજા જ્યારે પાકી ઉમરે
 પહોંચે ત્યારે બધે અંગ્રેજી કેળવણી લે.
 તે માત્ર તેનું છેદન કરવાના ઇરાદાથી,
 તેમાંથી પૈસો પ્રાપ્ત કરવાના ઇરાદાથી નહિ.
 આમ કરતાં પણ આપણે વિચારવું પડશે
 કે અંગ્રેજી શું શીખવું ને શું ન શીખવું.
 ક્યાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો તે વિચારવું
 પડશે. સ્કેજ ખ્યાલ કરતાં જણાઈ રહેશે કે
 જો અંગ્રેજી ડિગ્રી વગેરે લેતા આપણે બધ
 થઈએ તો અંગ્રેજી રાજ્યાધિકારી ચમકશે.

વાચક :

ત્યારે કેળવણી કેવી આપવી ?

અધિપતિ :

તેનો જવાબ હિપર કંઈક આવી ગયો. છતાં વધુ વિચારીયે. મને તો લાગે છે કે આપણે આપણી બધી ભાષાને કિન્નજવળ કરવી ઘટે છે. આપણી ભાષામાં આપણે કેળવણી લેવી તે શું, તેનો વિસ્તાર કરવાની આ જગ્યા નથી. આપણે અંગ્રેજી પુસ્તકો જે કામનાં છે તેનો તરબુતો કરવો પડશે. ઘણાં શાસ્ત્રો શીખવાનો મિથ્યા ડોળ ને વહેમ છોડવાં. ધર્મકેળવણી અથવા નીતિકેળવણી તે પહેલાં હોવી જ જોઈયે. દરેક કેળવણીલા હિન્દીને સ્વભાષા, હિન્દુને સંસ્કૃત, મુસલમાનને અરબી, પારસીને પર્શીયનનું અને બધાને હિન્દીનું જ્ઞાન હોવું જોઈયે. કેટલાક હિન્દુએ અરબી અને કેટલાક મુસલમાને તથા પારસીએ સંસ્કૃત શીખવું જોઈયે. ઉત્તર અને

— હિન્દ સ્વરાજ —

પશ્ચિમ હિન્દુસ્તાનના હિન્દીએ તામીલ શીખવું જોઈએ. આખી હિન્દુસ્તાનને જોઈએ તે તો હિન્દી હોવી જોઈએ. તે ઉર્દુ અથવા નાગરી લિપિમાં લખવાની છુટ ઘટ છે. હિન્દુ-મુસલમાનના વિચાર ઠીક રહે, તેથી આ બન્ને લિપિ ધણા હિન્દીએ જાણી લેવાની જરૂર છે. આમ થતાં આપણે એકબીજાની સાથે વ્યવહાર રાખવામાં અંત્રેજીને હંકારી શકશું.

અને આ બધું પણ કેને સાર છે ? આપણે કે જેઓ ગુલામ થયા છીએ તેને સાર છે. આપણી ગુલામીએ પ્રજા ગુલામ થઈ છે. આપણે છુટીએ તો પ્રજા છુટી જ છે.

વાચક :

તમે ધર્મકેળવણીની વાત કરી એ બારેપકતી છે.

અધિપતિ :

છતાં તે વિના છુટકો નથી. હિન્દુસ્તાન કદિ નાસ્તિક બનવાનું નથી. નાસ્તિકનો

પાક હિન્દની ભૂમિને આવતો નથી. કામ વિકટ છે. ધર્મની કેળવણીનો વિચાર કરતાં માથું ધરવા લાગે છે. ધર્માચાર્યો દંભી અને સ્વાર્થી જોવામાં આવે છે. તેઓને આપણે વિનવવા પડશે. મુઘ્લાં, દસ્તુર અને બ્રાહ્મણના હાથમાં તે ચાવી છે. પણ જો તેઓને સહ-બુદ્ધિ ન આવે તો અંગ્રેજ કેળવણીથી જે ઉત્સાહ આપણને આવ્યો છે તે ઉત્સાહ વાપરી આપણે લોકોને નીતિની કેળવણી આપી શકીએ છીએ. આ બાદ મુસ્લેલીની વાત નથી. હિન્દી દરીયાની કિનારીને મેલ લાગ્યો છે. તે મેલમાં જે ખરડાયા છે તેમને સાફ થવું રહ્યું છે. તેવા આપણે, તે પોતાની મેળે પણ ઘણે માગે સાફ થઈ શકીએ છીએ. મારી ટીકા કંઈ કરોડોને સાફ નથી. હિન્દુસ્તાનને મૂળ દિશા ઉપર લાવવામાં આપણે મૂળ દિશામાં આવવું રહ્યું છે. બાકી કરોડો તો મૂળ દિશામાં જ છે. તેમાં મુધારા, ખીમાડા, વધારા કાળાનુક્રમે

હિન્દ સ્વરાજ

થયા જ કરશે. પશ્ચિમના સુધારાને હાંકી
કાઢવો એ જ પ્રયત્ન કરવો રહ્યો છે. બીજું
તેની મેળે આવી રહેશે.

૧૯

સંચાકામ

વાચક :

તમે પશ્ચિમના સુધારાને હાંકી કાઢવાની
વાત કરો છો ત્યારે તો તમે એમ પણ કહેશો
કે સંચાકામમાત્ર આપણને ન જ જોઈયે.

અધિપતિ :

તમે આ સવાલ કરી અને જે બા
લાગ્યો હતો તે તાજે ક્યો છે. મિ.
રામેશચંદ્ર દત્તનું પુસ્તક ' હિન્દુસ્તાનનો

આર્થિક (ઇકોનોમિક) ઇતિહાસ' વાંચ્યું ત્યારે મને એવું થયું આવ્યું હતું. તેનો પાછો વિચાર કરું છું ત્યાં મારું દિલ ભરાઈ આવે છે. સંચાક્રમનો સપાટો લાગ્યો ત્યારે તો હિન્દુસ્તાન પાયમાલ થયું. માન્યેસ્ટરે તો આપણને જે નુકસાન પહોંચાડ્યું છે તેની હદ બાંધી શકાતી નથી. હિન્દુસ્તાન-માંથી કારીગરી લગભગ ગઈ તે તો માન્યેસ્ટરનું જ કામ.

પણ હું બૂલું છું. માન્યેસ્ટરને દોષ કેમ દેવાય ? આપણે તેનાં કપડાં પહેર્યાં ત્યારે માન્યેસ્ટરે વણ્યાં. બંગાળાની બહાદુરીનું જ્યારે મેં વર્ણન વાંચ્યું ત્યારે મને હર્ષ થયો. બંગાળામાં કાપડની મીલો નથી, તો લોકોએ અસલ ધંધો પાછો પકડી લીધો. બંગાળ મુંબઈની મીલને ઉત્તેજન આપે છે તે ઠીક જ છે, પણ જે બંગાળે સંચાક્રમ માત્રની આબડ઼ેટ (ઝાયકોટ) રાખી હતી તો હજી વિશેષ ઠીક થાત.

સંચાએ યુરોપને ઉજળડ કરવા માંડ્યું છે ને તેનો વાયરો હિન્દુસ્તાનમાં છે. સંચો એ આધુનિક સુધારાની મુખ્ય નિશાની છે ને તે મહાપાપ છે એમ હું તો ચોખ્ખું જોઈ શકું છું.

મુંબઈની મીલોમાં જે મળુરો કામ કરે છે તે ગુલામ બન્યા છે. જે બેરાંઓ તેમાં કામ કરે છે તેમની દશા જોઈ હરકોઈને કમકમાટી આવશે. મીલનો વપાઈ નહોતો વરસ્યો ત્યારે કંઈ તે ઓરતો બુખી નહોતી મરતી. આ સંચાનો વાયરો વધે તો હિન્દુસ્તાનની બહુ દુઃખી દશા થશે. મારી વાત બારેપડતી જણાશે, પણ મારે કહેવું જોઈએ કે આપણે હિન્દુસ્તાનમાં મીલો કરીએ તેના કરતાં હજુ માન્યેસ્ટરમાં પૈસા મોકલી તેનું સડેલું કાપડ વાપરવું એ બહુ છે, કેમકે તેનું કાપડ વાપરવાથી આપણો પૈસો જ જશે. આપણે હિન્દુસ્તાનમાં માન્યેસ્ટર સ્થાપવાથી આપણો પૈસો હિન્દુસ્તાનમાં રહેશે, પણ તે પૈસો આપણું લોહી

લેશે, કેમકે આપણી નીતિ લાઘુ જશે. જેઓ
મીલોમાં કામ કરે છે તેમની નીતિ કઠી છે તે
તેઓને પૂછવું. તેઓમાંથી જેઓએ પૈસા
એકઠો કર્યો છે તેઓની નીતિ ખીબા
પૈસાદાર કરતાં સરસ હોવાનો સંભવ નથી.
અમેરિકાના રૉકફેલર કરતાં હિન્દના રૉક-
ફેલર કંઈ ઉતરે એમ માનવું એ તો
અગાન જ ગણાય. ગરીબ હિન્દુસ્તાને છુટી
શકશે, પણ અનીતિથી થયેલું પૈસાદાર
હિન્દુસ્તાન છુટનાર જ નથી.

મને તો લાગે છે કે આપણે કબ્જુલ
કરવું પડશે કે અંગ્રેજી રાજ્યને નિભાવી
રાખનાર તે પૈસાદાર માણસો છે. તેઓનો
સ્વાર્થ તેવી સ્થિતિમાં રહેલો છે. પૈસા
માણસને રાંક બનાવે છે. એવી ખીજ વસ્તુ
તો દુનીયામાં વિષય છે. એ બન્ને વિષય
વિષમય છે. તેનો દંશ સર્પના દંશ કરતાં
ભુડો છે. સર્પ કરડે ત્યારે દેહ લાંબને
છુટકો કરે છે. પૈસા અથવા વિષય કરડે છે

ત્યારે દેહ, જીવ, મન, બધું લેતાં પણ છુટકારો થતો નથી. એટલે આપણા દેશમાં મીલો થાય તેથી ખાસ રાજ થવા જેવું રહેતું નથી

વાચક:

ત્યારે શું મીલોને બંધ કરી દેવી ?

અધિપતિ:

એ વાત મુશ્કેલ છે. સ્થાયી થયેલી વસ્તુને કાઢવી તે બારેપડતું છે. તેથી કાર્યનો અનારંભ તે પ્રથમ ડહાપણમાં ગણાયું છે. મીલના ધણીની ઉપર આપણે તિરસ્કારની નજરે નથી જોઈ શકતા. તેઓની ઉપર દયા ખાઈએ. તેઓ એકાએક મીલ છોડી દે એ તો ન બને, પણ આપણે તેઓનાં સાહસ ન વધારવાની અરજ કરી શકીએ છીએ. તેઓ ભલામ કરે તો તેઓ પોતે પોતાનું કામ ધીમે ધીમે ડુંકું કરે. તેઓ પોતે જ જુના પ્રૌઢ પવિત્ર રેંટીયા ઘેર સ્થાયી શકે છે, લોકોનું વણલું કાપડ લઈ વેચી શકે છે.

તેઓ તેમ ન કરે તોપણ લોકો પોતે સંચાકામની વસ્તુ વાપરતા બંધ થઈ શકે છે.

વાચક:

એ તો કાપડનું કલું. પણ સંચાની તો અસંખ્ય વસ્તુ છે.

અધિપતિ:

તે કાં તો પરદેશથી લેવી, કાં તો આપણે તેવા સંચા દાખલ કરવા. ખરેખર, આપણા દેવતા પણ જર્મનીના સંચામાં ઘડાઈને આવે છે. એટલે પછી દીવાસળી કે ટાંકણીથી કરી કાચના ઝુમ્મરની શી વાત કરવી? મારે જવાબ તો એક જ છે. જ્યારે એ બધી વસ્તુ સંચાની નહોતી બની ત્યારે હિન્દ શું કરતી હતી? તેવું તે આજે પણ કરશે. જ્યાં સુધી હાથે ટાંકણી નહિ બનાવીયે ત્યાં લગી ટાંકણી વિના ચલાવીશું. હાંડીઝુમ્મરને ટાંડી દઈશું. કોડીયામાં તેલ નાંખી આપણા ખેતરમાં પાકેલા રૂની વાટ વણી બત્તી કરીશું. તેમ કરતાં આંખ બચશે, પૈસો બચશે ને સ્વદેશી રહીશું થઈશું, સ્વરાજની હુણી ધખાવશું.

આ બધું બધા માણસો એકી વખતે કરશે અથવા તો એકી વખતે કેટલાક માણસો બધી સચાની વસ્તુઓ છોડી દેશે એમ બનવાનું નથી. પણ તે વિચાર ખરો હશે તો આપણે હમેશાં શોધ કરશું, હમેશાં થોડી થોડી વસ્તુ મુકતા જઈશું; તેમ કરતાં ખીજ પણ કરશે. પ્રથમ તે વિચાર બધાવાની જરૂર છે; પછી તે પ્રમાણે કાર્ય થશે. પ્રથમ એક જ માણસ કરશે; પછી દસ, પછી સો, એમ નાળીયેરની વાત માફક વધ્યા જ કરશે. જે મોટા કરે છે તે નાના કરે છે ને કરશે. સમજીયે તો રમત ધણી ડુંકી ને રહેલી છે. ખીજે કરે ત્યાં લગી મારે તમારી રાહ જોવાની નથી. આપણે તો સમજીયે કે પુરત રાફ કરી જ દેવાનું. નહિ કરે તેની ગાંઠ જશે. સમજશે છતાં નહિ કરે તે તો માત્ર દંબી ગણાશે.

વાચક :

દામગાડી ને વીજળીની બચ્ચીનું કેમ ?

અધિપતિ :

આ સવાલ તમે બહુ મોઠા પૂછ્યો. એ સવાલમાં હવે કંઈ જીવ રહ્યો નથી. રેલે જે આપણો નાશ કર્યો છે તો વળી ટ્રામ થું નથી કરતી ? સંચો એ તો રાફડો છે. તેમાં એક સર્પ ન હોય પણ સેંકડો. એકની પાછળ બીજા, એમ લાગેલું જ છે. જ્યાં સંચા ત્યાં મોટાં શહેર. જ્યાં મોટાં શહેર ત્યાં ટ્રામગાડી ને રેલગાડી. ત્યાં જ વીજળીની બત્તીની જરૂર હોય. ઇંગ્લંડમાં પણ ગામડાંઓમાં વીજળીની બત્તી કે ટ્રામ નથી એ તમે જાણતા હશો. પ્રામાણિક બૈલ અને દાંતરો તમને કહી આપશે કે જ્યાં રેલગાડી, ટ્રામગાડી વગેરે સાધનો વધ્યાં છે ત્યાં લોકોની તન્દુરસ્તી બગડેલી હોય છે. મને યાદ છે કે એક શહેરમાં જ્યારે પૈસાની તંગી આવી ત્યારે ટ્રામની, વીજળીની તથા દાંતરની આવક ઘટી ને લોકો તન્દુરસ્ત થયા.

સંચાનો ગુણુ તો અને એકે માદ નથી
આવતો; અવગુણુથી તો ચોપડી ચિતરી
શકું છું.
વાચક :

આ બધું લખેલું સંચાની મદદથી
છપાશે, તેની મદદથી વહેંચાશે, એ સંચાનો
ગુણુ કે. અવગુણુ ?

અધિપતિ :

ઝેરથી ઝેરનો નાશ થવાનો આ દાખલો
છે. એ કંઈ સંચાનો ગુણુ નથી. સંચો
મરતાં મરતાં બોલી જાય છે કે સંભાળજો
ને ચેતજો; મારામાંથી તમે લાભ નથી
લેવાના. આટલો જ દીક પ્રયાસ સંચે કર્યો
કહેવાય તે પણ માત્ર સંચાની જાળમાં ફસા-
યેલા છે તેને જ લાગુ પડે છે.

પણ મૂળ વાત ન બૂલજો. સંચો એ
ખરાબ વસ્તુ છે એ મનમાં દઢાવવું, પછી
આપણે તેનું ધીમે ધીમે છેદન કરશું. એવો
સરળ રસ્તો કુદરતે ઘડ્યો જ નથી કે જે

વસ્તુની આપણને અભિલાષા યહ તે પુરત
પ્રાપ્ત થાય. સંચાની ઉપર આપણી મીઠી
નજરને બદલે ઝેરી નજર પડશે તો છેવટે
તે જશે જ.

—

૨૦ ક્રુટકારો

કાવ્યક :

તમારા વિચાર ઉપરથી હું એમ જોઈ
હું કે તમે ત્રીજો પક્ષ સ્થાપવા માગો છો.
તમે એકસીમીટ નહિ, તેમ મોડરેટ નહિ.

અધિપતિ :

એ જૂલ શામ છે. મારા મનમાં ત્રીજા
પક્ષનો વિચાર રહેતો જ નથી. અમાના
વિચાર સરખા નથી હોતા. મોડરેટમાં જ્યાં

એક જ વિચારના છે એમ નથી ધારવાનું. જોને નોકરી કરી છુટવું છે તેને પણ કેવા? હું તો મોડરેટની સેવા કરું, તેમજ એક્સ્ટ્રીમીસ્ટની. જ્યાં તેઓના વિચારથી મારો મત નોખો પડે ત્યાં હું તેઓને વિનય-પૂર્વક જણાવું ને માફ કામ કર્યો જાઉં.

વાચક :

ત્યારે તમારે બીજાને કહેવું હોય તો શું કહો ?

અધિપતિ :

એક્સ્ટ્રીમીસ્ટને હું કહું કે તમારો હેતુ હિન્દને સારું સ્વરાજ મેળવવાનો છે. સ્વરાજ તમારું મેળવ્યું મળે તેમ નથી. સ્વરાજ તો સહુએ સહુનું લેવું જોઈએ—કરવું જોઈએ. બીજા મેળવે તે સ્વરાજ્ય નથી, પણ પર-રાજ્ય છે. એટલે તમે અંગ્રેજને કાઢીને સ્વરાજ લીધું એમ ધારો તો તે ઠીક નથી.

— હિન્દ સ્વરાજ —

ખરું સ્વરાજ જે તમે માગો છો તે તો હું અગાઉ જણાવી ગયો છું તે જ હોવું જોઈએ. તે તમે દાંડગોળાથી કદિ લેવાના નથી. દાંડગોળો એ હિન્દને સદે તેથી વસ્તુ નથી. વાસ્તે સત્યાગ્રહ ઉપર જ બરોસો રાખો. મનમાં એવો વહેમ પણ ન લાવો કે આપણને સ્વરાજ મળવામાં દાંડગોળાની જરૂર છે.

મોડરેટને કહું કે આપણે માત્ર આજીજી કરવા માગીએ તે તો આપણી હીણપત છે. તેમાં આપણે આપણી હલકાર્થ કબૂલ કરીએ છીએ. અંગ્રેજી સંબંધની જરૂર જ છે એમ કહેવું એ આપણે ધન્યરના ચેર થયા બરોબર છે. આપણને ધન્યર સિવાય કોઈની જરૂર છે એમ તો કહેવું ઘટે નહિ. વળી સાધા જી વિચાર કરતાં પણ એમ કહેવું કે અંગ્રેજ વિના હાલ તો ન જ ચાલે, એ અંગ્રેજને અભિમાની કરવા જેવું છે.

અંગ્રેજ માંસડી બાંધીને ચાલ્યા જશે તો કંઈ હિન્દુસ્તાન રાંડશે એમ બાબુવાનું નથી. તેમ થતાં જેઓ દાખથી બેસી રહ્યા હશે તે સડશે એવો સંભવ છે. બરનીમળને દાખવાથી કરી શકાયો નથી. તે તો પુટ્યે જ છુટકો. એટલે જો આપણે માંદામાંદે સડવાનું સરખ્યું હશે તો સડી મરશું. તેમાં બીજાએ નબળાને ખચાવવાના બ્હાનાથી પડવાની જરૂર નથી. તેમાં તો આપણું નખોદ વળ્યું છે. નબળાનો એમ ખચાવ કરવો તે નબળાને વધારે નબળા બનાવવા જેવું છે. આ વિચાર માંડરે બરાબર કરવો પડે છે. તે વિના સ્વરાજ હોય નહિ. એટલે અંગ્રેજ પાદરીએ કહેલા કબ્જો તેઓને હું યાદ આપીશ કે ‘આપણે સ્વરાજ્ય બોમવતાં અંધેર હોય તે સહન કરવા જેવું છે, પણ પરરાજ્યની સહાઈ તે દરિદ્રતા છે.’ માત્ર તે પાદરીના સ્વરાજનો તે હિન્દ સ્વરાજનો અર્થ જુદો.

છે. આપણે જોયો કે હિન્દીનો-કોઈનો જુલમ કે દાબ મામતા નથી. બધાને તરતાં શીખવા શીખવવાનું છે.

આમ બને તો એકસ્ટ્રીમીસ્ટ તથા મૉડરેટ બન્ને મળે—મળી શકે—મળવા જોઈએ; એકબીજાથી બહીવાની કે અવિશ્વાસ રાખવાની જરૂર નથી.

પ્રશ્નક :

એટલું તમે જે પક્ષને કહો. અંગ્રેજને શું કહેશો ?

અધિપતિ :

તેમને હું વિનયપૂર્વક કહીશ કે તમે મારા રાજ ખરા. તમે તમારી તકવારથી છો કે મારી છત્તાથી છો એ સવાલની ચર્ચા મારે કરવાની જરૂર નથી. તમે મારા દેશમાં રહો તેનો પણ મને દ્રેષ નથી. પણ તમારે રાજ છતાં બોકર થઈને રહેવું પડશે. તમારું કશું અમારે નહિ, પણ અમારું કશું તમારે કરવું પડશે. આજ સગી તમે આ

દેશમાંથી જે ધન લઇ ગયા તે તમને પચ્ચું. પણ હવે તમે તેમ કરશો તે નહિ કાવે. તમે હિન્દુસ્તાનનું સીપાઇગર્ કરવાની ઇચ્છા રાખો તો રહી શકાય તેવું છે. તમારે અમારી સાથે વેપારની લાલચ છોડવી. તમે જે સુધારાની હિમાયત કરે છો તેને અમે કુધારો જાણીએ છીએ. અમારા સુધારાને અમે તમારા કરતાં અત્યંત ચઢીયાતો માનીએ છીએ. તેમ તમને સુઝી આવે તો તમારો લાભ છે. તેમ તમને ન સુઝે તો પણ તમારી જ કહેવત પ્રમાણે તમારે અમારા દેશમાં દેશી થઇને રહેવું જોઇશે. તમારાથી અમારા ધર્મને બાધ આવે તેમ ન થવું જોઇએ. તમારો ધર્મ છે કે તમારે રાજ્યકર્તા હોઇ હિન્દુના માનને ખાતર ગાયના માંસને આહાર છોડવો અને મુસલમાનના માનને ખાતર તમારે ખુરા જનાવરનો આહાર છોડવો. અમે દબાવેલા તેથી બોલી શક્યા નથી, પણ

અમારી લાગણી નથી દુખાદ એમ તમારે સમજવાનું નથી. અમે સ્વાર્થ કે બીજા બચથી તમને કહી નથી શક્યા, પણ હવે કહેવું એ અમારી ધરજ છે. તમે સ્થાપેલી નિશાળો ને અદાલતો કંઈ કામની નથી એમ માનીએ છીએ. તેને બદલે અમારી અસલી અદાલતો ને શાળાઓ હતી તે અમારે જોઈશે.

હિન્દુસ્તાનની બાષા અંગ્રેજી નથી પણ હિન્દી છે. તે તમારે શીખવી ઘટશે ને અમે તો તમારી સાથે વ્યવહાર અમારી જ બાષામાં રાખી શકશું.

તમે રેલ્વે અને સોલ્જરોમાં અખૂટ પૈસા વાપરો છો તે અમે દેખી શકતા નથી, તેની અમને જરૂર નથી જણાતી. રશીયાની બીક તમને હશે, અમને નથી. તે આવશે ત્યારે અમે જોઈ લઈશું; તમે હશે તો આપણે સાથે જોઈ લઈશું. અમારે વિલાયતી કે યુરોપી કાપડ ન જોઈયે. આ

દેશમાં પેદા થયેલી વસ્તુઓથી અમે ચલાવી લઈશું. અમારાથી એક આખા માન્ચેસ્ટર કુપર ને બીજી અમારી કુપર, એમ નહિ પ્રવડે. તમારો અને અમારો એક જ સ્વાર્થ છે એમ તમે વર્તો ત્યારે સાથ ચાલી શકે.

તમારી સાથે આ વાત તોણડાઈથી નથી કરી. તમારી પાસે હથીયારબળ છે, નોકાસીન્ય ભારે છે. તેની સામે અમે તેવાજ બળથી નહિ લડી શકીએ. પણ જો તમને કુપલી વાત કબુલ નહિ હોય તો અમે તમારી સાથે નહિ રમીએ. તમારી મરજીમાં આવે તો અને બને તો તમે અમને કાપજો; મરજીમાં આવે તો તોપે છીડાવજો. અમને જે પસંદ નથી તે તમે કરો તેમાં અમે તમને મદદ નથી કરવાના, ને અમારી મદદ વિના તમારાથી ડગ જરી શકાય તેમ નથી.

આ વાત તમે તમારી સત્તાના મદમાં હસી કાઢીશો એવો સંભવ છે. આજ-

કાલમાં તમારું હસવું મિથ્યા છે એમ
તો તમને વખતે નહિ દેખાડી શકાય, પણ
જો અમારામાં દમ હશે તો તમે જોશો કે
તમારો મદ નકામો છે ને તમારું હસવું તે
વિષરીત ખુશિની નિશાની હતું.

અમે તો માનીએ છીએ કે તમે હાડે
ધર્મ પ્રજાની માણસ છો. અમે તો ધર્મ-
સ્થાનમાં જ વસીએ છીએ. તમે ને અમે
કેમ સાથે થયા તે વિચારવું ફાકટ છે. પણ
આપણા સંબંધનો આપણે ખતે સદુપયોગ
કરી શકીએ છીએ.

તમે હિન્દમાં આવનાર અંગ્રેજો તે અંગ્રેજો
પ્રજાનો ખરો નમુનો નથી, તેમ અમે અર્ધ-
અંગ્રેજ જેવા બનેલા હિન્દીઓ પણ ખરી
હિન્દી પ્રજાનો નમુનો કહેવાઈ શકતા નથી.
અંગ્રેજો પ્રજા જો બધું સમજે તો તમારા
કાર્યની સામે થાય. હિન્દી પ્રજાએ તો
તમારી સાથે સંબંધ યોડે જ રાખ્યો છે.
તમે જો તમારો સુધારો, જે કુધારો છે,

તેને છોડી તમારા ધર્મનું શોધન કરેશો તો તમે જોશો કે અમારી માગણી ખરોખર છે. એ જ રીતે તમારાથી હિન્દુસ્તાનમાં રહેવાય. એમ, તમે રહો તો તમારી પાસેથી અમારે કેટલુંક શીખવાનું છે તે શીખશું, અને અમારી પાસેથી તમારે ઘણું શીખવાનું છે તે તમે શીખશો. આમ કરતાં આપણે લાભ લઇશું ને દુનીયાને લાભ કરીશું. પણ તે તો જ્યારે આપણા સંબંધની જડ ધર્મક્ષેત્રમાં નખાય ત્યારે જ બને.

વાચક :

પ્રજાને શું કહેશો ?

અધિપતિ :

પ્રજા તે કોણ ?

વાચક :

અત્યારે તો તમે જે અર્થમાં વાપરો છો તે જ પ્રજા; એટલે જેઓ યુરોપી સુધારાથી ખરડાયેલા છે, જેઓ સ્વરાજનો ધ્વનિ ઠાઠી રહ્યા છે તે.

અધિપતિ :

આ પ્રજાને હું કહીશ કે જે હિન્દીને ખરી ખુમારી ચઢી હશે તે જ ઉપર પ્રમાણે અંગ્રેજને કહી શકશે ને તેઓના રાજાઓમાં નહિ દબાય.

ખરી ખુમારી તો તેને જ ચઢે કે જે જ્ઞાનપૂર્વક માને કે હિન્દી સુધારો તે સર્વોપરિ છે ને યુરોપી સુધારો તે ત્રણ દલાડાનો તમાસો છે. એવા સુધારો તો કંઈ થઈ ગયા ને રાજાયા; કંઈ થશે ને રાજાશે.

ખરી ખુમારી તેને જ હોઈ શકશે કે જે આત્મચળ અનુભવી શરીરચળથી નહિ દબાતાં નીંદર રહેશે અને તોપચળનો સ્વાને પણ ઉપયોગ કરવા નહિ ધારે.

ખરી ખુમારી તેને જ રહેશે કે જે હિન્દી અત્યારની દયામણી દશાથી બહુ જ અકળાયો હશે ને જેણે ઝેરનો પ્યાલો પહેલેથી જ પી લીધો હશે.

તેવો હિન્દી એક જ હશે તો તે પણ ઉપર મુજબ અંગ્રેજને કહેશે અને તે અંગ્રેજને સાંભળવું જોઈશે.

ઉપરની માગણી તે માગણી નથી, પણ હિન્દીના મનની દશા સમજે છે. માગ્યું નહિ મળે; લીધું લેવાશે. લેવાનું બળ જોઈયે. તે બળ તો તેને જ હશે કે—

(૧) જે અંગ્રેજી ભાષાનો ઉપયોગ ન ચાલતો જ કરશે.

(૨) જે વકીલ હોઈ પોતાની વકીલાત છોડી દેશે ને પોતે ધરમાં રેડીયો લઈ લુગડાં વણશે.

(૩) જે વકીલ હોઈ પોતાનું જ્ઞાન માત્ર લોકોને સમજાવવામાં ને અંગ્રેજોની આંખ ઉઘાડવામાં ગાળશે.

(૪) જે વકીલ હોઈ વાદીપ્રતિવાદીના કંજીયામાં પડશે નહિ, પણ અદાલતોને તજશે ને પોતાના અનુભવે લોકોને તે છોડવાનું સમજાવશે.

(૫) જે વહીવ હોવા છતાં જેમ વહીવ-
પણું છોડશે તેમ જડબપણું પણ છોડશે.

(૬) જે દાકતર હોઈ પોતાનો ધર્મો
તજશે ને સમજશે કે લોકોનાં આમ યુક્તિ
કરતાં લોકોના આત્માને યુત્તી તેનું સંશોધન
કરી તેમને સાજા બનાવવા.

(૭) જે દાકતર હોઈ સમજશે કે પોતે
મને તે ધર્મનો હોય છતાં જે ધાતકીપણું
જીવોડિમર અંગ્રેજ વૈદકશાળાઓમાં વાપરવામાં
આવે છે તે ધાતકીપણું દ્વારા શરીર
સાજું થતું હોય તોપણ તે ન માય ને
માંદું રહે તે ઠીક છે.

(૮) જે દાકતર હોવા છતાં રેડીયો પોતે
પણુ લેશે ને લોકો જે માંદા હશે તેમને
તેમની માંદગીન કારણ બતાવી તે કારણ
દૂર કરવા કહેશે; પણ નકામી દવાઓ
આપી તેમને પંપાળશે નહિ. તે સમજશે કે
નકામી દવા નહિ લેતાં તેવા માંદાનું શરીર

પડી જશે તો દુનીયા રહાવાની બધી, ને
તે માથુસની ઉપર ખરી દયા મથુસો.

(૯) જે ધનાઢય હતો છતાં પોતાના
ચેસાની ફરકાર રાખ્યા વિના જે મનમાં છે
તે જ બોલશે ને ચમત્કર્મની પસા
નહિ રાખે.

(૧૦) જે ધનાઢય હોય પોતાનો પૈસા
કેંદીયા રચાપચામાં વાપરશે ને પોતે માત્ર
સ્વદેશી માલ પહેરી, વાપરી બીજાને કોતેજન
આપશે.

(૧૧) બધા હિન્દી સમજશે કે આ
સમય પચાતાપનો, પ્રાયશ્ચિતનો, શોમનો છે.

(૧૨) બધા સમજશે કે અગ્રેજનો દોષ
કાઢવો તે અર્થ છે તેઓ આપણે વાંકે આજ્ઞા,
આપણે વાંકે રજા છે ને આપણે વાંકે દૂર જશે
અથવા બદલાશે.

(૧૩) બધા સમજશે કે શોકદસામાં
ગોજશોખ હોઈ ન શકે; જ્યાં સુધી

આપણે એ નથી ત્યાં સુધી આપણે
જેમાં કે દેશપરિ હોય તે ઠીક છે.

(૧૪) બધા હિન્દી સમજશે કે આપણે
બોલેને સમજાવવાને ખાતર જેમાં ન
જવાય તેવી સાવચેતી રાખવી એ તત્ત્વ
મેલ છે.

(૧૫) સહુ સમજશે કે કહેવા કરતાં
કરવાની અસર અજળ થાય છે; નીડર
શબ્દ જે મનમાં છે તે બોલવું જ ને તે
બોલતાં પરિણામ આવે તે સહેવું; ત્યારે
તો આપણે આપણા બોલવાની છાપ પાડી
સકાયે છીએ.

(૧૬) બધા હિન્દી સમજશે કે આપણે
કુઃખ સહન કરીને જ બધન છોડવી સકીયું.

(૧૭) બધા હિન્દી સમજશે આપણે
જે પાપ અંગ્રેજને તેમના સુધારામાં
ઉત્તેજન આપીને કર્યું છે તેનું નિવારણ
કરવા દેહાન્ત લગી આંદામાનમાં રહીએ તો
જરાયે વધારેપડતું નથી થયું.

(૧૮) બધા હિન્દી સમજશે કે મેં
પણ પ્રજા દુઃખ વેઠવા વિના ચઢી નથી.
રણસંગ્રામમાં પણ કસોટી તે દુઃખ છે,
બીજાને મારવા તે નથી. તેમ જ સત્યાગ્રહ
વિશે છે.

(૧૯) બધા હિન્દી સમજશે કે 'બીજા
કરે ત્યારે આપણે કરશું' એ ન કરવાનું
બ્રહ્મનું છે. આપણને સારું લાગે છે વાસ્તે
આપણે કરો, બીજાને બાસશે ત્યારે તે
કરશે; એ જ કરવાનો રસ્તો છે. મને
સ્વાદિષ્ટ ભોજન જોવામાં આવે તે લેતાં
હું બીજાની રાહ નથી જોતો. ઉપર મુજબ
પ્રમત્ત કરવો, દુઃખ ભોગવવું એ સ્વાદિષ્ટ
ભોજન છે. અકળાઈને કરવું, દુઃખ ભોગવવું
તે વેઠમાત્ર છે.

પ્રશ્નક્રમ :

આમ સૌ ક્યારે કરે ને ક્યારે
મારો આવે ?

અધિપતિ :

તમે વળી બૂલ્યા. સૌની સાથે મારે ને તમારે પરવા નથી. ‘આપ આપકી ફાડીયો, મેં મેરી સમાવતા હું’ એ સ્વાર્થવચન મળ્યાય છે, પણ તે પરમાર્થવચન છે. હું માફે ઉબળીશ તો જ બીજાનું કરીશ. માફે કર્તવ્ય મારે કરી કેવું તેમ બધી કાર્મ-સિદ્ધિ આવે છે.

તમને છોડ્યા પહેલાં વળી હું કહી જવાની રજા લઉં છું કે—

(૧) સ્વરાજ ને આપણા મનનું રાજ્ય છે.

(૨) તેની આવી સત્યાગ્રહ, આત્મબળ કે દયાબળ છે,

(૩) તે બધા અજમાવવા સર્વથા સ્વદેશી પકડવાની જરૂર છે.

(૪) જે આપણે કરવા માગીએ છીએ તે અંગ્રેજની ઉપર દોષમારે નહિ, તેમને દંડ કરવાને ખાતર નહિ, પણ તેમ કરવું એ

આપણું કર્તવ્ય છે. એટલે કે અગ્રેજ નીમક-
વેરા કાઢી નાખે, લીધેલું ધન પાછું આપે.
બધા હિન્દીને મોટા હોદ્દા આપે, લશ્કર
ખેંચી લે, તો કંઈ આપણે તેમના સંચાનું
કાપડ પહેરશું કે અગ્રેજ બાપા વાપરશું
અથવા તેમની કુમરકળાનો ઉપયોગ કરીશું
એમ નથી. તે બધું વસ્તુતાએ ન કરવા જેવું
છે વાસ્તે નથી કરવાના એ સમજવાનું છે.

જે કંઈ મેં કહ્યું છે તે અગ્રેજના
દેખાવે નહિ પણ તેમના સુધારાના
દેખાવે કહ્યું છે.

મને લાગે છે કે આપણે સ્વરાજનું
નામ લીધું છે પણ તેનું સ્વરૂપ સમજ્યા
નથી. તે જેવું હું સમજ્યો છું તેવું
સમજાવવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે. તેવું
સ્વરાજ લેવા ખાતર આ દેહ અર્પણ છે
એમ મન સાક્ષી પૂરે છે.

१००० मातरम्

‘હિન્દ સ્વરાજ’ના હિન્દી અનુવાદ ઉપર મહાત્માજીએ લખેલી પ્રસ્તાવનામાં નીચેનો મીઠો સંબંધી ઉદ્દેશ્ય તેમણે કર્યો છે:

‘આ પુસ્તક મેં ૧૯૦૮ ની સાલમાં લખ્યું હતું. આર વખેનો અનુભવ પછી પણ મારા ખ્યાલ હતા તેવા ને તેવા જ રહ્યા છે. મારી કમેદ છે કે વાચકવર્ગ મારા આ ખ્યાલનો પ્રયોગ કરીને તેની સિદ્ધતા-અસિદ્ધતાનો નિશ્ચય કરી લેશે.

મીઠોના સંબંધમાં મારા વિચારોમાં આટલું પરિવર્તન થયેલું છે કે હિન્દુસ્તાનની ચાલુ હાલતમાં માન્યેસ્થરના કાયદા કરતાં હિન્દની મીઠાને ઉત્તેજન આપીને પણ આપણું કાયદા આપણા જ દેશમાં પેદા કરી લેવું જોઈએ.’

(સં. ૧૯૭૭)

સંસ્કૃત સંસ્થાન

—

‘હિન્દ સ્વરાજ’ના અંગ્રેજ અનુવાદની પ્રસ્તાવના લખતાં મહાત્માજીએ એક ગ્રામ્ય શબ્દ સુધારી લેવાની તક લીધી છે:

‘આ વખતે આ ઝોમ ને ઝોમ પ્રદર્શિત કરવું આવશ્યક સમજ્યું છું. પણ જો આમાં મારે કંઈ પણ સુધારવા જેવું હોય તો એક શબ્દ હું સુધારવા પ્રયત્નું છું. એક અંગ્રેજ મિત્રને તે ‘અલ્લવાનું’ મેં વચન આપ્યું છે. મેં પાર્લામેન્ટને વેશ્યા કહી છે. તે એ અંગ્રેજ ખાનુને નાપસંદ છે. તેમનું કેમળ દિલ આ શબ્દના ગ્રામ્ય ભાવથી દુખાયું હતું.’

(ઈ. સ. ૧૯૨૧)

નવજીવન' પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

સ્વદેશીધર્મ (અં હાલેલકર)	૦-૪-૦
ગાંધીજીની જીજ્ઞાસી	૦-૬-૦
હિન્દ કેમ પાયમાલ થયું ?	૦-૧-૬
દંતુનું બલિદાન	૦-૬-૦
અરજીનવાળી	૦-૧૨-૦
આશ્રમમજનાવલિ	૦-૧૨-૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા (મૂઠ)	૦-૮-૦
ચાળીખોર (બાળકવિતા)	૦-૪-૦
ચાલણગાડી-નાની (બાળપોથી)	૦-૧-૩
ચાલણગાડી-મોટી	૦-૩-૦
ચાલણગાડીના શિક્ષકોને	૦-૧-૦

છપાય છે

એક ધર્મયુક્ત (અમદાવાદની પ્રસિદ્ધ મીલ-હડતાલ વિષે; લેખક મહાદેવભાઈ.)

હિન્દ કેમ પાયમાલ થયું ? (એ મથાળા નીચે 'નવજીવન'માં આવતા લેખોનો સંગ્રહ)

જેલ હાથરી (શ્રી ૦ રાજગોપાળાચારીની રોજનિશિ
—જેમાંથી નવજીવનના વાચકોને નમૂના મળ્યા હતા)

